T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

XVI. YÜZYILDA KANDAHAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hale ÇALIM YİĞİT

T09120

DANIŞMAN
Doç.Dr.Neslihan DURAK

MALATYA 2014

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI

XVI. YÜZYILDA KANDAHAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hale ÇALIM YİĞİT

T09120

MALATYA 2014

ONAY SAYFASI

T.C.

İnönü Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

İşletme Ana Bilim Dalı

Hale Çalım YİĞİT tarafından hazırlanan "**XVI. Yüzyılda Kandahar"** başlıklı bu çalışma, ……/…../ 2014 tarihinde yapılan değerlendirme sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Dönem Projesi olarak kabul edilmiştir.

İmzalar

Danışman: _____

Üye: _____

Üye: _____

O N A Y

……/…../2014

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

Enstitü Müdürü

ÖZET

Araştırmanın birinci bölümünde XVI. Yüzyılda Kandahar'ın siyasi yapısını da etkileyen hâkimiyetler ve bunların güçlerine dair incelemelerde bulunulurken bunlar arasında Kandahar'ın siyasi kaderinde önemli rolü olan Babur'un Kandahar ve çevresindeki siyasi faaliyetlerine yer verilecektir. Kandahar'ın savunması kolay olmamakla beraber doğu savaşlarında suya kolay ulaşılması bakımından avantajlı olduğunu fark eden Babur için bu şehrin elde tutulması son derece önemli olduğu ve bu dönemde "Saltanatın Namusu" olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu dönemde Gazne'nin yönetimi elinde bulunduran Babur Kandahar'ın Gazne'nin bir bölümü olduğunu iddia ettiği için iktidarı boyunca Kandahar'ı elinde tutmak için büyük gayret sarf etmiştir.

İkinci bölümde ise daha çok Hümayun'un kız kardeşi olan Gülbeden tarafından yazılmış olan Hümayunnâme adlı eserden faydalanılarak kardeşleriyle olan mücadeleleri, yapılan önemli seferler, Safeviler ile olan münasebetler sonunda Kandahar'ı alması anlatılmıştır. Kandahar'ın ticari açıdan önemini kaybettiği dönemlerde bile hareketlilik dikkat çekici şekilde devam etmiştir. Böylece bölgede Baburlu iktidarının yeniden tesisi Hümayun'un Kandahar'ı almasıyla gerçekleşmiş olacaktır.

Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren yayılma siyaseti izleyen Ekber ülke topraklarını yaptığı mücadeleler ile genişleterek Hindistan'ı tek bir merkezi idare altında toplamayı başaran ilk hükümdar olmuştur. Ekber döneminde Baburlu, Safevi, Özbek münasebetlerinin Kandahar çevresindeki tesirleri ve Kandahar'ın alınması üçüncü bölümde söz konusu edilmektedir.

ÖNSÖZ

Asya'nın en önemli göç, ticaret ve askeri yolları üzerinde bulunan Kandahar, tarihin ilk dönemlerinden itibaren sürekli istilalara maruz kalmış şehirlerden biridir. Sahip olduğu bu özelliklerinden dolayı istilacılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Jeopolitik, jeostratejik bakımdan son derece önemli olan şehir, tez konumuz olan XVI. yüzyılda daha da önem kazanmıştır. Bahse konu dönemde Timurlular hâkimiyetinin dağılmasını müteakip Özbek, Safevi ve Baburlu Devletleri arasında yaşanan çekişmelerin en yoğun yaşandığı bir yer olmuştur. Gerek coğrafi konumu, gerekse güçlü kalesi sayesinde ele geçirilmesi son derece zor olması hasebiyle, bahse konu yüzyılda kısa aralıklarla Safevi ve Özbeklerin kontrolü altına girmişse de Baburluların bölgede güçlenmesini müteakip onların sınırları içine girmiştir.

Dağılan Timurlu Devleti'nin yasal varisi ve tabii olarak bölge Türklüğünün temsilcisi olarak gören Babur Şah, Afganistan'ın tamamını kontrol altına almak ve İran'dan gelebilecek tehlikelere karşı adeta bir set vazifesi gören Kandahar'ı almanın şart olduğunu fark etmiştir. Babur Şah tarafından "saltanatın namusu" olarak nitelendirilen bu şehrin elbette ki ele geçirilmesi ve idari muhafazası son derece zor olmuştur. O sebeple Kandahar, XVI. yüzyılın en önemli mücadelelerinin yaşandığı bir coğrafya olarak Baburlu, Safevi ve Özbek tarihinde yerini almıştır. Neticede Babur Şah'ın üstünlük kazanarak hükmettiği bu coğrafya, daha sonra halefleri olan Hümayun ve Ekber Şah döneminde de Baburlular Devleti'nin en önemli kalelerinden biri olma özelliğini muhafaza etmiş ve pek çok siyasi hadisenin merkezini teşkil etmiş bulunmaktadır.

Araştırmamı hazırlamamda her zaman yanımda olan, hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan eşim Ali Yiğit'e, öğrenciliğimde, akademik hayata adım atmamda ve üzerimde büyük emeği olan saygıdeğer hocam Yrd. Doç. Dr. Suat Vural'a, varlığından büyük mutluluk duyduğum, çalışmam esnasında bana çalışma ortamı sağlayan, konunun tespit ve şekillenmesinde gerek kütüphanesinden, gerekse engin fikirlerinden istifade ettiğim, görüşleriyle çalışmama zenginlik katan kıymetli hocam Prof. Dr. Salim Cöhce'ye şükranlarımı sunmak benim için mutluluk verici olmuştur. Akademik başarılarından ilham aldığım, araştırmanın yapılmasında sonsuz destek ve yardımlarını gördüğüm, sıkıntılarım esnasında çözüm üretmeme büyük katkı sağlayan,

kütüphanesini ve her türlü bilgisini bana içtenlikle açan, yanında olduğum sürece kendisinden hayata ve insanlığa dair çok şey öğrendiğim saygı değer, güler yüzlü, nazik hocam Doç. Dr. Neslihan Durak'a teşekkür ve minnetlerimi sunuyorum.

Malatya 2014 Hale Çalım Yiğit

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI ..... **I**
ÖZET ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VII**
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**

I.BÖLÜM

GAZİ ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR DÖNEMİNDE (1494-1530) KANDAHAR VE ÇEVRESİ

A. BABURLU İKTİDARI ÖNCESİNDE KANDAHAR VE ÇEVRESİNDEKİ HÂKİMİYETLERİN DURUMU 20
a. Son Timurlu Bakiyeleri (1405- 1507) 20
b. Özbekler (1500- 1599) 22
c. Ludiler (1451-1526) 23
ç. Safeviler (1501- 1736) 24
B. GAZİ ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR DÖNEMİNDE KANDAHAR 26
a. Babur'un I. Kandahar Seferi 27
b. Babur'un Kandahar'ı Fethi 32
c. Kandahar Anıtı 35

II. BÖLÜM

NASIREDDİN HÜMAYUN (1530-1540 ve 1555-1556) DÖNEMİNDE KANDAHAR

A. HÜMAYUN'UN KANDAHAR VE BABURLU TOPRAKLARININ İDARİ TAKSİMATINA DAİR UYGULMALARI 37
a. Hümayun'un I. Afgan (Doğu) Seferi ve Kamran'ın Gücünü Arttırması (1531) 38
b.Hümayun'unGücerat Seferi Sırasında Safevilerin Kandahar'a Yönelişi (1535) 40
c. Hümayun'un İkinci Afgan (Doğu Bengal) Seferi (1538) ve Kamran'ın Afganistan'da Tahta Geçme İddiası 42
ç. Çavnsa Bozgunu (1539) ve Kamran ile Hindal Arasında Yaşanan Gerginlikler 44
d. Kanneveç Bozgunu ve Yıkılışı (1540) 46
B. HÜMAYUN DÖNEMİNDE KUZEY HİNDİSTAN'IN GENEL DURUMU VE HÜSEYİN ARGUN'UN KAMRAN İLE İTTİFAKI (1541-1542) 47

a.Kamran'ın Kandahar'da Bağımsızlığını İlanı (1542) 48
b. Hümayun'un Kardeşlerine Karşı Şah Tahmasp'a Sığınması 48
c. Hümayun'un Kandahar Seferi (1545) 49
ç.Hümayun'un Kandahar ve Çevresinde Yeniden Güçlenmesi (1547) 51
d. Hümayun- Kamran Mücadelesi 51

III. BÖLÜM

EBU'L - FETH MEHMET EKBER ŞAH (1555-1605) DÖNEMİNDE KANDAHAR

A. KANDAHAR VE ÇEVRESİNDE BAYRAM HAN'IN YETKİSİ (1556 -1561) 54
B. EKBER'İN BABURLU DEVLETİ'NİN GENELİNİ KAPSAYAN REFORMLARI 55
C. EKBER'İN OTORİTESİNİ TESİSİ VE BAZI ÜLKELERİN ELE GEÇİRİLMESİ (1562-1568) 56
a. Gücerat Seferi (1573) 57
b. Bengal, Bihar, Badahşan Ayaklanması ve Seferi (1573-1574) 59
c. Türkistan, Badahşan ve Hindistan'ın Karşılıklı Durum ve Münasebetleri 60
ç. Ayaklanmalar 60
Ç. BABURLU, ÖZBEK, SAFEVİ MÜNASEBETLERİNİN KANDAHAR VE ÇEVRESİNE TESİRLERİ 62
D. EKBER'İN KANDAHAR'I TÜRKMENLERDEN GERİ ALMASI (1595) 63
b. Ekber'in Kandahar ve Çevresindeki Turan Politikası 65
SONUÇ 67
BİBLİYOGRAFYA 72
EKLER 84
EK 1: 84

KISALTMALAR

Ahs. Tev.	: Ahsenü't Tevarih
AÜEFAD	: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırmaları Dergisi
Bkz.	: Bakınız
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.L.T.	: Divan-ı Lügat-it Türk
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi
ed.	: Editör
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
M.Ö.	: Milattan Önce
nşr.	: Neşreden
s.	: sayfa
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı, ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Kandahar, önemli göç, ticaret ve askeri yolların üzerinde bulunmasına rağmen araştırma konumuzla alakalı doğrudan bilgi veren herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Bu arada konunun özelliğinden dolayı tarihin kaynakları arasında yer alan kitabeler, sikkeler ve arşiv vesikaları kullanılmamıştır. Araştırmanın belli başlı kaynaklarını özellikle Afganistan'ın tarihi, coğrafyası hakkında bilgi veren vakayinameler, seyahatnameler, çeşitli ansiklopedilerin konuyla ilgili maddeleri ile daha çok Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan araştırma eserler teşkil etmektedir. Bunun dışında başvurulan eserler, dipnotlarda tespit edilerek bibliyografyada gösterilmiştir.

A.KAYNAKLAR

Zafernâme: Timurlular Devleti'nin kurucusu Emir Timur'un (1336–1405) fütuhatına dair hususi bir tarih kitabı niteliğinde olan bu eser, onun emriyle 1401–1402 yıllarında Nizamüddin Şâmî tarafından Farsça olarak yazılmıştır. Burada Timur'un faaliyetlerinin yanı Kandahar'daki siyasi hadiselere de geniş yer verilmiştir. Nizamüddin Şâmi, eserinin ilk bölümlerini özellikle Uygurca yazılmış pek çok eserden istifade ederek meydana getirmiştir. 1393 yılından itibaren Timur'un yanında yer almış olması dolayısıyla eserin geriye kalan kısmını bizzat kendi müşahedelerine dayandırmaktadır. Bu kaynağın Türkçe neşri Necati Lugal tarafından yapılmıştır.[1]

Zafernâme: Meşhur bir İran tarihçisi ve şairi olan Şeraf ed-Din Ali Yezdî, (öl.1454) Zerdüştlerin en önemli merkezlerinden Yezd şehrinde doğmuştur. Şahruh (1405–1447) döneminde, onun ikinci oğlu Fars valisi Mirza Ebu'l Feth İbrahim'in maiyetinde bulunan Yezdi, kültürünün genişliği ve özellikle tasavvuftaki erişilmez bilgisiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu arada tarihe olan derin alakasından dolayı Timurlu mirzalarından İbrahim Mirza (1415–1435) yazılı ve sözlü nakillere dayanarak Timur devri hadiselerine dair topladığı malzemeyi edebi bir üslûpla yazması için Şerefeddin Ali Yezdi'ye teslim etmiştir.[2] O da eserine temel olarak Nizamüddin Şâmi'nin Zafernâme'sini almakla beraber, İbrahim Mirza'nın toplattığı malzemeden de büyük oranda istifade etmiştir. Eser, sadece üslûp bakımından değil aynı zamanda Nizamüddin Şami, Hafız Ebru gibi diğer Timurlu

[1] Gıyaseddin Ali'nin *Ruznâme-i Gazavat-ı Hindistan* adlı eserini ağır üslûbundan dolayı beğenmeyen Timur, Nizamüddin Şami'ye kendisiyle ilgili herkesin anlayabileceği dilde bir eser yazmasını emretti. O da 1404 yılında tamamladığı eserini Timur'a takdim etti. Bkz., Nizâmüddin Şâmî, **Zafernâme**, (nşr. N.Lugal), Ankara 1987, s.XXVI.

[2] Şerafeddin eserinde, o döneme kadar Timurlu Tarihiyle ilgili yazılmış manzum ve mensur eserlerin tamamının İbrahim Mirza tarafından toplatıldığını ve eserinin yazılması için bu kaynakların üç ayrı kurul tarafından incelendiğini belirtmektedir. Bu eserin Farsça neşri için bkz., Şerafeddin Ali Yezdi, **Zafernâme I-II**, (nşr. M.Abbas), Tahran 1958

kaynaklarında bulunmayan bir takım ilave bilgiler vermesi bakımından da oldukça kıymetlidir.[3] Nitekim bu çalışmada diğerlerinde bulunmayan Hazara boyları ile ilgili malumattan en geniş şekliyle istifade edilmiştir. Şahruh Bahadır ve Uluğ Bey dönemlerindeki hadiseleri toplayan Tacü's-Selmânî esere bir zeyl meydana getirecektir.[4]

Acâib el-Makdûr fî Nevâib Timur: XIV. ve XV yüzyıllar arasında Asya'nın siyasi tarihinde büyük rolü olan Timur döneminde yaşamış olan Arabşah, 1389'da Şam'da doğmuş olup Emir Timur'un 1400 yılında bölgeyi alması üzerine bilginler, doktorlar ve bir kısım sanat erbabıyla birlikte Semerkant'a gönderilmiştir. Timur döneminde Kandahar'ın durumu ile ilgili önemli bilgilerin bulunduğu eserin Latince ve Fransızca tercümelerinin yanı sıra Nazmi-Zâde Çeşmi tarafından Tarih-i Timurlenk adıyla Osmanlıca mufassal bir neşri[5] ile Türkçe neşri bulunmaktadır.[6]

Vekayi (Baburnâme): XVI. yüzyıl en önemli ve en başta gelen ana kaynağı şüphesiz ki Gazi Zahirüddin Muhammed Babur'un (1483–1530) hatıratıdır. Hakanî Türkçesiyle kaleme alınmış olan bu eser, Babur'un hayatının önemli hadiselerini bizzat hikâye ettiği bir kitaptır.7 Bazı yıllara ait kısımları kaybolmuş olmakla beraber tam bir otobiyografi sayılmaktadır. Babur, eserinde büyük bir samimiyetle başından geçenleri en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. O, başarıları yanında zayıf noktalarını da tenkit etmekten çekinmemektedir ve övünebilmek için de hiçbir şey uydurmamıştır; bunu bütün tarih eleştiricileri de kabul ederler. Babur'un hatıratıyla, aynı olayları yazan o devri yaşamış tarihçilerin yazıları karşılaştırdığımızda, Babur'un kendi yaptıklarını iyi göstermek, bir kötülüğünü gizlemek veya bir başarısını şişirmek için yazılarında olayları değiştirmiş olduğu görülmez. Ancak tabiidir ki kendisi de olayları muhakeme eder, insanların yaptıklarını anlatır ve onların duygu ve düşüncelerini incelerken bunu kendi bakımından, o andaki düşünüş, dileyiş, duyuş ve anlayışlarının etkisi altında kalarak yapmaktadır. Bu eseri eşsiz bir tarihi kaynak yapan Babur'un doğruluğundan ve içtenliğinden başka, ona büyük değer ve önem veren başka yönler de vardır. Bunları açıklayacak olursak; Babur, değeri olan her şeyi, keskin bir göz ve anlayışla görüp kavramış ve tanımlamıştır. Bu tanımlamada ise her ülkenin coğrafya ve iklimini, hayvan ve bitkilerini, anıtlarını ve bütün güzelliklerini,

---

[3] Bkz., İ. Aka, **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara 1994, s.XVII

[4] T. Yazıcı, *"Şeref-ed-din"*, **İ.A.XI**, s.427; Bu zeylin Türkçe neşri için bkz., Tacü's-Selmânî, **Tarihnâme,** (nşr.İ. Aka), Ankara 1988.

[5] Bkz., Nazmi-Zâde Murtaza, **Tarih-i Timurlenk**, İstanbul 1718.

[6] İbni Arabşah, **Acâibu'l Makdûr**, (nşr. D.A. Batur), İstanbul 2012.

[7] H. M. Elliot-J. Dowson **The History of India, as Told by Its own Historians IV**, Delhi 1964 s.218vd.; M. F. Köprülü, *"Babur, Zahir al-Din Muhammed b. Ömer Şeyh (1483-1530)"*, **İA.II**, s.180vd.

yöre halkının usul ve göreneklerini, ölçü ve tartıllarını, bütün özeliklerini yani anlatmaya değer her şeyini kapsamaktadır ve her şey çok anlayışlı, açık ve aydın olarak anlatılmaktadır. Ayrıca Babur mizaçları tanımlamada çok ustadır. Türk ve Hint dünyasında bütün ileri gelen uz kişilerle işi olmuş ve bunların hepsinin huylarının düşünce ve amaçlarının ana çizgilerini çizmiştir. Bunları içtenlikle yapmıştır fakat yanlı tarafları da oldukça çoktur. Bu eser büyük bir devlet adamı, büyük bir komutan olan çok anlayışlı olan bir kişi tarafından yazılmış çok ayrıntılı bir eserdir. Bu sebeple o andaki ulus ve adamların, düşünceleri anlayış tarzları çeşitli ülkelerin sosyal ve siyasal durumları ve gidişleri, açıkça yazılmamış olan birçok şey hakkında hükümler çıkarılabilir olması da eserin değerini artıran diğer bir önemli sebep olmuştur.

Eserin adına bakacak olursak hep Baburname denilmiştir; elimizde bulunan eskiden kalma nüshalarda eserin adı yazılı olmadığında Babur'a aidiyeti sebebiyle Baburname denilmiştir ve esere verilmiş olan tüm adlar Haydarabat nüshasında B.S. Beveridge tarafından yazılan önsözde bulunmaktadır. Eserin adı olan Babur'un da nasıl kullanılacağı hakkında ileri sürülen bazı iddialar vardır. Türkistan'da küçük kaplana ve daha çok parsa bugün de Babur denilmektedir. Hindistan'ın kuzey batısında birçok yerde aslana ve hatta pek nadiren Bengal'in yüksek bacaklı kaplanına "Şir Babur" denilmektedir. Ya bunu bilmediklerinden veya başka bir herhangi sebeple "Babar ve "Baber" okuyuşunun ve yazılışının doğru olduğunu ileri sürenler vardır. Fakat Babur'un yazdığı "Mübeyyen" adlı eserdeki bir beyitinde kullandığı "Babur" ifadesi tartışmaları bitirmiştir.[8] Babur'dan önce pek çok hükümdar kendi hayatlarını yazmış, ancak hiçbiri ilim âlemince takdir edilmemiştir.[9] O sebeple bu eser, batıda en çok tanınan doğu ve Türk kaynağı olarak şöhret bulmuştur.

Baburnâme'nin Haydarabad'da Salarcenk, Edinburg'da İskoçya Milli Kütüphanesiyle, Petersburg ve Buhara'daki kütüphanelerde özgün yazmaları bulunmuştur. Bu nüshalar üzerinde Kazakistan ve Tacikistan'daki akademilerde epeyce çalışılmış özellikle Taşkent'te Türk âlimlerin idaresinde bulunan Ali Şir Nevaî Enstitüsü'nde Babur ve eseri hakkında ciddi araştırmalar yapılmıştır. Yazmalardan bir kısmını batılılar

---

[8] Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, **Babur'un Hatıratı Vekayi I-II ,** *(* nşr. R.Rahmeti Arat) , Ankara 1987, s.6vd.

[9] Üstün bir komutan, mahir bir diplomat ve büyük bir devlet kurucusu olarak Türk ve dünya tarihinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Babur şair, edebiyat nazariyatçısı, bestekâr, yazı mucidi birisidir. Aynı zamanda, mimarlık, peyzaj mimarisi, botanik, zooloji, astronomi, İslam fıkhı gibi konularla da ilgilenen çok yönlü bir kişidir. Bkz., B. Yücel, **Bâbür Dîvânı**, Ankara 1995, s.12vd.

neşretmiştir.[10] Ayrıca Şeyh Zeyn ed-Din Hafî Vefaki, Mirza Hasan Gaznevî ve Han-ı Hasan Abdurrahim tarafından gayet ustaca yapılmış Farsça neşirleri de mevcuttur. Esasen Baburnâme'nin ilk Farsça neşrini XVI. yüzyılın sonunda Abdurrahim Mirza Han yapmıştır.[11] Eserin en güzel Türkçe neşri ise Reşit Rahmeti Arat tarafından yapılmıştır.[12] Hazaraların bir topluluk olarak anıldığı ilk eser olması bakımından önemli olan bu hatıratın Türkçe çevirisi yanında W. Erskine'nin neşrinden de istifade edilmiştir.[13]

Hümayunnâme: Baburlu İmparatoru Ekber'in (1542-1605) ricası üzerine, Babur'un kızı Gülbeden Begüm (1523-1603) tarafından 1587'de, Ebu'l Fazl'ın yazacağı tarihe malzeme olacak şekilde Farsça olarak kaleme alınmıştır.[14] Eser, tek nüsha ve Farsça el yazısı olarak British Museum'un kütüphanesinde bulunmaktadır. Genel siyasal ve askeri olayları anlatmak bakımından eser çok eksiktir ve bazı yanlışlıklar vardır. Bu sebeple de Hümayun devrinin genel tarihini anlatmak açısından önemli olmakla birlikte o derece önemli sayılmayabilir. Fakat onu asıl önemli yapan ise o dönemi anlatan o ayarda başka bir eser olmayışıdır. Gülbeden, Babur devrinin son yıllarında ve Hümayun devrinde Timur soyunun ve onunla ilgili ileri gelenlerinin iç tarihini, herkes için kapalı ve gizli kalan harem tarihini yazmıştır ve bunu ancak onun gibi bu soyun önemli bir üyesi yazabilirdi. Eserde XVI. yy Türklerinin saray ve harem görenekleri, gelenekleri, bazı teşrifatları, toy ve eğlence tarzları ve bunlardaki teşrifatları anlatılmaktadır. Dönemin sosyoekonomik tarihi açısından da önemli bir kaynaktır. Şahit olduğu veya duyduğu olayları kendi duygu ve düşünceleri istikametinde kaleme almış ve bazı yanlı yazımları da olmuştur.

Baburlu Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan diğer şehirlerle birlikte Kandahar ile ilgili de önemli bilgilere ulaşılan bu eser, o devrin diğer tarihi eserlerini tamamlayan ve onların daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıran bir özelliği de vardır. Gülbeden, erkek kardeşleri arasında Hindal'den sonra en çok Hümayun'u sever bunun sebebi sadece Hümayun'un oğlu Ekber zamanında yazmış olmasından değil ona olan içten sevgi ve

---

[10] Son dönemlerdeki pek çok neşr bir tarafa bırakılacak olursa batıda Baburnâme'nin belli başlı iki neşri yapılmıştır. Bkz., **Baber-Namah,** (nşr., N. Ilminsky), Kazan 1857; Baber, **Memoires de Baber,** (nşr. N.Ilmınsky), Kazan 1857 ; Baber, **Baber-Namah**, (nşr. A.S. Beveridge), Leiden 1905.

[11] Geniş bilgi için bkz., D. N. Marshall, **Mughals in India; A Bibliographical Survey I,** London 1967, s.298vd.

[12] Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, **Vekayi; Babur'un Hâtıratı I-II**, (nşr. R.R. Arat), Ankara 1987.

[13] Bkz., **Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan, Written by Himself, in the Jaghatai Turki**, (nşr. W.Erskine), London 1826.

[14] Babur'un Dildar Begüm'den olan kızıdır. Babur'un ilk hanımı Mahım Begüm tarafından yetiştirilmiştir. 1529'da babasının yanına Agra'ya gitmiş ve 1540 yılına kadar orada kalarak eğitimini tamamlamıştır. Bkz., A.S. Bazmee Ansari, *"Gülbeden Begüm"*, **DİAXIV**, s.235

bağlılığındandır. Elimizde bulunan tek nüshasında bazı eksiklikler olmakla beraber olaylar 1553 yılı olayları ile sona ermektedir. Mükemmel bir neşri A. S. Beveridge tarafından yapılmıştır.[15] Abdürrab Yelgar ve Eymen Manas tarafından Türkçeye çevrilen bu neşir Y. H. Bayur'un giriş ve tarihi özetiyle birlikte basılmıştır.[16]

Târih-i Reşidi: Babur'un dayısının oğlu olan Haydar Mirza (1499–1551), Timurlular devrinde Doğu Türkistan'da yaşayan Duğlat kabilesine mensuptur. [17] 1528'de Badahşan'da kaleme alınan bu eser, Türkistan tarihi ve coğrafyası için önemli bir kaynak olup iki ana bölümden ibarettir. Moğolların İslamiyeti kabulünde önderlik etmiş bulunan Karahanlı Abdürreşid'e ithaf edilen eserin birinci bölümünde Tuğluk Timur'un tahta çıkışından itibaren Çağataylılar zamanında meydana gelen olaylar anlatılmaktadır. İkinci bölüm 1541–44 devresini içine almakta olup daha çok Duğlatların ya da Haydar Mirza'nın başından geçenler hikâye edilmektedir.[18] Farsça yazılan ve bizzat müellif tarafından Hakanî Türkçesine çevrilen eseri E. Denison Ross İngilizceye tercüme etmiş, buna N. Ellias bir takım ilaveler yaparak neşretmiştir.[19] Ancak bu ilaveler yapılan neşre ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu neşrin Türkçeye tercümesi Osman Karatay tarafından yapılmıştır.[20]

Ahsenü't Tevarih: Safeviler Devrinde Farsça yazılmış olan eser (1404- 1494) yılları arasındaki Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlu ve Osmanlı tarihini, yıllara göre anlatan temel kaynak kitaplardan birisidir. Yazar hakkında; eserinde kendisinin söylediklerinden başka bilgi bulunmamaktadır. O bilgilerde az ve yetersizdir.

Yazar kitabını 1572 yılında yazılışını tamamlamış olduğunu belirtmesine rağmen kitap 1577 yılı olayları anlatılırken son bulmaktadır. Hasan-ı Rumlu eserini II. Şah İsmail'e ithaf etmiştir. Eserin Türkçe tercümesi ise Mürsel Öztürk tarafından yapılmıştır.[21]

---

[15] **Hümayunnâma**, (nşr. A.S. Beveridge), London 1902.

[16] Gülbeden, **Hümayunnâme**, (nşr., A.Yelgar-E.Manyas), TTK Yayınları II. Dizi, S.6a,Ankara 1964.

[17] Haydar Mirza iyi bir asker ve devlet adamı olmasının yanı sıra edebi tahsil de görmüştü. Tarih ve edebiyatın yanı sıra güzel sanatlara da ilgi duymuş olan Haydar Mirza, hat sanatın ve resimde de şöhret kazanmıştır. Geniş bilgi için bkz., E. Konukçu, *"Haydar Mirza"*, **DİA XVII**, s.29vd

[18] H.M. Elliot-J. Dowson, **The History of India, as Told by Its own Historians V**, Delhi 1964, s.127vd.

[19] **The Tarikh-i Rashidi of Mirza Muhammad Haidar, Dughlat A History of the Moghuls of Central Asia**, (nşr. N.Elias), London 1895.

[20] Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, (nşr. O. Karatay), İstanbul 2006.

[21] Hasan-ı Rumlu, **Ahsenü't- Tevarih**, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2006.

B. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Bu gün Avrupa ve Amerika'da Afganistan Tarihi ile ilgili pek çok çalışma mevcut iken ülkemizde hâlihazırda fazla bir çalışma bulunmamaktadır. Bu saha üzerine eserleri bulunan E. Konukçu[22] ve S. Cöhce'nin[23] N. Durak'ın[24] çalışmaları daha çok Hindistan'a, M. Saray'ın çalışmaları ise özellikle Afganistan'ın son dönemlerine yöneliktir.[25] Bunların haricinde Kandahar ile ilgili bilgi veren araştırma bulunmamaktadır. Türk Tarihiyle ilgili bir takım genel meselelerde Z.V. Togan, İ. Aka ve E. Merçil gibi Türk Tarih Araştırmacılarının çalışmalarından istifâde edildiği gibi Hindistanlı ve Batılı araştırmacılardan da yararlanılmıştır. Bunların eserleri umûmî bibliyografyada gösterilecektir.

Bunlardan Mübarek Galip Bey ile Yusuf Hikmet Bayur'un çalışmaları; o zamana kadar Batı'da bu konuda yapılmış çalışmalara dayanarak meydana getirilmiştir fakat bu konuda yeni yapılan araştırmalar sebebiylede günümüzde çok az kullanılmaktadır.[26] Ayrıca Y.H. Bayur'un bu çalışmayı yaptığı sırada ana kaynak durumunda olan eserlerin tercüme ve neşirlerini dahi görmediğini ortaya koymaktadır.[27] Biz çalışmamızda Hindistan Tarihi adlı eserin ikinci cildinden; 16.yüzyılları kapsayan Babur, Hümayun ve Ekber'in anlatıldığı dönemlerden faydalandık.

---

[22] E. Konukçu, **Kalaç Sultanlığı**, Erzurum 1977, (Basılmamış Doçentlik Tezi); E. Konukçu, **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Ankara 1973; E. Konukçu, *"Gazne"*, **DİA III**; E. Konukçu, *"Hind Kaynaklarında Hunlara Dair Bazı Kayıtlar"*, **AÜEFAD**, S.5, (Ekim 1972), s.163-176; E. Konukçu, *"Hindistan'daki Türk Devletleri"*, **DGBİT IX**, İstanbul 1993, s.373-413; E. Konukçu, *"Dehli, Kalaç Sultanlığı'nın Kuruluşu"*, **IX. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Bildiriler II,** Ankara 1988, s.587-593.

[23] S. Cöhce, **Şemsi Melikleri**, Elazığ 1986, (Basılmamış Doktora Tezi); S. Cöhce, *"Gazneli Mahmud Dönemine Kadar Hindistan'da Türk Varlığı"*, **Erdem,** IX/27 (Eylül 1996), s.123-129; S. Cöhce, *"İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı"*, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi** I/1, (Ocak-Haziran 2001), s.9-22; S. Cöhce, *"Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri"*, **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi II,** (Türkistan-Kazakistan, 25-29 Ekim 1999), Ankara 2000, s.1131-1162; *ikinci defa nşr.* **Afganistan Üzerine Araştırmalar,** (nşr., A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.103-148; S. Cöhce, *"Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan"*, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (Ankara 31 Ekim-1 Kasım 2002), Ankara 2006, s.127-216; S. Cöhce, *"Hindistan'da Türk Hakimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar"*, **Türkler I**, (ed.H.C. Güzel vd.), Ankara 2002, s.815-820; S. Cöhce, *"Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri"*, **Türkler VIII**, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara 2002, s.689-730; S. Cöhce, *"The Dehli Sultanate and Rajah"*, **Indian Council of Historical Research International Seminar on Turkish and Indian Studies: An Appraisal**, (New-Delhi 9-11 February 2005), s.-18.

[24] N. Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 1999, N. Durak, **Hezârelер/Hazaralar**, Malatya 2008.

[25] Bkz., S. Kalfa, **11 Eylül Öncesi Afghanistan,** Trabzon 2002 (Basılmamış Yüksek lisans Tezi); O. Hamşioğlu, **Afgan Modernleşmesi ve Türkiye 1880-1933,** Ankara 2006 (Basılmamış Doktora Tezi); T. Kocaoğlu, "*Afganistan Ulusal Sorunu'nun Uluslar arası Boyutları"*, Afganistan Üzerine …, s.299-318; M. Özcan, *"Büyük Oyun II: Taliban Sonrası Afganistan",* Afganistan Üzerine…, s.349-400; H. Bal, "*Afganistan Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri",* Afganistan Üzerine…, s.243-276.

[26] Mübarek Galip, **Hindistan'da Türk Hükümdarları: Timurilerin Hindistan'a Dahil Oldukları Zamana Kadar ve 602-902 Senelerinde Delhi'de Saltanat Eden Hükümdarlar,** İstanbul 1341 H. ; Y.Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi II, Gurkanlı Devleti'nin Büyüklük Devri (1526-1737),** Ankara 1987.

[27] Y.H. Bayur, s.284.

İngiliz asıllı tarihçilerden olup Hindistan'da uzun süre kalarak bu ülkede Türklerin oynadıkları rollerin izlerini yakından takip edebilen T. W.Haig'in " The Cambridge History Of India'nın" dördüncü cildini oluşturan araştırması önemlidir.[28] Orta Asya Tarihi araştırmacılarından J. Poul Roux'un Babur adlı eseri Babur'un Hatıratı olarak bilinen Baburname'ye dayanarak yazılmıştır. İlminsky'nin Çağatay Türkçesinde yayımladığı metin ile Beveridge, Pavet de Courteille ve J.L.Bacque-Grammont tarafından hazırlanan üç ayrı çeviriye dayanarak hazırlanmıştır.[29] Yazar uzun yer verdiği giriş bölümünde Babur'un hayatını yazma gerekçelerini anlatmıştır. Babur dönemini güzel bir dille her açıdan anlatırken Kandahar'a dair de önemli değerlendirmeler yapmıştır. Bu arada araştırılan konunun ilgisi nispetince bir takım coğrafya eserlerinden de istifade edilmiştir. *Hudud al-Alâm,*[30] *Nuzhetü'l Kulûb'un*[31] yanı sıra G. Le Strange[32] ve D. Stamp'in[33] eserleri bu cümleden başvurulan kaynaklardandır.

---

[28] S.W. Haig, **The Cambridge History of İndia The Mughul Period IV,** (nşr. Richard Burn) , Cambridge 1937.

[29] J.Poul Roux, **Babur-Büyük Moğolların Tarihi,** (nşr. L.Aslan-Özcan) , İstanbul 2008.

[30] **Hudûd al-Alâm, The Region of the World a Persian Geography,** (nşr. V. Minorsky), London 1937

[31] Hamdullah Kazvini, **The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulub**, (nşr. G.Le Strange), London 1919; [Müellif, dostlarının ricası üzerine başlayıp, 1340 yılında tamamladığı bu eserinde Ahmed b. Ebu Abdullah'ın Et-Tibyan, ibn Hurdazbih'in el-Mesalik ve'l Memalik, Ebu Zeyd el Belhi'nin Suverü'l-Ekalim, Ebu'l-Fida'nın Takvimü'l-Buldan, Zekeriyya el Kazvini'nin Acaibü'l-Mahlukat Asarü'l-Bilâd ve Ahbarü'l-İbâd, İbnü'l Belhi'nin Farsname adlı eserinden ve pek çoğu günümüze ulaşmayan çeşitli kaynaklardan faydalanmış, ayrıca derlediği bilgilere önemli ilaveler yapmıştır. Eserde İlhanlılar devrinde İran'daki siyasi taksimat ve eyaletlerden toplanan vergiler hakkında da geniş bilgiler bulunmaktadır. Eser, kozmografya hakkında bir giriş, üç esas bölüm ve bir hatimeden oluşur. Hatime acaibü'l-mahlûkata dairdir. Birinci bölümde, mineraller, botanik ve zoolojiyle ilgili bilgiler vermekte, ikinci bölümde insanın vücut yapısı, ahlaki vasıfları ve melekelerinden bahsedilmektedir. Üçüncü bölüm coğrafyaya ayrılmış olup dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Mekke, Medine, Kudüs ve Mescid-i Aksa; ikinci kısımda İran'ın maliyesi, coğrafyası, eyalet, vilayet, kaza, nahiye ve köyleri, yolları ve hudutları, nehirleri, deniz ve gölleri, maden ve mineralleri; üçüncü bölümde komşu ülkeler, son bölümde de diğer bazı ülkelerin coğrafi durumu verilmektedir. İlhanlılar hakkında verilen bilgiler tamamen devletin resmi vesikalarına dayanmaktadır; Selçuklular hakkındaki bilgiler ise, Risale-i Melikşahi ve Risale-i Senceriyye gibi günümüze ulaşmayan kitaplardan alınmıştır. Ayrıca, eserde İran ve komşu ülkelerinin ahali, örf ve âdet ve lehçelerine dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Bkz., Z.V. Togan, *"Hamdullah Müstevfi"*, **İ.A.V/I**, s.186vd.

[32] Bkz., G. Le Strange, **The Lands of the Eastern Caliphate**, Cambridge 1930.

[33] Bkz., D. Stamp, **Asia a Regional and Economic Geography**, London 1946.

GİRİŞ

Yüzlerce yıl muhtelif bölgeler ve çeşitli adlarla tanımlanan Afganistan, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Afgan kavminin üstünlük kazanmasıyla birlikte bu adla anılmaya başlanmış olup[34] Türkistan, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği önemli bir jeopolitik noktada yer almaktadır.[35] Ülke, 647.500 km^2 yüzölçümüyle kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin (Doğu Türkistan), güneyde Pakistan, batıda ise İran ile komşudur.[36]

Coğrafi bakımdan sekiz bölgeye ayrılan Afganistan deniz seviyesinden yüksekliği dört bin metreyi bulan engebeli araziye sahip dağlık bir ülkedir. Genellikle derin vadiler, geniş dağlar ve boğazlardan oluşan ülkenin kuzeyinde yer alan ve Türkistan'ın bir uzantısını teşkil eden kısım büyük ölçüde ovalık bir alanı ifade eder. İç kesimlerdeki dağlık alan ise doğudan batıya doğru yayılan Kuh-î Sefid, Hindukuş ve Kuh-î Baba silsilesi ile çevriliyken güneyi ise yüksek yaylalarla kuşatılmıştır.[37] Bu yaylalar, güneyde Kuzey Hindistan düzlüklerine kadar uzanır ve güneydoğu yönünde Belûcistan Dağları ile Sind[38] ve Mekran'dan ayrılır.[39] Türkistan'ı Hindistan'a bağlayan geçitler dağların müsaade ettiği vadiler sayesinde oluşan tabii yollardan ibarettir.[40] Bu geçitlerin büyük bir kısmı çok çetin

---

* İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Malatya/Türkiye

[34] Afgan adı ilk olarak Hudud al-Âlam'da geçmekte olup X. yüzyılda bir dağ köyünde yaşayan halkı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu köy, Gerdiz yakınlarında küçük bir yerleşim birimidir. Eserde Celâlabad yakınlarında yerel bir idareden ve yine bölgede yaşayan Afgan hanımlardan bahsedilir. Bkz., V. Vogelsang, The Afgans, Oxford 2002, s.17vd.; H.W. Bellew, Afghanistan and the Afgans, London 1879, s.209; G.P. Tate, The Kingdom of Afghanistan, Delhi 1973, s.13.

[35] Bkz. M. Saray, *Afganistan ve Türkler*, İstanbul 1987, s.1; A. Fletsher, Afghanistan Highway of Conquest, New Delhi 1966, s.1.

[36] Afganistan, altı eyalet ve yirmi yedi idari bölgeye ayrılmıştır. Meymene, Ferah, Bedahşan, Girishk, Parvan ve Gazne eyalet merkezleri olup Kabil, Kandehar, Herat, Hazaristan, Sistan, Nuristan (Kâfiristan), Vahan, Bedahşan gibi yerler en önemli şehirleridir. Bkz.,Mohammed Ali, *A New Guide toAfghanistan*, Kabil 1958, s.7; M. Ewans, Conflict in AfghanistanStudies in AsymmetricWarfare, New York 2005, s.7.

[37] V. I. Sarianidi, "*Afghanistan*", History of HumanityScientificandCultural Development II, London 1996, s.232vd.; Bu bölgeler, Afgan Türkistan'ı ile Hindukuş Dağları arasından kuzeye doğru olan bölge, yerleşime uygun olmayan Hindukuş civarı, Bedahşan dağlık bölgesi, Kabulistan, Hazaracat, Arakhosian düzlükleri, Her-i Rud vadisi ve Celalabad'dır. Bkz. M. Ali, s.13;V. Vogelsang, The Afgans, Oxford 2002, s.1vd.; R.H. Magnus-E. Naby, Afghanistan, Oxford 1998, s.5.

[38] Mihran-ı Sind nehri, bir kısım iddialara göre Mısır'daki Nil'den çıkmıştır. Bu nehrin Sind topraklarının yukarı kesimlerinden, Tâki, Beruza'nınKannauç bölgesindeki Keşmir'in yanı sıra Kandahar'daki meşhur gözelerin birleşmesinden doğup Multan'a kadar uzandığı orada Mihran ez-Zeheb (Altın Mihran) adını aldığı bilinmektedir. Bkz, Mesudi, Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar), (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2004, s.29.

[39] W.K. Fraser- Tytler, Afghanistan, A Study of Political Devolepments in Central Asia, London 1950, s.3 vd.; D. Stamp, Asia, A RegionalandEconomicGeography, London 1946, s.161; N. Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul 1989, s.271; C. R. Markham, "*AfghanGeography*", Proceeding of the Royal Geographical Society of London, XX, No.4 (1875-1876).

[40] N. Durak, *"Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler"*, Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II, (Eylül-Eküm 2013), Ankara 2013, s.2780vd.

şartlara sahip olsa da bölgeler arası bağlantıyı sağlayan yegâne noktaları teşkil etmeleri bakımından son derece önemlidir. Nitekim geçmişten günümüze kuzeyden güneye yapılan her tür seyahat ve seferin gerçekleşmesinde Afganistan geçitleriyle gerçekleştirildiği görülmektedir.[41] Önemli bir jeopolitik konuma ve çok verimli topraklara sahip olmasına rağmen Afganistan, yüzyıllar boyunca maruz kaldığı iç ve dış saldırılar dolayısıyla bu zenginlikleri yeterince kullanamamıştır.

Günümüzde Afganistan ahalisini, en eski dönemlerden itibaren bölgede yaşayan farklı halkların bakiyeleri ile değişik dönemlerde çevreden gelip bölgeye yerleşen topluluklar ve bunların zamanla değişime uğramış kesimleri teşkil etmektedir.[42] Buna bağlı olarak ilkçağlardan itibaren pek çok müstevli grubun faaliyet alanını oluşturmuş, yirminin üstünde etnik grup ve pek çok kabile ile adlandırılan ve çok sayıda diyalektiğin konuşulduğu bir coğrafya haline gelmiştir.[43] Afganistan, ana yurda yakınlığı, göç yolları üzerinde bulunması hasebiyle yüzyıllar boyunca başka milletlerle birlikte Türklerin de ilgi alanı içerisinde yer almış, tarihî süreçte Türk Milletinin yurt edindiği bölgelerden birisi olmuştur.[44]

Afganistan, günümüzde beş büyük eyalete bölünmüştür. Bunlar Kabil, Herat, Güney Türkistan, Bedahşan ve Kandahar'dır.[45] Afganistan'ın üçüncü büyük şehri olan Kandahar, Afganistan'ın güneyinde, bugünkü Pakistan sınırına kadar uzanan bölgede yer alır. Makedonyalı İskender'in Asya seferi sırasında Persler'in[46] bir satraplık merkezi olan

---

[41] Kabil bölgesinden Hindistan'a açılan en önemli geçitlerden GomalMultan'a, Toçi Lahor bölgesine, Kurram ve Hayber ise Pencâb üzerinden Dehli yaylasına ulaşır. Herat, Kandahar üzerinden gelerek İran platosunu Gomal geçidi ile birlikte Hindistan'a bağlayan Bolan (Beylan) geçidi ise Uçç bölgesine açılır. Bkz., F. Grenard, Asyanın Yükselişi ve Düşüşü, (nşr. O. Yüksel), İstanbul 992, s.162; N. Durak, Hindistan' a Kuzeyden Yapılan Seferler, Ankara 2000, s.1; Yine Kotal-e Salang, Hayber, Kotal-e Lataband, Wakhjir, Baroghil, Kachin gibi geçitler de bölgenin en önemli stratejik noktalarındandır. Bkz., M. Akkurt, Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler, İstanbul 2005, s.19vd.

[42] Günümüzde Afganistan'da Peştu ve Darî dilleri resmi diller olarak kabul edilmiştir. Resmi dillerin dışında ülkede ayrıca beş ayrı milli dil ve yirmiden fazla mahalli lehçe konuşulmaktadır. 1980 yılından itibaren Belûcîce, Özbekçe, Türkmence, Paşaice ve Nuristanice milli dil olarak kabul edilmiştir. Günümüzde otuzun üstünde farklı dil ve lehçe konuşulmakta olup bunların bir kısmında kazı bulunmamaktadır. Bkz., C. Johnson, Afganistan a Land in Shadow, Oxfam 1998 s.6; M. Saray, *"Afganistan"*, DİA I, s.401vd.

[43] S. Offinoski, Afghanistan, New York 2003, s.XI; M. Ali, A Cultural History of Afghanistan, Kabul 1964, s.5.

[44] S. Cöhce, " *İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı*", Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi I, Malatya 2001, s.14vd.

[45] A. Hamilton, Afghanistan, London 1906, s.242vd.; Rivayete göre Keyhüsrev ülkelerden geçip, hükümdarlıkları tepeleyerek Çin'e varır ve orada Kenkdiz adını verdiği büyük bir şehir kurar. Burası Yansu şehridir. Hint diyarında Kaşmir şehrini Keykavus'un kurduğu, Siyavahs'ın da babası Keykavus'un sağlığındayken Sind'de daha önce bahsettiğimiz Kandahar şehrini kurduğu söylenmektedir. Bkz.,Mesudi, Murûc Ez-Zeheb, s.129.

[46]Çağımızdan yüzyıllar önce Pers hâkimiyeti Afghanistan'ınHerat, Kandahar ve Kabil gibi bölgelerine kadar gelmiştir. Pers imparatoru bu bölgeleri hâkimiyeti altına almıştır. Bu durum XIX. yüzyıla kadar

şehir milattan önce I.bin yıl içinde deniz seviyesinden yaklaşık 1000 m yükseklikte Tarnak[47] ve Argandap[48] Irmakları arasındaki bir platoya yerleşmiştir. Kandahar vilayeti genel hatları itibarıyla eski Zemindaver vilayetini ve Hilmend, Tarnak, Argandab ve Durranilerin başlıca vatanı olan Argasan'ın aşağı vilayetlerini içine almaktadır. Şehir zaman içinde birkaç kez yer değiştirmiştir. Surlarla çevrili olduğu anlaşılan eski yerleşim merkezi Köhne Şehir adıyla anılmaktaysa da günümüzde modern şehirle birleşmiş durumdadır. Yıkılan eski Kandahar'ın kalıntıları bugünkü şehrin altı buçuk km güney batısındadır.[49] Argandap nehri üzerinde kurulan yeni Kandahar şehri ise XV. yüzyıldan beri vilayetin merkezi olup, Girişk ve Bust gibi coğrafyanın diğer önemli şehirlerinin yerini almıştır.

Bilinen en eski ismiyle Vaihind[50] olarak anılan Kandahar'ın[51] adı ve anlamı ile ilgili olarak pek çok iddia bulunmaktadır. Bir iddiaya göre bu şehir adını, tarihte Kabil ve Sind nehirlerinin yukarı havzalarında hüküm süren Gandhara Hint Krallığı'ndan almıştır. Bu

---

bu şekilde sürmüştür. Bkz., S.G. Macmunn, Afghanistan From Dairus To Amanullah, Edinburg 1929, s.9.

[47] Kandahar Tarnak ve Argandab nehirleri arasında Gazne'nin güney batısından 375 km, Kabil'den 512 km ve Herat'tan 612 km uzaktadır. Bkz., C.R. Markham, " *TheBasin of theHelmund''*, Proceedings of the Royal Geographical Societyand Monthly Record of Geography, New Monthly Series, Vol. 1, No. 3 (Mar., 1879), s. 196-197; M. Ashe, Personel Records of the Kandahar Campaign, London 1881, s. 57.

[48] Afganistan'da yapımı devam eden üç adet baraj vardır. Bunlardan biri Helmand nehri üzerinde, bir diğeri Kandahar'a 48 km uzaklıktaki Argandab nehri üzerinde, üçüncüsü ise başkent Kabil yakınlarındadır. Bkz., P. S. Jones, AfghanistanVenture, Son Antonio, Texas 1956, s.57; C.R. Markham, "Afgan Geography''Proceedings of the Royal Geographical Society of London, XX, No. 4 (Feb. 1874- 1876), s. 246.

[49] Eski Kandahar'da Baba Vali Bahçesi, türbe ve kırk basamaklı çıkılan bir tepenin üzerinde Babur ve Ekber Şah'ın yazıtları bulunan bir mihrap bulunmaktadır. Eski Kandahar, 1738 yılında Nadir Şah tarafından yakılıp yıkılmış olup kalıntıları bugünkü kentin altı buçuk km güney batısındadır.

[50] Yedi adet yılanbaşlı bir canavarın anlatıldığı Vaihind yılanı adında bir efsaneden bahsedilmektedir. Vaihind günümüzdeki modern Kandahar ile Panjvai arasında kurulmuş olan antik Kandahar şehri diyebileceğimiz bir bölgedir. Vaihind yılanı efsanesinde canavar, bir dağda Hz. Ali tarafından öldürülmüştür cesedi ise siyah renkli bir kayalığa dönüşür. Bu efsane şehrin yakınlarında düzlüğe hâkim olan bir tepede bulunan çıkıntılı ve siyah renkli kaya damarlarının varlığını açıklamaktadır. Bkz., P. S. Jones, s.205. Vaihind, Kandahar krallığının başkentiydi. Hinduşahi hanedanı tarafından yönetilmiştir. Hinduşahi IX. Yüzyılın ikinci yarısında Brahman Lalliya tarafından kurulmuştur. Bu kişi kendisinden önce Kabil'i yönetmekte olan Türk hükümdarını tahtan indirmiştir. Muhammed Nazım'ın Sultan Mahmut adlı eserine göre Vaihind hükümdarlarının güç alanları Lamghan'danCenab'a, Güney Keşmir'den Multan prensliği önlerine kadar devam etmekteydi. Şehrin ismi dönemin en eski kaynaklarında da geçmektedir. Fakat Hinduşahi hükümdarı Jaipal zamanında bahsi geçtiği, yazar tarafından belirtilmektedir. Jaipal, 965-1001 yılları arasında hüküm sürmüş bir hükümdardır. Ne yazık ki Sultan Mahmut'un hasmı olmuştur. Bkz., V. Minorsky, Hudud Al-'Âlam, The Regions of The World A Persıan Geography372 A.H- 982 A.D, London 1937, s.254.

[51] M.L Dames, "*Kandehar*'', İA. VI, s.152-154; A. Özcan, "*Kandehar*'', DİA XXIV, s.29.; M.L. Dames, "*Efganistan*'' , İA IV, s.135. ; Kandahar şehri civarında yaşamış kabilelerden bir tanesi de Arachosianlardır. Kandahar o dönemde Afganistan'ın üçüncü en büyük şehridir. Bu kabile Argandab Nehri sınırında kurulmuştur. Yunan istilası karşısında Kandahar civarına göç ederek yok olmaktan kurtulmuşlardır. Yeni kurdukları şehri Alexandria/Arachosia ismi verilmiştir. Makedonyalı İskender, bu yeni şehre yönetici olarak bir vali bırakır. Hindistan'dan bu bölgeye sık sık yağma ve saldırıları sona erdirmesi için emrine 4600 süvariden oluşan bir ordu vermiştir. Bkz, P. S. Jones, Afghanistan Venture, Son Antonio, Texas 1956, s.172; Yunanlılarda da Alexandria – Arachosians olarak bilinir fakat bugün günümüzde Kandahar diye adlandırılmıştır. Bkz, E.J. Rapson, The Cambridge History of India Volume I Ancient India, Delhi 1955, s.311.

ismi *"qand"* ve *"har"* şeklinde ayıran bir kısım âlimler, *"qand"*ın*"köle suyu"*, *"har"*ın ise *"are"* kökünden geldiğini belirtmektedirler. Dolayısıyla kelimeyi de *"ekim ve ziraat"* olarak neşredip, Kandahar adına *"köle suyunun ekimi"* şeklinde bir anlam yüklemişlerdir.[52] Bir başka görüşe göre ise bu şehrin İskender tarafından kurulduğu ve adına *"Alexandria/Arachosia"*[53] veya denildiği iddia edilir. Yine bu ada benzer bir şekilde *"Erakuziye"* ile Heredot'da geçen *"Haraudati"* veya *"Arahez"*in Kandahar'ın en eski dönemlerdeki adları olduğu iddia edilir. Bu iddiaya göre İskender'in adına izafeten bu bölgeye başlangıçta *"İskenderiye"* adı verilmiş ve bu ad zamanla "*Kenderiye-Kehandar-Kandahar"* şekline dönüşmüştür.[54] Ancak bahsi geçen iddialar, ilmi açıdan deliller ile ispatlanamadığı için bir kısım âlimler bu görüşe itiraz ederler. Bu âlimler, İskender'in ölümünden sonra şehrin yönetiminin onun generallerinden biri olan Seleucos'un elinde ancak birkaç yıl kaldığını, kısa bir süre sonra yetkilerini Chandragupta Maurya Krallığına devrettiğini belirtirler. Dolayısıyla İskender bakiyelerinin Kandahar'a ad verecek kadar uzun süren bir hâkimiyetleri olmadığından bu görüşe de itiraz edilmektedir.[55] Neticede Kandahar'ın adı ile ilgili yapılan bu izahlar ilmi esaslara dayanarak ortaya konmuş tespitler değildir.

Stratejik önemi sebebiyle tarih boyunca pek çok hâkimiyetin ele geçirdiği veya uğruna savaştığı bu şehir, Herat'tan İndus'a doğru ilerleyen orduların son duraklama yeridir. Aynı zamanda Gazne ve Kabil yollarına Tarnak vadisi üzerinden geçiş yollarına da sahip olması bakımından jeopolitik önemi büyüktür. O sebeple Afganistan'ın önemli şehirleri Herat ve Kabil gibi konumu sebebiyle her dönem öne çıkmış olan gözde bir şehirdir. Verimli bir vadide kurulmuş olan bu şehrin özellikle sulu tarım yapılan güney ve batı kesimlerindenüfusun daha yoğun olduğu görülmektedir.[56] Kandahar, suyun yer altı

---

[52] Osman Seddiqi, s.28vd.

[53] Kandahar'ın en eski ismi olarak bilinir. Bkz, S. V. Helms, " *Kandahar of the Arap Conquest''*, World Archaeology, XIV, No. 3, IslamicArchaeology (Feb., 1983), s.344; Alexandria adıyla anılan merkez bir şehirdir, Büyük İskender tarafından fethedilir, günümüzde ise Kandahar ismiyle anılır. Bkz., E.D. Ross ve E. Power, Akbar and The Jesuıst, İndia 1979, s.211.; Kandahar'ın Büyük İskender tarafından kurulmuş olan yedi şehirden birisi olduğu düşünülmektedir. Ölümünden sonra Persler, Sasaniler ve Arapların eline geçmiştir. Gazneli Mahmut, Timur, Babur ve Persler tarafından fethedilmiştir. Bkz, M. Ashe, Personel Records of the Kandhar Campaign, London 1881, s. 39; Osman Seddiqi, s.28 vd.

[54] Patolomi'de verilen bilgilere göre Erakuziye vilayetinin kuzeyden Parupamizen Dağları'na, doğudan Hindistan'a, batıdan Deranciyana vilayetine ve güneyden ise Boetian Dağlarından ayrılan bir il olan Erakuziye ile Boetian Dağları arasında Gadruşiya iline sınırları vardı. Bkz., Osman Seddiqi, "*Kandahar İsmi",* Aryana Dergisi, S: 3, Yıl 1322 (1943), s. 27.

[55] Bkz.,G. Brazıller, A Dıctıonary of Indıan History Sachchıdananda Bhattacharya, New York 1967, s.698vd.

[56] Afganistan'ın iklimi genellikle sert ve az yağışlı bir iklim olarak nitelendirilse de çeşitli yörelerde değişiklikler gösterebilir. Kış dağlık kesimlerde ulaşımı durduracak kadar şiddetli iken yaz mevsimi ise sıcak ve çok kurak olup bazı vadilerde sıcaklık 45 dereceye kadar çıkabilmektedir. İlk ve sonbahar ise

kuyularında depolanması ve bu kuyuların birbirleriyle tüneller aracılığıyla bağlanması ile oluşturulmuş eşsiz bir sulama sitemine de sahiptir.[57]

Eski Kandahar'ı çevreleyen surların büyük bölümü yıkılmış olmakla birlikte dikdörtgen bir yapıya sahip olup bir duvar ve bir hendek ile çevrilidir. Çamurdan yapılmış olan bu duvar güneşin etkisiyle katılaşmış olup dış kaplamasında taş ya da tuğla kullanılmamıştır.[58] Önceki dönemlerde çok dayanıklı olmayan Kandahar Kalesi, Safevi ve Baburlu çekişmelerinin başlamasına müteakip güçlendirilmiştir. Nitekim bu devletlerden hangisi Kandahar'ı ele geçirirse o devlet kalenin dayanıklılığını arttırmıştır. Dolayısıyla bu dönemden itibaren önemi daha da artan Kandahar Kalesi Asya'nın en meşhur kalelerinden biri olmuştur. Aynı zamanda devrin kaynaklarında Kandahar, dünya'nın en dayanıklı, korunaklı ve meşhur kalesi olarak tanıtılmıştır. Meşhur seyyahlardan Tavernier de Kandahar kalesini, askeri dayanıklılık açısından İran'ın ilk kalesi olarak tanımlamaktadır.[59] Kendisine hayran bırakan bir güzelliğe sahip olduğu için Afganistan'ın en gözde kalelerinden biri olarak tarihe geçmiştir.[60]

Kalenin kuzey duvarlarında taşlardan oluşan çit bulunmakta olup aynı zamanda geniş ve derin hendeğe sahip iki duvarla çevrilmiştir. Laki Dağı'na bakan batı tarafı ise geniş aralıkları olan üç duvarla kuşatılmıştır. Ayrıca her bir duvarın üstünde, her biri diğerinden daha dayanıklı olan yedi sur bulunmaktadır. Kaynaklarda Kandahar Kalesi'ndeki yedi surun; Bendehadi, Beden[61], Mendeviu, Arg, Fasarkuh Gatil, Alimerdan, Çehelzine adlarını taşıdığı belirtilir. Surların her birinde orada yaşayan ve şehirden gelip geçen insanlar için de su içebilecekleri mekânlar tahsis edilmişti. Dördü ana caddeye açılan ve iki tanede yan girişi bulunan şehrin sekizgen bir yapı görünümü vardır.[62] Şehrin batısında Maşuri, doğusunda Baba, kuzeyinde Hoca Üveys, güneyinde Hoca Hızır ve Ali Kayi olarak adlandırılan Kandahar'ın beş kapısı şehri komşu topraklara bağlamaktadır. Satane Derviş Mecnun Gatan, Hakister (kül), Dedeh ve Emir adlarını taşıyan kuleler de şehrin en meşhur

---

ılık geçtiğinden "orta iklim" ürünlerinden olan üzüm, kavun, şeftali, erik, kayısı, ceviz ve fıstık yetişir. Bkz. M. Saray, s.402.

[57] G. Brazıller, s.698vd.

[58] A. Hamilton,Afghanistan*,* London 1906, s. 190vd.

[59] Bkz., Raziye Rezvaniyan, "*İran ve Hindistan İlişkilerinde Kandahar'ın Rolü (Safevi ve Gürkani)'',* Tarihi Ravabeti Harici Dergisi, , S: 18, Yıl 1383 (2004), s. 6vd.; J. B. Tavernıer,Tavernier Seyahatnamesi, (nşr. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2006, s. 312.

[60] G. Jarring, Bugünkü Afganistandaki Türk Cemeatleri Hakkında*,* (nşr. A. M. H. Yaylalıgil) , İstanbul 1943, s.39,40; Kandahar eyaleti yerel yönetim tarafından farklı bölgelere ayrılmıştır eyaletin başında hükümetin görevlendirdiği bir general bulunur. 322 km. genişliğinde 523 km uzunluğunda 604 km. Pakistan sınırı boyunca devam eden bir bölgedir. Bkz, P. S. Jones, AfghanistanVenture*,* Son Antonio, Texas 1956, s.54.

[61] Raziye Rezvaniyan, "*İran ve Hindistan,* s.8.

[62] A. Hamilton, s. 190vd.

kuleleridir. 50'den fazla kuleye sahip olan Kandahar Kalesini ancak bölgenin güçlü olan yönetimleri elinde tutabilmiştir. Kandahar, insanların ani saldırıları ile doğa gücünün ele geçiremeyeceği, dünyanın en meşhur kalelerinden biri olarak tarihi kayıtlara geçerken bu öneminden dolayı da Safevi döneminde, *"Dar'ül Karar"* unvanını almıştır.[63]

Önemli bir ulaşım ağı üzerinde bulunan Kandahar, civarındaki şehirlerle birlikte Hindistan, İran ve Orta Asya yollarının kesiştiği merkezi bir noktadadır. Kandahar'dan Herat'a Sistan üzerinden açılan güney yolu daima düzenli olmuştur. Kandahar'dan Herat'a açılan kuzey yolu ise Farah-rud Irmağının kesiştiği noktada yer almakta olup bu yol ancak yayaların geçebileceği sığlıktadır. Üstelik nehrin buradaki yatağı oldukça düzensiz ve hızlıca derinliği değişebilmektedir.[64] Kabil daha müstakil ve her bakımdan kuvvetli bir mevkide olmakla birlikte Kandahar'ın güvenliği Herat'a bağlıdır. Yani doğu ve batıdan gelen hücumlara tamamen açık olan Herat, herhangi bir istilaya uğradığında, Kandahar şehri de doğrudan tehlikeye düşer. O sebeple tarih boyunca Herat'ın güvenliği ölçüsünde Kandahar da batıdan güvence altına alınıp, tehlikelerden korunmuştur. Yine Hindistan tarafından ise Kabil derecesinde olmasa da daha korunaklı bir konumdadır.[65]

Horasan ve Hindistan karayolu üzerinde iki ticaret merkezinden biri Kabil, diğeri de Kandahar'dır.[66] Bununla birlikte Hindistan'ı Kabil'e bağlayan ana yol üzerinde yer alan Kandahar[67] Hindistan'dan Afganistan'a uzanan demiryolunun kontrol noktasında olması sebebiyle doğu ve batı arasındaki dış ticarette de son derece önemlidir.[68]Semerkand, Buhara, Fergana, Türkistan, Belh, Hisar, Bedehşan'dan sevk edilen ürünler, kervanla Kabil'e, Horasan'dan ise Kandahar'a ulaşmaktadır. Horasan tarafından gelen yol düz ve hiçbir geçit bulunmamaktadır.[69] Yüzyıllardan beri kullanılan bu güzergâh[70] tabii olarak

---

[63]CehanbaşSavageb, "*Şir Han Afgan'ın Şah Sefi Dönemi'ndeki İsyanına Bir Bakış*", Bilimsel Araştırma Dergisi, 2.devir No:40 Yıl 1384 (2005), s. 94 vd.
[64] A. Hamilton, Afghanistan, London 1906, s.180vd.
[65] M. L. Dames, " *Efganistan*", İA IV, s.134 vd.
[66] E. Channing, " *Roads From İndia To Central Asia''*, Science, Vol. 5, No. 117 (May 1, 1885), s.361; A. Hamilton, s. 198.
[67]S.G. Macmunn, Afghanistan From Dairus To Amanullah, Edinburg 1929, s.5.
[68]G. Brazıller, s.698vd.
[69]Hindistan tarafından dört yol çıkar. Biri, Lemganat üzerinden gelir. Burada Hayber dağları üzerinde geçit vardır. Geçitlerden biri Bengeş, biri Negar, biride Fermûl üzerinden gelmektedir. Bu yollardan gelirken Sind suyunun üç geçidini geçerler. Nilab geçidinden geçenler, Lemganat üzerinden gelirler. Kışın ise Kabil suyu ile Sind suyunun birleştiği yerin biraz yukarısından her iki nehri geçit üzerinden geçerler. Babur " Hindistan seferlerinde bu geçitleri kullandım. Sultan İbrahim'i yenip Hindistan'ı fethettiği zaman Nilab geçidinden gemi ile geçtim" demiştir. Sind Suyunun ise hiçbir yerinden gemisiz geçilmez. Dinkut geçidinden geçenler, Bengeşüzerinden, Çupare geçidinden geçenler ise eğer Fermül üzerinden gelirlerse, Gazne'ye, Deşt üzerinden gelirselerde Kandahar'a gidebilirlerdi. Bkz. Babur II, s.141.

tüccarlar için çok karlı bir alandır.[71] Her yıl bu güzergâh üzerinden yaklaşık yedi-sekiz bin at Kabil'e gelmektedir. Hindistan'dan ise yaklaşık 15-20 bin aile kervanı yine bu şehre gelmektedir.[72]Tavernier'in vermiş olduğu bilgilere göre tüccarların çoğu İsfahan ve Kandahar arasındaki yol üzerinde su olması sebebiyle bu yolu tercih etmişlerdir. Neticede bu kervanlar baharat, şeker, fildişi gibi Hindistan'ın değerli ve kıymetli mallarını hiç zorluk çekmeden bu şehre getirmekte ve Afganistan'dan topladıkları halı, deri, at, katır ve meyve çeşitlerini Kandahar üzerinden Hindistan'a götürmektedir. İran'dan ise Hindistan'a "ronas" adı verilen kırmızı boyanın hammaddesini taşınmaktaydı.[73] Horasan'da bol miktarda bulunan ipek Avrupa'ya ve yine Kandahar üzerinden Hindistan'a ihraç edilmekteydi. Mutfak gereçlerinin yapımında kullanılan ve Portekizliler tarafından ihracı yasaklanmış olan bakır, Hindistan ve Kandahar yolundan İran'a sevk edilmekteydi. Kandahar'a açılan bu yolların güvenliğini sağlamak şehrin hâkiminin göreviydi. Yollarda kervanların soyulmasına engel olmak için bazen silahlı zabıtalar bulundurulmaktaydı. Tabii olarak Kandahar hâkimleri gelip geçen bu kervanlardan büyük kazanç elde etmekteydiler.[74]

Şehrin iklimi de çevredekilere göre daha yumuşak olduğundan tarıma uygun olmuştur. Yerli ürünlerinin başlıcalarını ise kumaş, bakır ve altın madenleri teşkil etmektedir.[75] Çoğu vilayetinde yoğun olarak mısır yetiştirilir ve nadiren de meyve çeşitleri bulunmaktadır.[76]Gazne şehrinin iklimi kışın çok soğuk iken tam tersi olarak Kandahar'ın

---

[71]H. Alan, Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506*),* İstanbul 2007, s.307. Memleketin en mühim noktalarıdır. Bu şehirler her biri münbit bir vadide bulunmakta ve kendi kendilerini besleyebilecek vaziyette oldukları gibi, her biride diğer şehirlere giden yollar ile Hindistan, İran ve Orta Asya yollarına hâkim mevkide bulunurlar. Bkz., M.L. Dames , *" Efganistan''*, İA IV*,* s.134. Eski imparatorlukların tarihi incelenirken burasının önemli bir merkez olduğu görülmüştür. Bu bölge ticari bir merkez olarak ortaya çıkmıştır. Bkz.,W. K. Fraser- Tytler, Afghanistan, London 1950, s.35.; R. K. Mookerji, Hindu Civilization*,* Bombay1950, s.48.

[72] Babur II, 139.

[73] Erdebil civarında elde edilmekte ve Kandahar yolundan Hindistan'a fazla miktarda ihraç edilmekteydi.

[74] 1615/hicri 1024 yılında iki İngiliz tüccar, Kandahar'dan geçerken şöyle yazmışlar: Kandahar şehrinden çok sayıda tüccar geçmesinden dolayı günden güne büyüyordu. Bu da, şehrin etrafının şehirden fazla büyümesine olanak sağlıyordu. İran ve Portekiz Savaşı'ndan dolayı Hürmüz Boğazı ulaşıma kapalıydı. Bu nedenle, İran ve Hindistan arasında sürekli seyahat eden kervanlar, Kandahar'da ikamet etmek zorunda kalıyorlardı. İranlılar, Hindistan'a gitmek için deve kiralayıp İran'a da yine aynı yolla dönüyorlardı. Bu bölgedeki ticaret bölgesel değil uluslararası düzeydeydi. %20 den fazla kazanç elde etmek isteyen İran, Hindistan ve Türkiye'den tüccarlar burada buluşuyorlardı. 17.yüzyılın ortasında İran ve Hindistan arasındaki karayollarının önemini yitirmesine rağmen hala bazı kervanlar buradan geçmektedir.

[75] W. K. Fraser- Tytler, s.35.; Kandahar içinde çok sayıda altın ve gümüşten yapılmış put barındıran büyük bir şehirdir. Bu sebeple brahman rahipleri ve inzivaya çekilmek isteyen kişiler bulunmaktaydı. Bkz.,Hudûd al-Âlam The Regions of the World, (nşr. V. Minorsky)London 1937, s.88; D. N. Wilber, Afghanistan Survey Of World Cultures*,* America 1962, s.190.

[76] Hamdullah Kazvini, The Geographical Part of TheNuzhat-Al- Qlûb, (nşr. G.LeStrange), London 1919, s.254.

iklimi kışın cezp edicidir. Ocak ayında ortalama sıcaklık 5- 6˚dir. [77] Şehirde iklimin en güzel olduğu dönem ilkbahardır. Şehri çevreleyen verimsiz çıplak dağlar, Kandahar'ın kuzey ve batısına yakın kesimlere kadar uzanmaktadır. Bu durum dağlardaki aşırı sıcağı rüzgârla şehre taşınmakta ve kavurucu bir sıcak oluşturmaktadır. Gece gündüz arasındaki sıcaklık farkı bazen 50˚C'yi bulacak kadar da büyük olabilmektedir.[78]

Kandahar, Hindistan'a kuzeyden ve batıdan gelen Pers, Grek, Saka ve Kuşan gibi istilacılar zamanından beri önemlidir.[79] Bu arada Hindistan tarihi açısından batıdaki Sind havzası da oldukça önemlidir. Pek çok tarihi olaya sahne olan Lahor, Multan ve Ucç bölgelerinin en güzide şehirlerini oluştururken bu ülkeyi dışarıya bağlayan kuzeybatıdaki üç önemli yol, yani Kabil, Kandahar ve Mekran'ın yolları bu bölgeye açılır.[80] Hindistan tarihinin büyük bölümünü oluşturan istila hadiseleri Kandahar başta olmak üzere Sind Havzasının bu şehirlerinde ortaya çıkıp geliştiği gibi insanlığın ilk dönemine ait kalıntılar ile en eski medeniyetler bu bölgede tespit edilir.[81]

Kuzeyden gelerek Kandahar'ı işgal eden ilk gruplardan biri Sakalardır. Taşkent ile Issık Göl arasında yerleşik vaziyette yaşayan Sakalar M.Ö. II. yüzyılın başlarında Hun baskısı karşısında tutunamayan Yüeçilerin istilasına maruz kalmışlardır. Yüeçiler burada Saka boylarının bir kısmını kendilerine ilhak ederken geriye kalanlar güneye göçmek zorunda kalır. Sakaların bir kısmı Keşmir'e geçerek orada parçalanıp birkaç krallık kurarken geriye kalanlar ise Ceyhun üzerinden Merv-Herat yoluyla Kuzey Hindistan'ın Gandhara bölgesine inerler.[82] Sakalar Hindistan'a yerleştikten sonra Gandhara'dan

---

[77] Ebu Abdullah Muhammed İbnBatûtaTanci, İbn Batûta Seyahatnamesi I, (nşr. A.S. Aykut) , İstanbul 2004, s.576

[78] A. Hamilton, Afghanistan, London 1906, s.208.

[79]XinruLiu, "*Afganistan'dan Taxila, Mathura ve Ganj Ovalarına Giden Ticaret ve Hac Yolları*", Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi I, Malatya 2001, s.136vd.

[80] S. Cöhce, Şemsi Melikleri (Doktora Tezi), Elazığ 1986, s.2.

[81] S. Cöhce, "*Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar Ve Akhunlar*", Türkler Ansiklopedisi I,s.815-818. Geniş bilgi için bkz, F. Grenard, Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü, (nşr. O. Yüksel) , İstanbul 1992, s.116.

[82]S. Cöhce, " *İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı*", Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları DergisiI, Malatya 2001, s.14vd. B. Ögel, *"Eski Orta Asya Kabileleri..."*, s.269; E.J. Rapson, *"The Scythianand Parthian Idvaders",* The Cambrıdge History of India I, Ancient India, (nşr. E.J. Rapson), Delhi 1955, s.512; B. Ögel burada Sakaların Pamir yoluyla güneye indikleri yolundaki görüşleri [örnek olmak üzere Bkz. K. Czeglédy, Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri, (nşr. E. Çoban), İstanbul1988,s.31] tenkid eder. Sakalardan bir kısmı da Hazar denizinin kuzeyinden Terek civarına yerleşecekler, kalanlar ise Fergana ile Kaşgar arasında Çinlilerin *Hiu-sin* veya *Kün tu* dedikleri Türk uruklarını oluşturacaklardır. Bkz. O. Franke, Beitrage Aus Chinesischen Quellenzur Kenntnis der Turkvölkerund Zentralasian, Berlin 1904, s. 48 vd. E.J. Rapson'a göre bunların başında Doğu İran'daki Saka-Part feodalitesine mensup bir satrap olan Maues[Hindistan'daki yazıtlarda bu kralın ismi *Moga* olarak geçer. Ancak paralarda *Maues* şeklindedir. Bkz. V.A. Smith, Early History of India, from 600 B.C. tothe Mohammadan Conquest Includingthe Invasion of Alexander the Great, Oxford 1967, s.242, nu:2.]bulunmaktaydı ve bu kişi *"krallar kralı"*ünvanını taşıyordu. Sakalar, Hindistan'a inerken Partları

Hindistan'ın kuzeyinden güneyindeki Mathura, Uccain ve Sauraştra'ya kadar yayılarak büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. Böylece bölgeye "Sakastana" dedikleri Sicistan[83] coğrafi adını miras olarak bırakan Sakaların bölgedeki hâkimiyetleri çok uzun sürmeyerek zamanla Part hâkimiyetinin idaresi altına girmişlerdir.[84]

Sakaları kovduktan kısa bir süre sonra Hunların vassalı olan Vusunların istilasına uğrayıp güneye inmek zorunda kalmışlardır. İskender'in artığı Baktria Helenlerini ortadan kaldırdıktan sonra Kuşan yabgusu tarafından birleştirilen Yüeçiler Hindistan'a inmişlerdir. Yüeçi hükümdarı Kanişka devri Kuşanların en güçlü dönemini teşkil eder.[85] Onun döneminde başşehir Belh'denGandhara'daPeşaver'e naklolmuştur.[86] Bahse konu olan dönemde Kuşanların geniş bir bölgeye hükmettikleri ve tabi olarak bölgenin en güçlü hâkimi olduğu görülmekle birlikte bugünkü Afganistan'daki Tahia'ya şehrine yerleşmişlerdir.[87] Nitekim Kuşanlar, bu dönemde hem Hindistan işleriyle hem de bölgenin tüm meseleleriyle ilgilenen bir güç olmuştur.[88]

---

mağlup etmişlerdi[B. Ögel, *"*Eski Orta Asya Kabileleri...", s.263.] Daha sonra bölgede o kadar çoğaldılar ki, Part kralı Artaban (M.Ö. 127-124)'ın nazarını üzerlerine çektiler[Bkz. Gutschmid, GeshichteIrans, s.78.]Dolayısıyla E.J. Rapson'untesbiti bu dönemden sonradır. Zaten o da, tarihlemede M.Ö. 75 senesi üzerinde durmaktadır. B.Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu I, s.476'da aynı görüştedir. Bunun yanında Jainist metinlerde geçen ve Sind'in batısında mukim olarak gösterilen *Sakakula*topluluğunun da Vikramaditya tarih başlangıcından (M.Ö. 58) biraz evvel buraya geldikleri bilinmektedir. Bkz. S. Konow, "*On theNationality of Kushanas",* ZDMG LXVIII, (1914), s.682; Moes'inPencap'ta bulunan sikkeleri için bkz. E.J. Rapson, s.514 vd] ,

[83]Sicistan, görkemli bir beldedir. Sind ve Hind bölgesine bitişiktir. Yerleşim yerleri Horasan'dakilere benzer ve onlara eşit düzeydedir. Bunlar; Bust, Cüveyni, Zerence'lUzmâ vs. kasabalarıdır. Zerence'lUzma kral Rutbil'in dört fershlıkmesfede, etrafı hendeklerle çevrili şehridir. Beş kapısı ve ortasında kollara ayrılan ve "*Hilmend*" denen nehri vardır. Çorak arazilere kadar suyu kesilmez. Buralar ayrıca Sind beldelerinde Mekran'a ve Kandahar'a sınırdır. ; Bamiyan, Tohoristan'ın ilk şehirlerindendir. Bamiyan Dağı'ndan su kaynakları çıkar. Buradaki bir vadi Kandahar'a kadar bir aylık bir mesafede uzanır. Diğer bir kanaldan bir aylık mesafede Sicistan'a akar. Bâmiyân Dağı'nın yükseklerinden çıkan bu nehirler Merv'e, Belh'e ve Hârezm'e doğru akmaktadır. İçerilerinde kurşun, civa ve bakır madenleri vardır. Bkz. Ya'kubî, Ülkeler Kitabı, (nşr. M. Ağarı), İstanbul 2002, s.62-70.

[84]A.Z.V.Togan, s.46. Sakaların yurdu Gandhara, yani bugünkü Sicistan'a kadar indirilebilir ve burası Hilmend'ın kuzeyine denk gelmektedir. Geniş bilgi için Bkz, B. Ögel, " *Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-çi'ler"*, DTCF Dergisi XV/ 1-3, (Mart-Haziran-Eylül 1957*)*, s.259.

[85] Geniş bilgi için bkz. E. Konukçu, s.23 vd; Bu hükümdarı İslâm dönemi kaynakları da Raca Kanik olarak kaydederler. Bkz. A.Z.V. Togan, *"Huen-Çang'a Göre Eftalitlerin Menşei Meselesi",* İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi IV/1-2, (1964), s.58-61; A.H. Dani, s.128 vd.

[86] K. Czeglédy, s.51; V. Diakov-S. Kovalev, İlk Çağ Tarihi: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, (nşr. Ö. İnce), Ankara 1987, s.267.

[87] Bkz. D.A. Akbulut, Arap Fütuhatına Kadar Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler (M.Ö. II-M.S. VII. yy.), Erzurum 1984, (Basılmamış Doktora Tezi), s.40 vd; B. Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi I, s.489 vd.

[88] B. Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu TarihiII*,* Ankara 1981*,* s.296.

VI. yy da Kuşanların iktidarının zayıfladığı yerlerine Akhunların bölgenin yeni ve güçlü hâkimi oldukları görülmektedir.[89]Akhunlar başlangıçta Kuşanlar ve diğerleri gibi (yabancı, pis, mundar, barbar) olarak anılmalarına rağmen Orta Hindistan yaylalarına kadar ünlerini yayıp bölgede iyice yerleştikten sonra milliyetleri tanınmış.[90]Akhunlarbölgeye hâkim olduğunda Kuzey Hindistan ve Gandhara bölgesine yaşayan Kidaritler, kısa bir süre sonra bölgenin yeni hâkimlerinin saldırısına maruz kalmışlardır. 520 yılında Gandhara'yı ziyaret eden Çinli Budist rahib Hacı Sung-yun ve Hui-sheng'inseyehatnamesine göre Eftalitlerin iki nesil kadar önce Gandhara'yı ele geçirerek artık buraya yerleşmiş olduklarını söylemektedir.[91] Bahse konu dönemde ahalinin tamamının Brahman olduğu aynı zamanda hükümdar hariç bir kısmının da Budizm'e inandıkları belirtilmektedir. Hatta bu dönemde bölgede Mahayana mezhebine dair araştırmalar yapmaya gelen Hui-ch'aove Sung-yün bu hususlara dair pek çok bilgi bulmuştur. Çünkü bu memlekette her yerde Budist yapılar bulunmaktadır.[92] V.yüzyıl ile VI. yüzyılın sonlarına kadar Kuzey Hindistan'ın siyasi varlığı olarak görülen bu Türk devleti, coğrafi yakınlık sebebiyle temasa geçtiği Hind devletleriyle siyasi, askeri ve kültürel alanda münasebetlerde bulunarak Hint halkının hafızasında önemli bir yer etmiştir.[93]

Kandahar'a ilk İslam akınlarının ise Emeviler döneminde gerçekleştirildiği görülmektedir. Nitekim Sistan ve Busta'ya yerleşen Emeviler buradan Kandahar'a akınlara

---

[89] Kuşan Devleti, var olduğu dönemde, dünyanın en büyük dört devletinden birisi olmuştur. Hatta yaklaşık otuz- elli yıl kadar da dünya güç dengelerini elinde tutmuştur. Bkz. Awadh. K. Narain, Türkler Ansiklopedisi I,(nşr. Murat Yaşar) , s.821 vd.

[90] M. A. Ahmed, Political Historyand Institutions of theEarlyTürkishEmpire of Delhi, Lahor 1949, s. 37; K.M. Panikkar, A Survey of Indian History, Benglora 1954, s.114; Daha sonra Müslümanlar ve Türklere de aynı ifade kullanılacaktır.

[91] M. Tezcan, " *Kuşanlar, Akhunlar ve Eftalitler*", Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu,(31 Ekim-1 Kasım 2002), Ankara 2006, s.35vd.

[92] Göktürkler toprağını buraya kadar genişletmiş ve memleketin kuzeyi hep Göktürk inde olmuştur. BuradaHiyana ve Mahayana mezhebi bulunmaktadır. Wu-k'ung'un seyahatnamesine göre Gandahara'da Göktürkler tarafından yapılmış olan Budizm tapınakları vardır. Bkz. E. Ekrem , "*Seyahatnamelere Göre Göktürklerde Budizm*", Türkler Ansiklopedisi I, s.364vd; Hint- Yunan sanatının en önemli mirası Kandahar'da görülmektedir. Bunun somut örneği Buda'nın imajında görülür. Buda heykellerinin görüntüsü Yunan –Roma ve Asya özelliklerini bir arada taşımaktadır. Bu heykeller daha sonraları Hindistan'dan Asya'nın diğer bölümlerine yayılmıştır. Bkz. HermannKulke-DietmarRothermund, A History Of İndia, New Jersey 1986, s.75.

[93] Savaşları ve muhteşem dünyaları tarih kitaplarında, kitabelerde ve paralarda yaşatılmaktadır. Bkz., E. Konukçu, " *Akhunlar*", TürklerAnsiklopedisi I, s. 827-830 ; Bu hususta bkz. S. Chandra, *"SomeObservation on theImpact of Central AsianIdeasandInstutions on theStructure of Societyand Administration in NorthernIndiaBetweenthe 10th and 12thCenturies A.D."*, Central Asia, (nşr. A. Guha), s.167-171; Esasen bu Hunların XIII. yüzyıla kadar Hindistan'ın kuzeyinde meselâ Kerembeten'de*"Hun olarak"* varlıklarını sürdürdüklerini bilmekteyiz. Hatta Lakhnauti hâkimi Melik İhtiyar ad-Din Muhammed Bahtiyar Kalaç 1205 yılında bunlar tarafından mağlub edilecektir. Bkz. Cüzcanî, Tabakat-ı Nasırî I, (nşr. A.H. Habibi), s.426; N. Bhathasali, *"Muhammed Bahtiyar'sExpeditionto Tibet",* IHQ IX (1933), s.49-62; A.Z.V. Togan, *"On theCompaigne of theKhalacTurksAgainsttheKeraits of Mongolia in Northern Tibet in 1205-1206",* JPHS XII/3-4 (Temmuz 1964), s.187-194.

başlamışlar ve büyük mücadelelerden sonra burayı ele geçirmişlerdir. Devrin kaynaklarında, Sistan valiliğinden ayrılmasından sonra elden çıkacak olan şehrin adını Abbâdiye olarak değiştiği belirtilmektedir. Kaynaklara göre Gazneliler bölgeye gelmeden önce az sayıda Müslüman'ın yaşadığı büyük bir Hindistan şehri olan Kandahar ve çevresinde Hinduşahi hükümdarı Jaipal, Kannauç'a bağlı olarak hüküm sürmüştür. Öyle ki dönemin ıtriyat, mücevher ve değerli kumaş satan Hintli tüccarları çoğunlukla bu şehre gelmeyi tercih etmişlerdir.[94]

IX. yüzyılda Saffariler'in, X. yüzyılda Gazneliler'in ine giren ve XIII. yy da Moğol saldırısına uğrayan Kandahar, 1281'de İlhanlılar'ınvassalı olan Herat hâkimi Şemseddin Kert'in(1245-1278) eline geçer.[95] Bu tarihten itibaren Kandahar'ın payitaht olduğuna ve bu tarihten sonra mühim bir rol oynadığını ve şöhret kazanmaya başladığı söylenebilir.[96]

XIV. yüzyılda Asya'da yaşanan siyasi karmaşaların sonunda Semerkant merkez olmak üzere bölgede büyük bir güç olarak ortaya çıkan Timur (1370-1405)[97] kısa süre sonra Asya'nın güneyindeki topraklara yönelmiş ve Kandahar ile çevresini ele geçirmiştir.[98]Semerkant merkez olmak üzere Asya'nın önemli bir kısmına hâkim olan Timur, kendisinden sonra ülkesinin idaresini yürütmek üzere topraklarını oğulları arasında taksim ederken Hanlığın Çin'e kadar uzanan topraklarını Şahruh'un iki oğluna, Taşkent, Sayram, Aşpara ile Çin hududundaki bütün Moğol vilayetlerini Uluğ Bey'e, Endican, Kaşgar ve Hoten'e denk olan ülkeleri ise İbrahim Sultan'a, Herat ve çevresini ise Miranşah'a vermişti. Bu taksimatta Kandahar ve çevresinin idaresi ve yeni seferlerin düzenlenmesiyle ilgili olarak da Cihangir oğlu Pir Muhammed (1405-1407) ve Ömer şeyh oğlu Seydi Ahmet görevlendirilmişti. Nitekim Pir Muhammed'in yanına bazı beyler ve bir miktar asker katılarak merkez Belh olmak üzere Gazne, Kabil, Bedahşan, Kandahar ve

---

[94] V. Minorsky, Hudud Al-'Âlam, TheRegions of The World A PersıanGeography, London 1937, s.92.
[95] A. Özcan, "*Kandehar*", DİA XXIV*,* İstanbul 2001, s.293.
[96] M.L Dames, " *Kandehar*'', İA. VI*,* s. 154vd.
[97]İranlıların Timur-leng, Türklerin Aksak Timur, Avrupalılar'ın ise Tamerlane diye adlandırdıkları Asyalı fatih ve büyük emir 1336 tarihinde doğar. Tarihin büyük cihangirlerinden olan Timur, farklı tarfları olmakla birlikte, hayat mücadelesi bakımından, Cengiz Han'ı andırmakta ise de kurduğu imparatorluk, Cengiz'inkinin aksine ölümünden kısa bir süre sonra sarsılarak dağılmaya yüz tutar. Osmanlı, Memluk, Kara-Koyunlu, Ak-koyunlu, Celayir ve Altın-Ordu devletleri Timur'un ölümünden sonra Timur imparatorluğunun nüfüzundan kurtulmuşlardır. 69 yaşında ölen Timur'un 35 yıl süren bir hükümdarlık dönemi olmuştur. Timur orta boylu, sağlam bünyeli, sağ ayağı aksak ve eli çolaktır. Ulemayı sever tarihçilere ve sanatkârlara saygı gösterirdi. Uzak görüşlü, ağır başlı cesur ve kahraman bir kumandandır. O Türkistan'ın yeni ve değişken bir dünya tarihinin önderliğini yapar. Doğuda Altay Dağlarına, batıda Karadeniz ve Akdeniz'e güneyde de İndus'a kadar uzanan bir imparatorluk kurmaya muvaffak olmuştur. Geniş bilgi için bkz., M. Kafalı, " *Timur*'' İA XII*,* s.336-345.; Baymirza Hayit, Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*,* Ankara 1995, s.4vd.
[98] J. Marozzi, s.233.

civarı ile birlikte Sind ırmağına kadar olan ülkelerin zaptı ve idaresi için gönderirken[99] Timur da Herat'a dönmüştür.[100] O, Herat'a döndükten sonra yapacağı seferlerin planlarını yapıp sırasıyla uygulamaya koyarken Kandahar ve çevresinin seferleri ise torunu Pir Muhammed'in yönetimi altında sürdürülmüştür.

XIV. yüzyılın son çeyreğinde Timur, gücünün zirvesine ulaşırken Dehli merkez olmak üzere Kuzey Hindistan'da varlığını sürdüren Tuğluklular zayıflamaya başlamış ve tabii olarak iç karışıklıklar baş göstermişti.[101] Bu karışıklıklar sebebiyle bölgedeki Müslüman valiler ve Hindu racalıkların her biri bağımsızlıklarını ilân ederek müstakil hâkimiyetler tesis etmeye yönelmişlerdi[102].Başkent Dehli'de bile birbirinden bağımsız iki hâkimiyet tesis edilmişti.[103] Dolayısıyla Timur da, bütün dikkatini bu bölgeye yöneltmiştir.[104]Bununla birlikte Hindistan'ın efsanevî zenginliklerinin yanı sıra, İskender ve Çingiz Han'ın (1206-1227) bu ülkeye yaptıkları seferlerle şöhretlerinin ölümsüzleştiği düşüncesi O'nu böyle bir sefer yapmaya heveslendirmiştir.[105] Başkalarının yapamadığını

---

[99] N. Durak, Hezâreler /Hazaralar, Malatya 2008, s.42.

[100] İ. Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı, Ankara 1994, s. 16- 89, Hasan-ı Rumlu, Ahsenü't- Tevarih, (nşr. M. Öztürk) , Ankara 2006, s.74.

[101]Tuğluklular hükümdarı Firuz Tuğluk'un vefatından sonra torunu Gıyas-eddîn tahta geçti. Bu hükümdar Firuz Tuğluk'un oğullan Ebubekir ve Muhammed üzerinde de sağlayarak üstünlüğünü ispatlamıştı. Ancak, bir müddet sonra Gıyas-eddîn katledilmiş ve yerine Nasıreddin Muhammed Tuğluk Unvanıyla Ebubekir, getirilmiştir. 18 ay gibi kısa bir süre hâkim olduktan sonra azledilen Ebubekir de 1394'de öldürülecektir. Onun ölümünden sonra halefi Hümayun da, 45 gün sonra aniden ölmüştür. Neticede çok kısa bir süre de üç hükümdar değişikliği olmuştur. Bkz; H. Beveridge, History of India I,London, s.92; Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi I, Ankara 1987, s.331 vd; S.A.H. Haqqı, Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem: 1206-1414, Ankara 1984, s.36.

[102] Tuğluklular Hükümdarı Hümayun'un vefatından sonra kardeşi Mahmfld Han tahta geçti. Ancak O, Caunpur valiliğine atadığı Melik Server adlı bir Lodi ileri geleninin tesirinde kalmaktaydı. Nitekim bu kişi bir müddet sonra müstakil bir hanedanlık tesis edecektir. Mahmûd Han daha sonra da İkbal Han Ünvânıyla anılan Mallu Han'ın kontrolüne geçmiştir. Sultanın bu dirayetsizliğinden memnun olmayan saray mensuplarının bir kısmı Mahmud'un yeğeni Nusret Han'ı Sultan ilan ettiler. Böylece bir süreliğine de olsa Dehli ve havalisi iki ayrı grup tarafından desteklenen ayrı hükümdarlarca yönetilmeye başladı. Bkz. E. Konukçu, "*Hindistan'daki Türk Devletleri*", DGBİT IX, İstanbul 1993, s.438; T.W.Haig, "*Muhammed b.Tuğluk"*, İ A XII/1, s.483; İbnArabşâh, Ebu'lAbbas Şihabeddin Ahmed Muhammed Dımeşkî, Acaibü'l Makdur Fi Nevâibi'd Timur, (nşrA.Faiz El Hamisi), Beyrut 1986, s. 163; İbn Arabşâh, Tarih-i Timur, (nşr. Nazmi-zâde Hüseyin Murtaza Efendi), İstanbul 1861, s.78; B.S. Nijjar, Pancab Under TheSultans (1000- 1526 A.D.), Delhi 1968, s.62; S.F. Mahrnud, İslâm Tarihi, (nşr. A.Kevenoğlu, A.Sümer), İstanbul 1962, s. 152; R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu, (nşr. R.Uzmen), İstanbul 1997, s.416

[103] lbn Arabşâh, Acaibü'l Makdur, s. 164; H. Beveridge, s.92; Mihail Igantiyeviç, Cengiz Han ve Timurlenk Devirlerinde Moğol-Tatar ve Orta Asya Milletlerinin Harp Sanatı ve Fütûhatları,(nşr. B.Kuban, S.F.Gökçaylı), Ankara 1953, s. 136

[104] I.H. Siddiqui, *"Politics and Conditions in the Territories Under the Occupation of Central Asian Rulers in North-Western India-13 th& 14 Centuries*", Central Asiatic Journal XXVII/3-4, (1973), s.306; J.C. Majumdar, "*The Invasion of Timur and The End Of The Tughluq Dynasty*", The Dehli Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s.116; J.Allan-T.W. Haig-H.H. Dodwell, The Cambridge Shorter History of India, (nşr.J.Allan) , Delhi 1969, s.251; H. Kulke- D. Ruthermund, s.178; A.L. Srivastava, The Sultane of Delhi, Agra 1959, s.228.

[105]Fakat O, bu niyetini ileri gelen komutanlarına açıkladığında, "Hindistan'a sahip olur da orada kalırsak sülâlemiz yok olur, çocuklarımız ve torunlarımız kendi geçmişlerini, örf ve adetlerini, dillerini unutur

gerçekleştirmiş, olağanüstü bir lider olmak arzusunun dayanılmaz tahriki[106] O'nu Hindistan'a yönelten esas sebebi teşkil edecektir[107]. Timur Hindistan'a sefer için derhal hazırlıkların yapılmasını emretti[108] bir yıl sonra Ceyhun kıyılarında yaşayan Türk kabilelerinden toplanan doksan iki bin atlıdan oluşan bir orduyla bu ülkeye yönelecek olan Timur, otuz bin atlıdan oluşan bir orduyu torunu Pir Muhammed'in liderliğinde Kâbil'den Pencab'ın doğusuna doğru görevlendirdi.[109]

Hindistan'a ilk yönelen Pir Muhammed olup 1397-98 kışında Uçç'u ele geçirdikten sonra buradan Multan'a yönelmiştir[110].Timur ise emrindekikuvvetlerle birlikte Semerkant'dan ayrıldıktan sonra Ceyhun üzerinden Hindistan'a yönelmiş ve bu ülkenin giriş kapısı konumunda olan Kabil'e gelerek burada konaklamıştı.[111]Hindistan seferini ânî bir taarruz haline dönüştürmek isteyen Timur, fazla bilinmeyen bir güzergâhı seçerek askerinin yürüyüş kollarını da çok farklılaştırarak, geceleri yürümek suretiyle günde sadece birkaç merhalelik yol gidecek şekilde ilerlemekteydi. Kendisi Hindukuş silsilesinin en güç

---

ve vahşilere karışırlar" şeklinde bir cevapla karşılaşmıştır. Adamlarının muhalefeti karşısında Timur, Kur'an-ı Kerim'i açarak "Ey Peygamber sadık olmayanlara ve ahlâksızlara karşı savaş" âyetini okuyarak onların itirazlarının yanlışlığını göstermek istemişti. Bkz. M. Prawdin, L'Empire Mongol Et Tamerlan, Paris 1937, s.234.

106 Bkz. L. Cahun, Introduction L'histoire De L'Asie, Paris 1896, s.490

107 Timur, bölgeyi fethetmek ya da büyük ganimetlere sahip olmak gibi bir amacın ötesinde imansızları imha etmek niyetinde olduğunu belirtmekteydi. Bkz. GıyaseddinHondmir Muhammed Bin HamidüddinMirhond, Habibü's Siyer III, (nşr. Muhammed DebirSiyaki), Tahran (1353) 1934, s.469; V.D. Mahajan, s.201; Benim Devletim Tüzikat-ı Timûrîn ve Cengiz Yasası Timur (Doğu Devlet Yapılarına Giriş), (nşr. A.Yaşçın), İstanbul 1974, s.28'de ise ;"Timur'un Hind Seferinin en geçerli nedeni İslâmiyeti Hindistan'a yaymaktı. Tarihçiler çoğu zaman buna inanmamışlardır. Ama bir gerçek var ki müslüman bir komutan putperest bir ülkeye şâhsi menfaati için de gitse İslâmiyetin yararınadır..." şeklindedir. Ayrıca bkz. NizamüddinŞâmî, Zafernâme, (nşr. N. Lugal), Ankara 1987, s.206'da Dehli başta olmak üzere Hindistan'ın bazı bölgelerinde, İslâmiyetin yayılmış olması ve dirhem ve dinarların üzerinde kelime-i tevhid yazılmış olmasına rağmen bölgenin kâfirlerle dolduğunu, buradaki müslüman hükümdarların ise bunlardan vergi almanın haricinde serbest bıraktıklarını, kâfirlerin bu hareketlerine hiçbir şekilde engel olmadıklarından dolayı bölgeye bir sefer yapmaya karar vermişti, şeklinde izah edilmektedir.

108 Timur'un bu seferinin tehlikeli ve zor olacağını düşünen bazı emir ve melikler başlangıçta O'nu bu fikrine karşı çıkmışlarsa da daha sonra Hükümdarlarının çok kararlı olduğunu anlayınca onlar da bu fikre iştirak etmek zorunda kalmışlardır. Mahmud Han, Emir-zâde Sultan Hüseyin Bahadır, Emir-zâde Rüstem Bahadır, Gıyaseddin Tarhan, EmirzâdeCihanşâh Bahadır, Hamza Togay Barlas, Emir Şeyh Arslan, Sevincik Bahadır ve sonradan katılan Timur Kutluğ Oğlan, Emir ldigü, Hızır Hoca Oğlan, Emirzâde Şeyh Nureddin gibi komutanlar başlangıçta sefer fikrine karşı çıkanlar arasında yer almaktaydılar. Bkz. NizamüddinŞâmî, s.207vd.; L. Cahun, IntroductionL'histoire De L'Asie, Paris 1896, s.490; M. Pravvdin, L'EmpireMongol et Tamerlan, Paris 1937, s.234.

109 B.S. Nijjar, Pancab Under The Sultans (1000- 1526 A.D.), Delhi 1968 s.62; M. İgnatiyeviç, Mihail Igantiyeviç, Cengiz Han ve Timurlenk Devirlerinde Moğol-Tatar ve Orta Asya Milletlerinin Harp Sanatı ve Fütûhatları, (nşr. B.Kuban, S.F.Gökçaylı), Ankara 1953 s. 136; A.L. Srivastava, The Delhi Sultanate, Agra 1959, s.229.

110 H. Beveridge, s.93; Benim Devletim Tüzükat-ı Timûrîn ve Cengiz Yasası, s.29; B.S. Nijjar, Panjab under the Sultans (1000-1526 A.D), Delhi 1968, s.62; M. Habib, "*TheAsiatic Environment*", A ComprehensiveHistory Of India V, (nşr. M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.l 18; M. Husain, "*TheHindus in MedievalİndiaA*", İndianHistoryCongres (IHC) 1939, s. 158.

111 Muhammed Habib, s. 119.

mahallinden geçmeyi planlarken komutanlarından Burhan Oğlan ile Emir-zâde Rüstem'in mahiyetinde teşkil eden önemli bir kuvvet de Ketur taraflarını vuracaktı[112]. Timur, Ketur taraflarına gönderdiği ordusunun mağlup olması üzerine tekrar bir takviye kuvvet sevk ederek onları yenilgiye uğratır.[113] Timur, Semerkant'dan ayrıldıktan sonra yönünü Dehli'ye doğru çevirir.Hindistan'a yönelen Timur'un en büyük hedefi Dehli'yi ele geçirmekti. Seferlerin asıl istikameti bu yöneydi.Güzelliği ve zenginliğiyle eşi bulunmayan Dehli şehri, Timurlu kuvvetlerine karşı daha fazla direnemeyerek kapılarını açtı.Dehli'ye giren Timur, adına hutbe ve dualar okunduktan soma O, burada resmen hükümdar ilân ederken Kandahar ve Kabil'den Dehli'ye kadar hâkimiyetini tesis etmiştir.[114]

Timur, 9 Mart 1399'da Sind'i geçip Semerkant'a dönerken bir yıl önce girdiği ve yağmaladığı bölgelerde karışıklık ve mutsuzluk hat safhadaydı. Samana,Bhatner, Bhatinda, Dipalpur, Sivalik tepeleri, Lahor, Multan, Cemne ve Sind bölgesi tamamen yağma ve tahribata uğratılmıştı. Bu arada hubûbât ambarları ve bir yıl boyunca da bütün tarım alanları tahrip edildiğinden açlık kaçınılmaz olmuştu.[115] Kadın, erkek ve çocuklardan oluşan çok sayıda insan acımasızca katledildiği gibi kıtlık ve bulaşıcı hastalıklar sebebiyle de başta Dehli olmak üzere pekçok şehirde çok sayıda insan hayatını kaybetmişti. Ayrıca Dehli, Bhatnir, Dipalpur, Merut vs. gibi Timurluların girdiği önemli Tuğluklu merkezlerindeki sanat eserleri de tamamına yakın bir şekilde yerle bir edilmiştir.[116]Timur'un Hindistan'a yaptığı tahribatın etkisi çok ağır olmuştur. Tuğlukluhâkimiyetizayıflamış, özellikle Güney Hindistan'da pek çok mahallî hükümet ortaya çıkarken[117] Hindu devletçiklerinin de

---

112 R.C. Majumdar –H.C. Raychaudhuri- K. Datta, An Advanced History of İndia, London 1961, s.l 16 vd.

[113]Nizammeddin Sami, s.209.

114N.Durak, Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler, Malatya 1999, s. 117vd.

115 H. Beveridge, s.96; B.S. Nijjar, Panjab, s.67.

116 B.S. Nijjar, s.66; A.L. Srivastava, s.230.

117 Bu mahallî hükümetlerden Cavnpur, Benares'in kuzeyindeki Gumti nehri üzerinde, daha sonra Bihar ve Oudh şehirlerini teşkil edecek topraklar arasında bulunmaktaydı. Cavnpur Şarki Sultanlığı 1394'de Hace-i Cihan Melik Server tarafından kurulmuş olup DehliLodiSultanlığı'nın hücumuna kadar; Mübarek Şâh, Şems ed-dîn İbrahim, Mahmud Şâh, Muhammed Şâh ve Hüseyin Şâh tarafından idare edilmiştir. Melik Server'in manevi oğlu Mübarekşâh başa geçtikten sonra Tuğluklular ile ilgisini koparark kendi adına hutbe okuttuğu gibi para da bastırmıştı. Şems ed-dîn İbrahim de O'nun halefi ve kardeşi olup 1440 yılma kadar Cavnpur Şarki Sultanlığı'na altın çağını yaşatmıştır. Lodiler, Galyor ve Orissa üzerine seferler düzenleyerek güçlerini buralara kadar yaymayı başarmışlardır. Dolayısıyla bu dönemde Cavnpur, kuvvetli bir müslüman devletin merkezi olmuştur. 1438-1479 yılları arasında saltanat süren son sultan Hüseyinşâh, BehlülLodi tarafından mağlup edilerek Bengal'e sürülmüş ve bu devlete son verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. T.W. Haig, "TheKingdom of Jaunpur", The Cambridge History of India III, (nşr. T.W. Haig), Delhi 1958, s.251 vd; A. K. Majumdar, "*Jaunpur*", The Delhi Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s. 186; J. Allan, T.W. Haig, H.H. Dodvvell, The Cambridge Shorter History of India, (nşr. H.H. Dodwell), Delhi 1969, s. 255 vd.; K.A. Nizami,"*TheSharqiKingdom of Jaunpur",*A Comprehensive History of India V, (nşr. M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.710 vd; C.E. Bosword, s.250; Y.H. Bayur I, s.332; R.C. Majumdar, s. 121; Gücerat'ın doğusunda Dekken yaylasının kuzeyinde yer alan Malva ise 1401'den 1436'ya kadar Guriler

doğmasına zemin hazırlamıştır. Oysaki bu seferin amacı Hindistan'da zayıflayan İslamı güçlendirmekken tam tersi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Nitekim Timur, Kabil Gazne, Kandahar, Kunduz, Bağlan ve Sind'e kadar uzanan bölgeleri imparatorluğunun bir parçası haline getirdikten sonra bölgenin idaresini yeniden torunu Pir Muhammed'e bırakıp kendisi doğuya yönelir.[118]

Neticede Timur'un 1405'te Otrar'da ölümü üzerine vasiyeti gereği Pir Muhammed'in tahta geçirilmesi gerekirken bir kısım beyler, Onun Kandahar'dan gelmesinin bir hayli uzun süreceğini bahane ederek diğer torunu Halil Sultan'ı Semerkant'ta tahta çıkarttılar. Ancak Halil Sultan'ın iktidarı çok uzun sürmemiş ve Timur oğulları arasında çıkan çatışmaların neticesinde Pir Muhammed öldürülmüş, Halil tahtından indirilmiş ve yerine Mirza Şahruh (1405-1447) geçmiştir. O da, başkenti Semerkant'tan Herat'a naklederek hükümdarlığını ilan ederken devletin karşı karşıya olduğu meseleler gözden geçirilip bir kısım düzenlemeler yapılmıştır. İktidar mücadelesi sırasında öldürülen Pir Muhammed'in elindeki Kandahar ve çevresinin idaresi ise 1409'da Pir Muhammed'in oğlu Kaydu Bahadır'a devredilmişti. Böylece Sind'e kadar olan topraklar; yani Kandahar, Kabil, Gazne ve çevresi yeni idarecisinin yönetimi altına girmiştir.

---

tarafından yönetilmiştir. Devletin kurucusu Dilaver Han Hüseyin olup Mandu Kalesi'ni kendisine merkez yaparak Dahar'ı i altına almıştır. Dilâver Han'dan sonra 1405'de başa geçen Alp Han Hoşeng, Hindu racalarıyla savaşırken Gücerat, Cavnpur ve Dehli ile olan münasebetlerini tâviz vermeden devam ettirmiştir. 1435'de Alp Han'ın ölümü üzerine Malva Günlerinin son hükümdarı Mesud Han başa geçmiş ve O'nun ine de Kalaç menşeli Mahmud Han son vermiştir. Geniş bilgi için bkz. U.N. Day, "*Malvva*", A Comprehensive History of India V, (nşr. M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.898; T.W. Haig, "TheKingdom of Malwa", The Cambridge History of India III, (nşr. T.W. Haig), Delhi 1958, s.349 vd.; A.K. Majumdar, "*Mahva*", The Delhi Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s.l73;C.E. Bosword, s.252 vd.; Tuğluk hâkimiyetinin zayıflamasıyla bölgede ortaya çıkan bir diğer güç de Behmeniler Devleti olmuştur. Kuzey Dekken'i ele geçiren Ala ed-dînBehmenşâh, 1347'de Tuğluklulardan ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiş, kendisini İranlı kahramanlardan Behmen'e izafe ettiği için de hanedana "Behmeni" adını vermiştir. Behmeniler, bilhassa saraylarını büyük bir ilim merkezi haline getirmeleri sebebiyle özellikle İslâm dünyasında büyük şöhret kazanmışlardır. İslâm mîmarîsinin Dekken üslûbu bilhassa onların döneminde gelişmiştir. Ayrıca Behmeniler Hindistan kıtasından Osmanlılar ile elçi mübadelesi yapan ilk devlet olması açısından da dikkat çekicidir. Onsekiz sultan tarafından idare edilen Behmeniler, Dekken'de 1527'ye kadar yüzseksen yıl hâkimiyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu hususta geniş bilgi için bkz. P.M. Joshi, "*TheBahmaniKingdom",*The Delhi Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s.248; T.W. Haig, "TheKingdom of theDeccan A.D. 1347-1436", The Cambridge History of India III, (nşr. T. W. Haig), Delhi 1958, s.372; T. W. Haig, "*TheDeclineand Fail of theKingdom of theDeccan A.D. 1436-1490"*, The Cambridge History of India V, (nşr. T. W. Haig), Delhi 1958, s.405 vd; J.Allan, T.W. Haig, H.H. Dodvvell, The Cambridge Shorter History of India, (nşr. H.H.Dodvvell), s.277 vd; HaroonKhanSherwani, "*TheBahmaniKingdom*", A Comprehensive of India V, (M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.965; Tuğlukluların son zamanlarında ortaya çıkan güçlü devletlerden biri de GüceratSultanlığı'dır. Gücerat, Hind ticaretinin önemli limanlarının toplandığı yarımadaydı. Tuğluk Sultanları bu bölgeye büyük önem vermişler ve valileri hânedâna yakın kişiler arasından seçmişlerdi.

[118] N. Durak " *Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler*", Türk Dünyası Özel Sayısı II, (Eylül-Ekim 2013),S:54, s. 2783vd; İ.Aka, Timur ve Devleti, s.17.

Mirza Kaydu'nun ülkede düzeni sağlamasına yardımcı olması için Kaydu'nun yanına beylerbeyi olarak tayin edilen Emir Behlül'e verilmişti. Adı geçen bu emir, her ne kadar geçmişte Timur oğulları arasında yaşanan taht mücadeleleri sırasında ayaklanan Emir Şeyh Nureddin ile birlikte hareket etmişse de Pir Muammed'in nökeri olması dolayısıyla bağışlanır. Ancak kısa süre sonra bazı beyler ile gizli görüşmeler yaparak iş birliğine giden Behlül, Kaydu'yu öldürüp yerine kardeşi Mirza Sancar'ı getirmeyi planlamıştır. Ancak bu planını uygulamaya koymadan Kaydu haberdar olunca Herat'a haber göndererek yardım istemiştir. Bunun üzerine Mirza Şahruh, kalabalık bir askerle Kandahar'a doğru yönelmiştir. Askerleriyle birlikte Hilmend suyu[119] kenarlarında bir süre konakladıktan sonra başarılı ve muzaffer bir hükümdar edasıyla Kandahar'a girer. Mirza Şahruh, burada bağımsız bir şekilde hareket ederek faaliyetlerini yürüten Behlül'ü görevinden azledip İhtiyareddin kalesine hapsettirirken Kaydu ise yerini korumuştur. Bu dönemde Herat'ın yanı sıra Kandahar ve diğer şehirlerde de hala bir kaçı payidar olan pek çok bina inşa edilmiştir.

Mirza Şahruh'un kırk sene kadar süren saltanatı zarfında memlekette bütün tahribat izleri giderilmiş yepyeni bir sulh, refah ve fetih devri başlamıştır. Bu dönemde Herat baş şehir olması sebebiyle imparatorluğun bütün gelirlerinin toplandığı yerdi. Şehir köle ticaretinin merkezi olarak tanınıyordu. Türkistan ve Kandahar yolu ile buraya her yıl 20.000 köle getirilir ve bunlar hiçbir zaman ucuzlamayacak gerçek kıymetine müşteri bulurdu.[120] Esasen Timurlu hanedanının idare ettiği bölgeler İpek Yolu olarak da bildiğimiz doğudan batıya, kuzeyden güneye uzanan büyük ticaret yolu üzerindeki bölgelerdi. Dolayısıyla Kandahar, önemli bir geçit noktası olarak kuzey-güney yönündeki ticarete bir kez daha canlılık katmıştır.[121] 1447'de Mirza Şahruh'un ölümünden sonra Timurlu tahtına oğlu Uluğ Bey (1447-1449) geçerken devlet politikasında da önemli değişikliklerin olduğu görülmektedir. Kendini daha çok ilmi faaliyetlere adayan Uluğ Bey, hükümdarlığı döneminde Özbekler ve Moğollar üzerine birkaç başarılı sayılamayacak sefer düzenlerken Timurluların Kandahar ve çevresindeki güçleri de zayıflamıştır.[122]

---

[119] Sistan'da büyük bir nehir. Bkz. Hasan-ı Rumlu, s.117.,Güzgânân sınırından çıkan Hindmend Nehri'dir. Gûr civarında Durguş, Til ve Büst'ün ötesine akar ve Sistan bölgesi çevresinde meyil yapmaktadır. Suyunun bir kısmı ziraatte kullanılırken bir kısmı ise Zarah gölüne akmaktadır. Bkz, V.Minorsky, Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrikİle'l- Magrib,(nşr. A. Duman- M. Ağarı) İstanbul 2008, s.26.

[120] İ.Aka, s.204.

[121] H. Alan, Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506*),* İstanbul 2007, s.307.

[122] Ayrıca gerek Şahruh gerekse oğulları döneminde samimi sunni olmaları ve sunni tarikatlarının özellikle Şahruh'un şahsında kuvvetli bir koruyucu bulmuş olmalarına rağmen, medreselerden yetişen sunni din adamlarının Osmanlı devletinde de olduğu gibi göçebeler içine gitmeyip, şehirlerde yaşamaları, Şiilik cereyanının gittikçe kuvvetlenerek halk arasında büyük çatışmaların çıkmasına yol

Neticede bu dönemde Timurlu Devleti Semerkant'a çekildiğinden merkezi Afganistan'da Babur dönemine kadar olan Timurlu tarihi fazla bilinmemektedir. Çağatay Hanlığı'nın son dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de ülkenin sadece hükümdara değil Timur soyundan bütün erkeklere ait olma telakkisi sebebiyle Timur'un otuz yılda gerçekleştirdiği hâkimiyet kısa sürede dağılmaya yüz tuttu. Bunun sonucunda sıkça yaşanan taht mücadeleleri ülke bütünlüğünün kısa sürede parçalanmasına ve irili ufaklı pek çok siyasi teşekkülün ortaya çıkmasına yol açtı.[123] Bu parçalanmışlığın sadece siyasi yapıya değil aynı zamanda halka da münhasır olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Uluğ Bey'i müteakip başa geçen Timurlu hükümdarları Ebu Said (1451-1469) ve Hüseyin Baykara (1470-1506) dönemlerinde Timur İmparatorluğu önceki sınırlarına nazaran küçülmüş olsa da hala ayaktaydı. Bu dönem, daha çok birbiriyle didişen beylikler, değişken sınırlar, kimi zaman da sınırlar kadar değişken hükümdarlar dönemi olmuştur. Mirzaların sık sık ayaklanmaları, bitmez tükenmez taht mücadeleleri devletin kısa bir zamanda zayıflayıp ortadan kalkmasına yol açmıştır.[124]

Bu dönemde müstakil hareket eden beylikler başarıya ulaşamayacaklarını anlayınca Sultan Hüseyin Mirza adıyla da tanınan, Timur ailesinden sağ kalan, son ve en bilinen mirza olan Hüseyin Baykara'nın manevi üstünlüğünü tanımışlardır. Hüseyin Baykara Horasan dışında, Belh, Batı ve Kuzey Afganistan'ı, Harezm'i, Bistam, Damgan, Kandahar ve Sistan'a kadar Doğu İran'ı doğrudan ya da dolaylı olarak elinde toplamayı başarmıştı.[125] İktidarda yaşanan bütün sıkıntılara rağmen Mirza Şahruh ve Hüseyin Baykara'nın uzun saltanat devirleri zarfında Herat, şöhretinin en yüksek mertebesine ermiş ve şiir, felsefe ve sanatın en maruf merkezlerinden biri olmuştur. Sultan Hüseyin'in devri son zamanlarda kuzey yönünde Şibani'nin (1500-1510) idaresindeki Özbeklerin gittikçe artan kudretleri karşısında zayıflamaya başladığı gibi Afganistan'ın diğer kısımlarında da ayrılma temayülleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Dolayısıyla Kandahar valisi Zünnûn Argun[126] Timurlu ülkesindeki karışıklıklardan istifade ederek bölgede bağımsızlığını ilan etmek için

---

açmıştı. Şiilik ayrıca Safevi devletinin doğmasına sebep olduğu gibi, daha sonraları ise Türkistan'daki öteki İslam devletleri ile Osmanlılar arasındaki münasebetlerin kesilmesine yol açacaktır. Bkz.,İ. Aka, Mirza Şahruh ve Zamanı(1405-1447), Ankara 1994, s. 218.

[123] H. R. Roerner, " *Timurlular*", İ.A. XII/I, s.361

[124] İ. Aka, Timur ve Devleti, s.109.

[125] J.P. Roux, Babur Büyük Moğolların Tarihi, İstanbul 2008, s.38vd.

[126] Emir Zünnun Argun hakkında geniş bilgi için bkz. H.M. Elliot- J. Dowson, The History of İndia, as told by Its Own Historians I, Delhi 1964, s.300 vd.

harekete geçer Kandahar, merkez olmak üzere Güney Afganistan'da hâkimiyetini tesis etmeyi başardı.[127]

Öte yandan ise göçebe Özbekler XVI. yüzyılın başında, önce Harezm ve Maveraünnehr'i, ardından Horasan'ı ele geçirerek, Timurlu hâkimiyetine son verdiler. Horasan daha sonra Safevilerin işgaline uğrar, Maveraünnehr ile Harezm yöresi ise Özbekler tarafından idare edilmiştir.[128]Babur'un bütün çabalarına rağmen bu yerler Özbek hâkimiyetinden kurtarılamamıştır. Timurlu Sülalesi ancak Babur'un Hindistan'da kurduğu devlet sayesinde varlığını sürdürebilmiştir.[129]Timur'dan yaklaşık yüz yirmi beş yıl sonra ise Hindistan'a yönelen Babur, dedesinin sebep olduğu bütün olumsuzlukları ortadan kaldırmaya muvaffak olacaktır.[130]

Araştırmanın birinci bölümünde XVI. Yüzyılda Kandahar'ın siyasi yapısını da etkileyen hâkimiyetler ve bunların güçlerine dair incelemelerde bulunulurken bunlar arasında Kandahar'ın siyasi kaderinde önemli rolü olan Babur'un Kandahar ve çevresindeki siyasi faaliyetlerine yer verilecektir. Kandahar'ın savunması kolay olmamakla beraber doğu savaşlarında suya kolay ulaşılması bakımından avantajlı olduğunu fark eden Babur için bu şehrin elde tutulması son derece önemli olduğu ve *"Saltanatın Namusu"* olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bu dönemde Gazne'nin yönetimi elinde bulunduran Babur Kandahar'ın Gazne'nin bir bölümü olduğunu iddia ettiği için iktidarı boyunca Kandahar'ı elinde tutmak için büyük gayret sarf etmiştir.[131]

İkinci bölümde ise daha çok Hümayun'un kız kardeşi olan Gülbeden tarafından yazılmış olan Hümayunnâme adlı eserden faydalanılarak kardeşleriyle olan mücadeleleri, yapılan önemli seferler, Safeviler ile olan münasebetler sonunda Kandahar'ı alması anlatılmıştır.[132] Kandahar'ın ticari açıdan önemini kaybettiği dönemlerde bile hareketlilik dikkat çekici şekilde devam etmiştir. Böylece bölgede Baburlu iktidarının yeniden tesisi Hümayun'un Kandahar'ı almasıyla gerçekleşmiş olacaktır.

Hükümdarlığının ilk yıllarından itibaren yayılma siyaseti izleyen Ekber ülke topraklarını yaptığı mücadeleler ile genişleterek Hindistan'ı tek bir merkezi idare altında toplamayı başaran ilk hükümdar olmuştur. Ekber döneminde Baburlu, Safevi, Özbek

---

[127] A. Özcan, "*Kandehar*", DİA. XXIV, s.293.
[128] İ. Aka, s.145 vd.
[129] İ.Aka, " *Timurlular*", DİA XLI, İstanbul 2012, s.177.
[130] N. Durak, s.132.
[131] Raziye Rezvaniyan, "*İran ve Hindistan,* s. 7vd.
[132] Gülbeden'in verdiği bilgiye göre bkz. Gülbeden, Hümayunname*,* Ankara 1987, s.25 vd.

münasebetlerinin Kandahar çevresindeki tesirleri ve Kandahar'ın alınması üçüncü bölümde söz konusu edilmektedir.

I.BÖLÜM

GAZİ ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR DÖNEMİNDE (1494-1530) KANDAHAR VE ÇEVRESİ

A. BABURLU İKTİDARI ÖNCESİNDE KANDAHAR VE ÇEVRESİNDEKİ HÂKİMİYETLERİN DURUMU

Doğu'da Çin'den batıda Ege ve Akdeniz kıyılarına, kuzeyde Doğu Avrupa içlerinden Sibirya bozkırlarına, güneyde Akdeniz sahillerinden Delhi ve çevresine kadar uzanan yirmi yedi devlet veya ülkeyi hâkimiyeti altına alarak iktidar olan Timur'un (1370-1405) ölümünden sonra bahse konu topraklar yaklaşık 100 yıl boyunca mirzaların mücadele sahası ve kargaşa alanı olmuştur. Dolayısıyla bölgede iktidar olmak isteyen pek çok hâkimiyet gücü ele geçirmek için farklı kollara bölünerek mücadele ederken Kandahar, çoğu zaman bu çekişmelerin ana merkezini teşkil etmiştir.

a. Son Timurlu Bakiyeleri (1405- 1507)

Timur'un ölümünden sonra onun vasiyetine uyulmadığı gibi hükümdar tayininde uyulması gereken yasa ve gelenekler de ihmal edilmişti. Bu durum kısa sürede ülke içinde karışıklıkların artmasına ve Timur topraklarında çok sayıda iktidarın çıkmasına ortam sağlamıştır. Timur ölünce ilk karışıklık Timur'un vasiyeti gereği torunu Pir Mehmet yerine Mirza Şahruh'un getirilmek istenmesiyle çıkmıştır. Fakat Mirza Halil, Şahruh'tan atik davranarak Semerkant'a girer ve kendini padişah ilan eder. Mirza Halil ise Timur'un vasiyetini yerine getiriyormuş gibi yaparak dokuz yaşındaki Cihangir'i Han yapar. Bu esnada Timur'un ülkesinin genel durumuna bakarsak; Semerkant'da Halil Mirza, Herat'da Şahruh, Kandahar'da Pir Mehmet, Tebriz'de Ömer Mirza, Fars bölgesinde Ömer Şeyh Mirza'nın oğulları vardır. Bağdat ise Celayirlilerin eline geçerken Karakoyunlularda Azerbaycan'ı alacaklar bunun sonucunda merkezi otoritenin kalkmasını fırsat bilerek kıyasıya mücadeleye girerler hiçbir esasa ve prensibe dayanmadan adeta sonsuz bir savaş alanına dönüşecektir.[133] Mirzaların kıyasıya savaştığı dönemde Şahruh'un kendi bölgesindeki hâkimiyeti 25-30 yıl sürmüştür. Onun ölümünden sonra elinde bir vilayet veya ordu bulunan her mirza, taht kavgasına girişmiştir.

Devlette birlik ilkesi kurulamamış, bunu herkesten fazla üstlenen Şahruh daha çok duruma göre davranarak menfaatlerini ön planda tutmuştur. Öte yandan hükümdar

[133] B. Yücel, Babur Divanı, Ankara 1995, s.3vd.

değişikliklerinde hiçbir ilke, usul, meşruiyet kurulamamıştı. Ayrıca Timur'un vasiyetine aldırış edilmediğinden kurultay toplanıp hükümdar seçilmemiş üstelik padişah seçilmek için yaş veya soyun belli bir kolundan en büyük olanının seçilmesi gibi bir telakki de güdülmemiştir. Böylelikle yaklaşık yüz yıl 1405-1507 boyunca Türkistan mirzaların mücadele sahası ve kargaşa devri olmuştur.[134] Akkoyunlu ve Karakoyunluların birbirleriyle olan mücadelelerinden yararlanmak isteyen ve Timur'un üçünü göbekten torunu olan Ebu Said, Hüseyin Baykara'yı onların üzerine kışkırtmaya çalışmaktaydı. Bu sırada Karakoyunlu Cihan Şah (1438-1467) ölmüş onun yerine geçen oğlu, ne isterse vereceğini vaat ederek Ebu Said'i, Uzun Hasan'a (1453-1478) karşı kışkırtmaktaydı. Ebu Said (1451-1469) hızla ilerleyerek Azerbaycan'a girdikten sonra ordusuyla Karabağ'da kışlarken yollar Uzun Hasan tarafından kesildiğinden orduda kıtlık başlamıştı. O sebeple Ebu Said, barış dilemek zorunda kalmıştır. Ancak Uzun Hasan barışa yanaşmamış ve 1469 yılı başlarında Ebu Said yakalanarak öldürülmüştür.

Ebu Said'in ölümüyle oğulları birbirine düştüğünden Timurlu toprakları pek çok mirzanın yönetimi altına girmiştir. Semerkant'ta[135] Sultan Ahmet Mirza (1469-1494), Hisar'da ve Badahşan'da Sultan Mahmut Mirza (1494-1495), Kabil'de II. Uluğ Bey Mirza, Fergana'da II. Ömer Şeyh Mirza, Kandahar ve Gemrsir'de Mirza Murat, Herat'ta Sultan Hüseyin Baykara (1469-1506) bulunmaktaydı. Onlara yardım maksadıyla bu durumdan istifade eden Moğol Hanı Yunus Han (1462-1487) pek çok toprağı ele geçirecektir Bu mirzalar arasında devletin birliğini koruma düşüncesi ortadan kalkmış olup, yapılan çarpışmalar daha çok bir yerleri kaparak sınırları genişletme maksadı taşımaktaydı.[136]

Böylece merkezi otorite ortadan kalktığı gibi birbirleriyle hiçbir prensibe ve esasa dayanmadan kıyasıya mücadeleye girişmişler ve bölge adeta sonsuz bir savaş alanına dönüşmüştü. Bu mücadelelerin merkezinde Timurlular bulunurken onların doğusunda

---

[134] Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi; Babur'un Hâtıratı I, (nşr. R.R. Arat), Ankara 1987, s. 53vd.

[135] Timurlu Devletine başkentlik yapmış olan Semerkant; Maveraünnehr'in en meşhur şehir ve en gözde yerlerinden biridir. Eski surları on iki fersah boyundadır. Semerkand ve vilayetleri yedi tümendir. Şehrin batı yönündeki surun sınırında Timur'un kurduğu ve adına Dimaşk dediği bir kasaba vardır. Bu kasaba Semerkant'a yarım günlük mesafededir. İnsanlar günümüzde dahi Semerkant'ı kazıp Kûfi yazılı paralar ve dirhemler çıkarır, sonra sikkeleri eriterek gümüşünü alırlar. Semerkant'a bağlı şehirler ise eskiden payitaht olan Merginan, ikincisi Seyhun sahilindeki Hocend, üçüncüsü ise Ceyhun sahili üzerindeki Tirmiz'dir. Diğer şehirleri ise Naşheb, Keş, Buhara, Andigân vs. bunlar en meşhurlarındandır. Balahşan vilayeti, Harezm bölgesi ve Saganiyan iklimi gibi geniş bölgeler ve vadiler de vardır. Burada yaşayan insanlara göre Maveraünnehr'in doğu tarafi Turan, batı tarafı ise İran'dır. Bkz., İbni Arabşah, Acâib'ul- Makdur (Bozkırdan Gelen Bela), (nşr. A. Batur), İstanbul 2012, s.56vd.

[136] Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi; Babur'un Hâtıratı I, (nşr. R.R. Arat), Ankara 1987, s.24 vd ., Daha geniş bilgi için bkz., İ. Aka, "*Timurlular Devleti*", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi IX, İstanbul 1992, s. 212vd

Moğollar ve kısmen Moğollaşmış Türkler bulunmaktaydı. Timurluların kuzeyinde İslam Dinini yeni kabul etmeye başlayan Kalmuklar[137], batısında Türkmenler Azerbaycan, Hazar Denizinin güneyi, İran ve Irak'ı kaplamakta ve bunlar bazen siyasi teşekküller kurarken bazen de Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi Devletleri'nin hâkimiyetinde Osmanlı, Özbek ve Timurlularla savaşacaklardır.

b. Özbekler (1500- 1599)

Timur oğullarının dağıldığı dönemde bozkır oymaklar topluluğu olan Özbekler, yoğun olarak Aral Gölü ve Seyhun'un kuzeyinde ezik, dağınık ve güçsüz bir durumda yaşamaktaydılar. [138] Özbekler her fırsatta Seyhun ve Ceyhun ağzına kadar gelerek Türkistan'ı tehdit ettikleri gibi Moğollar da Otrar ve Taşkent civarını istila etmekteydi. Ancak Timur oğullarından Şahruh ve Uluğ Bey (1447- 1449) zamanlarında Özbeklere ve Moğollara karşı kurnazca bir politika güdülmüş ve bu ülkelerdeki taht kavgalarında taraf olmak suretiyle onların Türkistan'a karşı seferleri engellenmeye çalışılmıştır.

Özbekleri güçlü bir topluluk haline getiren kişi Ebu'l Hayr Han (1429-1468)[139] zaman zaman Timurluların iç işlerine karıştığı gibi, onlarla muharebeler yaparak bir kısım yerleri de ele geçirmişti.[140] Ebu'l Hayr'ın ölümünün ardından yerine oğlu Şah Budak Han geçerken oluşan karışık ortam Özbek boylarının çeşitli yerlere dağılmasına yol açmıştır. Bu hükümdar döneminde vasat bir hayat süren Özbekler, asıl atılımı Şah Budak'ın oğlu Muhammed Şeybani'nin (1500-1510) hükümdarlığı döneminde yapacaktır. Komşularının bir ara iç mücadelelerle meşgul olmalarından istifade eden Muhammed Şeybani Han, Özbekleri yeniden toparlamış ve Maveraünnehr'in kuzey kesimini kontrolüne almayı başararak 1500 senesinde hükümdarlığını ilan etmiştir.[141] Şeybani Han'ın öncülüğünde bu

---

[137] Orta Asya'nın Yeni Çağ tarihi boyunca Türk siyasi kuruluşlarının durumunu olumsuz etkileyen bir topluluktur. 1456-1457'de Özbekler Kalmuk istilası ile karşı karşıya kalırlar. Bkz. Mehmet Alpargu, " *Türkistan Hanlıkları*", Türkler Ansiklopedisi VIII, s.557vd

[138] Cengiz Han'ın soyundan olup Hârizm ve Maveraünnehir'de hüküm süren(1500- 1599), İslam hanedanıdır. Bugün büyük bir kısmı Özbekistan'da bulunan Özbekler'in menşei Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci dönemine kadar iner. Hanedan adını Cuci'nin Şeyban ismindeki oğlundan alır. Cuci'nin ulusu bozkır halkı diye isimlendirilen göçer Türk boylarından oluşmaktadır. Bugün ise M. Alpargu, "*Özbekler*", DİA XXXIV, s.119vd.

[139] Soyu Çingiz Han'ın oğlu Cuci Han'a dayanan Ebgulhayr Han (1429-1468), 1447 yılında Batı Sibirya'da Tura Irmağının kıyısında Özbek ulusunun hanı olarak ilan edilmiştir. Onun zamanımda bağımsız bir il haline gelmistir. Bu hâkimiyet 1468'de Timur İmparatorluğu tarafından yıkılmış ve XVI. Yüzyılın başlarında Muhammed Şeybani tarafından yeniden kurulmuştur. İ. Türkoğlu, *" Şeybâni Han*" DİA XXXIX, s. 43vd

[140] M. Alpargu, " *Türkistan Hanlıkları*", Türkler Ansiklopedisi VIII, s.557vd.

[141] Ebulhayr Han'ın torunlarından olan Muhammed Şeybani Han, kısa sürede Batı Türkistan, Maveraünnehr, Fergana ve Horasan'ı hâkimiyeti altına alarak Türkistan'ın büyük güçlerinden biri bölgenin siyasi hadiselerinde önemli roller üstlenmiştir. İ. Türkoğlu, " *Şeybâniler*" DİA XXXIX, s. 45 vd., Özbek hakimiyeti Maveraünnehir'de kuvvetlenmişti. Bkz. M.F. Köprülü , "*Babur*", İA II, s.181.

hanlıkları tekrar birleştirilmiştir. Özbeklerin farklı sülaleleri Türkistan'da Şeybaniler ve Buhara Hanlığı adında iki hanlık oluşturmuşlardır. XVI. yüzyılda İran'daki Safevi Devleti ile Maveraünnehir'deki Buhara Özbek Hanlığı arasında çetin savaşlar meydana gelir. Safevi Devletine karşı olma duygusu Osmanlı Devleti ile Buhara Özbek Hanlığı arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağlar.[142] Yüzyılın ortalarına doğru ilişkiler daha da sıkılaşmıştır. Böylece Özbek Türklerinin XVI. yüzyılın başlarında Timurluların hâkimiyetini ortadan kaldırarak Türkistan'a hâkim olmaları Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

c. Ludiler (1451-1526)

Timurlu Devletinin parçalanmasını müteakip Kuzey Hindistan düzlüğü ile Dehli ve çevresi pek çok hükümdar, derebeyi arasında sonu gelmeyen savaş, çarpışma ve baskınlarla yıpranmaya başlamıştı. Diğer yandan ise Hindistan Türklüğü Türkistan'dan beslenememektedir. Çünkü Çağataylı Devleti Müslümanlaşıp Türkleştiği için burada Türklerin üzerindeki baskılar da hafiflemiş ve onların sevmedikleri bir coğrafya olan Hindistan'a göç etmelerine gerek kalmamıştır. Bundan dolayı Türkler, Timur'un kurmuş olduğu Türkistan, Horasan ve İran'ı kaplayan bu Türk devletinin sınırları içerisinde hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Türkistan'da Özbekleri ve Moğolları bu şekilde etkisiz hale getiren Şahruh, Hindistan ile fazla uğraşmayacaktır.

Türklerin Hindistan'a akışının azalmasıyla beraber bölgenin savaşçı kavimlerinden birisi olan Afganlar, güçlenerek Kuzey Hindistan'ı ele geçireceklerdir. Özbeklerin Türkistan'ı almaları üzerine bölgede yaşayan pek çok kişi Afgan hâkimiyeti altına girmiştir. Esasen Kuzey Hindistan'da Afganlar her geçen gün güçlenirken Türkistan'da siyasi kargaşa hüküm sürmekteydi.[143] Ludi'ler[144] olarak tarihe geçen bu hâkimiyet esasen Gilcai, Galzai gibi şeklinde okunan Afgan oymaklar topluluğunun bir koludur. 1451- 1526 yılları arasında Delhi Sultanlığı'nda hüküm süren bir Afgan hanedanıdır. Bunlar Afganlaşmış Kalaç Türkleridir. Kurucusu Behlül Lodi'dir. Behlül Lodi, kısa sürede Delhi civarında bağımsız hareket etme çabasında olan Hindu ve Müslüman güç merkezlerini hâkimiyet altına almayı başarır ve aynı zamanda da hâkimiyeti altındaki topraklarda ekonomik refah ve istikrar sağlamıştır. Behlül'ün ölümü ile taht mücadeleleri başlamış İskender Şah unvanını alarak tahta çıkar ve sultanlığın iktisadi, idari ve siyasi yapısında değişiklikler yapar; Behlül'ün

---

XVI. yüzyılda kara ticaret yollarının öneminin büyük ölçüde kaybolmasına rağmen Özbekler'in kontrölündeki kesim ticaret açısından önemli bir bölgeydi ve eski zamanlardan itibaren ticaret merkezi olarak tanınıyordu. Bkz., M. Alpargu," *Özbekler*'' DİA XXXIV, s.120.

[142] M. Alpargu, "*Özbekler*", DİA XXXIV, s.120vd.

[143] E. Konukçu, " *Lodiler*", DGBİT IX, İstanbul 1992, s. 445vd.

[144] I.H. Dıddıquı, " *Lûdiler*", DİA XXVII, s.217.

bıraktığı toprakları da iki misline çıkartarak bütün Kuzey Hindistan'ı Bihar ve Chanderi'ye kadar ele geçirdi.[145] Nisan 1526'da Baburlu ve Ludi kuvvetleri Panipat Ovasında karşılaşırlar.[146] Bu savaş Babur'un kazandığı büyük zaferlerden birisidir.[147] Onun ölümüyle Ludiler hâkimiyeti sona erer. Babur bu seferden sonra Dehli ve Agra'yı ele geçirir. Böylece Hindistan tarihinin başlıca dönüm noktalarından biri olan bu zaferle Ludi Hanedanlığı son bulurken yerine bütün Kuzey Hindistan'ı kapsayan Baburlu İmparatorluğu kurulmuştur.[148]

ç. Safeviler (1501- 1736)

Adını Safevi tarikatı reisi Şeyh Safiyüddin'den alan Safeviler[149], 1501-1736 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. İsmail Safevi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu olan Elvend Mirza'yı Nahçıvan yakınlarında yendikten sonra Temmuz 1501'de Tebriz'de kendisini Şah ilan etti.[150] Şah İsmail, Azerbaycan, Horasan, Fars, Irak-ı Acem, Kirman ve

---

[145]1517'de İskender Şah'ın ölümünden sonra tahta İbrahim Lodi geçer. İbrahim bazı kumandanlarının sadakatinden şüphelenerek onları cezalandırarak ve merkezden uzaklaştırır. Geleceklerinden emin olamayan bu kumandanlar Babur ile anlaşarak İbrahim 'e karşı ittifak kurarak Babur'u Dehli tahtını ele geçirmeye kışkırtmışlardır. Bu sebeple Babur Ludi baş şehrine giden yol üzerinden hareket ederek Panipat'a gelir ve karargâhını kurar. Babur ihtiyatlı hareket ederek müdafâ vaziyeti alır sağını önemli bir şehir olan Panipat'a solunu ise hendek ve ağaç dalları ile korudu; cephede ise yedi yüz araba bulunuyordu.[145] M. Galip, Hindistan'da Türk Hükümdarları, Ankara 1990. s.32.

[146]Ludi ordusu çok kalabalıktır ayrıca 1000 kadar da fil bulunur. Babur'un ordusu ise 12.000 civarındadır. Osmanlı savaş nizamını uygulayan ve ateşli silahlar kullanan Babur karşısında İbrahim Ludi (1517-1526) büyük bir yenilgiye uğrar ve öldürülür. V. A. Smıth, The Oxford Hıstory of Indıa, London 1920, s.322. ; W. K. Fraser- Tytler, s.37. ; Rushbrook Williams, An Empire Builder of The Sixteenth Century, New Delhi, s. 129.

[147] Babur, s.300-303; E. Konukçu, " Gazi Muhammed Zahireddin Babur", DGBİT IX, İstanbul 1992, s.470; Halil Edhem, Düvel-i İslamiye, İstanbul 1927, s.498. Osmanlı padişahı Kanuni'nin Macaristan seferlerine çıktığı güne rastlayan Panipat Savaşı sayıca kendilerinden çok fazla olan bir orduya karşı kazanılan askeri başarıyla Babur bu alandaki yeteneğini ortaya koymuştur. XVI. yüzyılda İslam tarihinin en önemli olaylarından birisi olma özelliğindedir. Ayrıca Babur'un ordusu bu savaşta Osmanlı savaş teknikleri kullanır ve bazı Osmanlılar'ın da Babur ordusuna hizmet verdiği de bilinmektedir. A.Özcan, " *Osmanlı ve Babürlü Devleti Arasındaki İlişkiler"*, Türkler Ansiklopedisi VIII, s.761. Bu zaferler bir başlangıç olur ve Baburlu iktidarının sağlam yapısı bundan sonra şekillenmeye başlar. C.E. Bosworth, İslam Devletleri Tarihi, (nşr. E. Merçil, M. İşpirli) , İstanbul 1980, s.262 vd.; Col. G.B. Malleson, Emperor Akbar, Hindistan 1978, s.25.

[148] I.H. Dıddıquı, s.217vd., ; E. Konukçu,"*Lodiler*", Doğuştan Günümüze, s.448 vd., Y. H. Bayur , Hindistan Tarihi I, s.446.

[149] Sünni bir tarikat şeyhidir. İlhanlılar devrinde tarikat merkezi olan Erdebil'de büyük bir şöhret kazanmıştır. Ölümüyle yerine sırasıyla oğulları Sadrettin, Hoca Ali, Şeyh İbrahim Safevi tarikatı reisi olurlar. Bu şeyhlerin ünüyle beraber Safevi tarikatının nüfuzu da İran'ı aşmış Erdebil, Irak, Suriye, Anadolu, Belh ve Buhara gibi uzak yerlere ulaşmıştır. Hoca Ali zamanında kadar suni olarak bilinen bu tarikat, onun zamanında Şiiliği benimsemeye başlamıştır. Timur üzerinde büyük bir etkisi vardır. Timur üzerindeki nüfuzu, Anadolu'da yaşayan Batini gruplar arasında kalabalık taraftar bulmasını sağladı.**

[150] Hoca Ali'nin torunu Şeyh Cüneyt (1447-1460) zamanında tarikat siyasi bir örgüt haline gelmiş, bu sebeple Karakoyunlulara karşı zaman zaman ayaklanmalar düzenlenmiştir. Karakoyunlu idaresinde olan ülkesini terk etmek mecburiyetinde kalan Şeyh Cüneyd bir ara Osmanlı ve Karamanlılara sığınmış, ancak buralarda da tutunamayarak sırasıyla İçel, Güneybatı Anadolu ve Suriye'nin kuzeyindeki Türkmenler arasında faliyet göstermiş ve burada bir beylik kurmak istemiş fakat Mısır Memluklu Devletinin müdahaleleriyle başarısızlığa uğramıştır. Daha sonra ise Uzun Hasan'ın kız kardeşiyle evlenerek Akkoyunlu ülkesinde serbestçe hareket etme imkanına kavuşmuş Gürcistan ve Kafkasya üzerine akınlar düzenlemiştir. Bir devlet kurmayı amaçlayan fakat bunu gerçekleştiremeyen Şeyh

Huzistan'ı kendilerine bağlamış, Diyarbakır, Belh ve Kandahar da zaman zaman varlığını sürdürmüştür. Şah İsmail'in[151] ülkenin batısındaki topraklarla meşgul olmasından istifade eden Özbekler, Horasan'ı ele geçirerek, hâkimiyetlerini Kirman'a doğru yaymaya başlamışlardı. Bunun üzerine Horasan'a yürüyen Şah İsmail, Özbekleri ağır bir yenilgiye uğrattı.[152] Merv ve Herat hâkimiyet altına alındı. Safevi Devleti'nin kurulduğu XVI. yüzyılın başında İran siyasi birlikten mahrumdu. Öte yandan dağılmaya yüz tutmuş Akkoyunlu hükümdarı mensupları ise ülkenin çeşitli yerlerinde bağımsız hareket etmekteydiler.[153]

Bölge bu yüzyılın sonlarına doğru ise Kalaç bakiyesi özellikle de Abdaliler ve Gılzaylar gibi büyük kabilelerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bundan dolayı hem Baburlular hem de Safeviler, Kandahar'a hâkim olabilmek için yöredeki büyük kabileleri kendi taraflarına çekmeye çalışmışlar ve bu şekilde kabilelerin kendi içinde güçlenmeleri engellenmiştir. Kandahar merkez olmak üzere bölgede hâkimiyet tesis eden Safeviler buraya gönderdikleri valiler vasıtasıyla bölgenin kontrolünü elde tutmaya çalışmışlardır. Safevili valiler, isyan eden yerli kabileleri birbirine kışkırtmak suretiyle bastırma yoluna gitmiş, böylece bölgeye daha kolay hükmedebilmişlerdir.[154] Bölgedeki kabilelerin sık sık isyan çıkarmalarını da eklenince devlet zafiyete uğramıştır. Nitekim Babur'un tarih sahnesine çıkmasıyla Kandahar, Safeviler ile Baburlular arasında en yoğun mücadelenin yaşandığı bir coğrafya olmuştur.[155]

Cüneyt ölünce yerine oğlu geçmiş ve onun kaldığı yerden devam etmiştir. Uzun Hasan'ın kızıyla evlenmiş ve akrabalık bağlarını güçlendiren Haydar, Safevilerin gücünü daha da arttırmıştır. Ölünce yerine oğlu Sultan Ali geçer fakat Akkoyunlular ile yapılan mücadelede ölünce kuvvetleri dağılır. İleride Safevi devletini kuracak olan İsmail ise bu sırada altı yaşındadır. Akkoyunlu Hükümdarı Rüstem'in ölmesinden sonra çıkan saltanat kavgalarından yararlanan İsmail bazı Türk boy ve oymaklarını kendi çevresinde toplayarak Arran ve Şirvan'ın bir kısmını ele geçirmiştir. Arkasından Azerbaycan'a yürüyen İsmail, Akkoyunlu beyini yenilgiye uğratarak kaçmak zorunda bırakmıştır. F. Başar, DGBTİ IX, İstanbul 1992, s. 537vd., F. Sümer, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999, s. 1-14.

[151] 1501- 1524 tarihleri arasında hüküm sürmüş olan Safevi Devleti'nin kurucusu ve ilk şahıdır. Bkz, T. Gündüz, " *Şah İsmail*", DİA XXXVIII, s.253vd.

[152] T. Gündüz, *" Safeviler*", DİA XXXV, s.452vd.

[153] F. Başar, Doğuştan Günümüze, s.540.

[154] N. Durak, Hezâreler / Hazaralar, Malatya 2008, s.56, M.H. Kakar, *"The Pacification of the Hazaras of Afghanistan",* Afghanistan Council, The Asia Society, (Spring 1973), s.2.

[155] N. Durak, s. 55vd.

B. GAZİ ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR DÖNEMİNDE KANDAHAR

Ebu Said Mirza'nın ölümünden sonra Timurlu soyundan gelen şehzadelerin her birinin kendini padişah saydığı dönemde Timur'un üçüncü oğlu Miranşah'ın torunlarından Fergana valisi Ömer şeyh Mirza'nın oğlu olan Zahirüddin Muhammed Babur,[156] babasının ölümünü müteakip Fergana'da tahta çıkmıştır.[157] Padişah olduğu sırada Babür'ün çevresindeki siyasi tablo ise şöyledir; Semerkant'da Sultan Ahmet Mirza, Hisar ve Bedahşan'da Sultan Mahmut Mirza, Kabil'de Uluğ Bey Mirza II, Herat yöresinde Hüseyin Baykara padişahtır. Özbeklerin başında Şeybani Han, Moğolların başında ise Yunus Han bulunmaktadır. Öte yandan, Türkmenlerin büyük bölümünü egemenliği altına alıp gittikçe güçlenen Şah İsmail, tehlikeli olmaya başlamıştır. Hindistan da ise hemen her vilayet hatta şehrin başında bir mirza, han, bey veya raca bulunmaktadır. Babur padişah olur olmaz amcası ve dayısına karşıda tahtını korumak zorunda kalmıştır. Fakat kısa zamanda güçlenen Babur, müttefiklerinin de yardımıyla 15 yaşına girerken Semerkant'ı ele geçirmiştir. Ancak orada hastalanıp da uzun süre konaklayınca yanındaki bey ve kumandanlar evlerine dönerler. Bu arada Fergana'ya bağlı Ahsi kalesi komutanı Uzun Hasan Babur'u bırakıp gidenlerin büyük bir bölümünü de toplayarak Endican'ı kuşatır. Yanında kalan 250 kişiyle Endican'a dönen Babur, şehrin düştüğünü öğrenir ve çaresiz Hocend'e geçer. Babur, artık hem aldığı yerlerden hem de tahtından olmuştur. Dayısının yardımıyla Ahsi, Endican ve

---

[156] 1483'te Fergana vadisinde doğan Babur, doğuştan zeki, modern savaşta bir usta, siyasetin bütün inceliklerine sahip devlet işlerinin idaresinde yetenekli şiir ve edebiyattaki mahareti ile tarihin nadir gördüğü önemli şahsiyetlerdendir. Babur kılıç kullanmakta, ok atmakta ata binmekte mahir olduğu kadar insan ruhunu tanımakta, fertleri ve toplumları idare etmekte de o derece mahirdi. İleri görüşlü bir devlet adamı ve soğukkanlı bir kumandandı. Maiyetine karşı merhametli ve şefkatli davranır, lüzumsuz yere kan dökmekten yakıp yıkmaktan hoşlanmaz, affına sığınan suçluları bağışlamakta tereddüt etmezdi gerektiğinde ise en ağır cezaları uygulamaktan çekinmezdi Babur yenilgiye uğrattığı düşmanlarını sistemli ve dikkatli bir şekilde pasivize etmektedir hatta hatıratında kendisi yüz esirin vurularak öldürüldüğünü de ibret amacıyla yazmıştır. İçki ve eğlenceye olan düşkünlüğüne rağmen idare ve askeri işlerde en küçük bir ihmali olmamıştır. Daima halkın refahı için çalışmış ülkeyi mamur hale getirmeye gayret etmiştir. Onun şairliği çok yüksektir; şiirlerini sefer esnasında avda oluşturmuş, hatıralarını da çadırda yazmıştır bu sebeple o günlerin siyasi, askeri düşünce ve endişelerinden oldukça sık bahsetmiştir. Ayrıca günlüğünde kişisel anektotlara, soyağaçlarına, kendi şiirlerine ve derin gözlemlerine yer vermiştir. En önemli çalışması olan Baburnameyi Kuzey Hindistan, Afganistan hatta Maveraünnehr'de geçen kargaşalı kırk yedi yılı esnasında tamamlamıştır. Bkz. M.Galip, s.46, Bkz ., A. Özcan, Baburlüler ve Babürlü-Osmanlı Devletleri Arasındaki İlişkiler, XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, s.107 vd.; Mahmud Hussain vd., A Short History of Hind-Pakistan, Karachi 1960, s.201.; Mohıbbul Hasan – Muhammad Mujeeb, Historians Of Medieval İndia, New Delhi 1968, s.180. Ö. F. Akün, *"Babur*", DİA IV, s.396;W. Erskine, A History of India Under the Two First Sovereigns of the House of Taimur, Baber and Humayun I-II, London 1854, s.351vd. W. Erskine, s.271, N.Durak, s.53vd. ,W. Erskine, s.354., Ö. F. Akün, *"Babur*", DİA IV, s.396.

[157] E. Konukçu," *Gazi Muhammed Zahireddin Babur*", DGBiT IX, İstanbul 1992, s.464

Semerkant bölgelerini ele geçirmeye çalışırsa da başarılı olamaz. 15 ay uğraştıktan sonra Endican'ı alıp tahtına yeniden kavuşur.[158]

a. Babur'un I. Kandahar Seferi

Tahta çıkışından itibaren sürekli savaşmak zorunda kalan Babur, 1501 yılında Ser-i Pul'da Özbek Hanı Şeybani ile karşılaşır. Bu meydan savaşını kaybeden Babur canını zor kurtararak Semerkand'a kaçar. Uzun süren kuşatma ve açlık sebebiyle Semerkand da düşer. Babur'un kız kardeşi Hanzade Begüm ile evlenen Şeybani, Babur'u serbest bırakır.

Semerkant'ın da düşmesiyle artık yersiz yurtsuz kalan Babur, kazaklık hayatına başlar, bir müddet dağlarda yarı aç ve sefil halde dolaşmıştır. Dostlarının, akrabalarının ve yakınlarının vefasızlığına kızan Babur, inzivaya çekilmiş ve 1504 yılına kadar Fergana'nın güneyindeki dağlarda çok kötü bir durumda barındıktan sonra 1504'ün Haziran-Temmuz ayında Horasan'a Hüseyin Baykara'nın yanına gitmeye karar verir. O sırada iki-üç bin kişilik kuvveti vardır. O sırada Şeybani Han, Ferganı'yı almak üzere planlar yapmaktadır. Dolayısıyla Babur'un bu coğrafyadaki beklentisi kalmamıştı.

Bu sırada Hüseyin Baykara, Şeybani Han'a karşı önlemler almakta ve herkese öğütler yollamaktadır. Bunlara göre kendisi Murgab kıyılarını sağlamlaştıracak, Bediüzzaman Mirza ise Belh ve daha iki kurganı kuvvetlendirdikten sonra Murgab'ın dağlar içindeki kısmı üzerinde Gurzevan'a çekilerek Babur bulunduğu dağlık bölgeyi koruyacak, Hüsrev Şah da Hisar ve Kunduz'u çevirip Bedahşan Dağlarını tutacaktır. Böylece Hüseyin Baykara'nın düşüncesine göre Özbekler, Ceyhun güneyinde, Hisar-Kunduz bölgesinde bir iş başaramayacaklarını anlayıp çekileceklerdir. Esasen bu durum Timur soyunun bütün Seyhun-Ceyhun arasını Özbek Hanına bıraktıklarını göstermektedir. Babur, bu durumda kalmayı istememekle birlikte Hüseyin Baykara'nın tasarısına göre; kendine düşen yerleri korumaya hazırlanır. Ancak bu sırada Şeybani Han'ın gün geçtikçe yıldızının parlaması ve Hüsrev Şah'ın gücünü dağıtması üzerine Hüseyin Baykara'nın planı alt üst olmuştur. Ancak Hüsrev Melik'in dağılıp parçalanması Babur'un işine yaramıştır. Yani Hüsrev Melik'ten ayrılanların bir kısmı Şeybani Han'ın yanına sığınırken bir kısmı da Babur'a sığınmıştır. Böylece Babur, hiç ummadığı bir anda güçlü bir birliğe sahip olmuştu.

Böylece yeni seferler yapabilecek güce kavuşan Babur, 1504 yılında derhal Hindukuş'un güneyine yönelerek Abdürrezzak Mirza adına Kabil'i elinde tutan Mukim

[158] B. Yücel, Babur Divanı, Ankara 1995, s.10vd.

Argun'dan şehri alır ve Kâbil Padişahı olur.[159] Kabil alındıktan birkaç gün sonra, Mukim Argun Kandahar tarafına gitmek için müsaade ister. Ahd ve şartla gelmiş olduğundan bütün adamları ve malı ile beraber babası ve büyük kardeşlerinin yanına gitmesine izin verilir. Mukim'in gidişinden sonra Kabil mirzalar ve misafir beyler arasında taksim edilmişti.[160]

Bu süre zarfında gücünü toparlayan Babur, gerek iktisadi faydalar temin etmek gerekse hâkimiyetini yaymak amacıyla 1505'ten itibaren güney akınlarını başlatmıştır.[161] Bu strateji gereği 1505-1506'da Kandahar'ı almak üzere harekete geçen Babur, daha önceki seferlerini hastalık ve zelzele yüzünden ertelemek zorunda kalmıştı. Hastalığı geçirdikten ve kurganı tekrar tamir ettirdikten sonra tekrar harekete geçmiştir. Cihangir Mirza ve beyleri toplayarak istişareden sonra Kalat üzerine yürümeye karar verilerek gelir gelmez hiçbir teçhizat hazırlığı yapılmadan her taraftan hücüm edilir. Çok şiddetli bir muharebe olmuştur. Kalat-ı Gılca-i'yi[162] aldıktan sonra Kandahar üzerine yürürken Hüseyin Baykara ise kuvvetlerinin güçlü bir şekilde Kandahar'ı almaya yönelmesi ihtimali karşısında seferden vazgeçerek geri dönmek mecburiyetinde kaldı. Zira Hüseyin Baykara ile savaşa sürüklenmekten ise çekinmiştir.[163]

Bu sırada Özbeklerin Ceyhun'u geçip Meymene ve Ferah'a kadar akınlar yapmaları, öte yandan Harezm'i ele geçirmeleri karşısında Hüseyin Baykara, Şeybani Han' a karşı koymak üzere bütün oğulları ile birlikte Babur'u ve bütün emirlerini yardıma çağırır. Babur, katılmaya karar verirse de Hüseyin Baykara'nın Nisan-Mayıs 1506'da ölümü üzerine bu birlik gerçekleşemez. Onun ölümü üzerine oğulları Bediüzzaman Mirza ve Muzaffer Hüseyin Mirza tahta çıkarak idareyi paylaşırlar. Bu durum kısa süre sonra iki kardeş arasında anlaşmazlıkların yaşanmasına ve son Timurlu bakiyelerinin dağılmasını kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla gelişen bu hadiseler Özbeklerin işine yarayacaktır. Özbek Hanı, Şeybani, Horasan'daki son Timurlu Devletini ortadan kaldırmak üzere Belh'i kuşatır.

---

[159]Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi; Babur'un Hâtıratı II, (nşr. R.R. Arat), Ankara 1987, s.137vd.

[160] Babur II, s.156.

[161] Kandahar üzerine asker sevketmeye başladığı sırada hastalanarak ateşi çıkmıştır. Ne kadar uğraşsalarda Babur'u uyandıramamışlar. Dört, beş gün sonra iyileşmiştir. O günlerde öyle bir zelzele olmuştur ki kurgan ve bahçe duvarlarının büyük bir kısmı yıkılmıştır. Ayrıca şehirlerde ve köylerde de bir çok ev yıkılarak ev ve duvar altında kalıp ölen çok sayıda insan olmuştur. " toprak öyle bir yarılmıştır ki bazı taraflarda toprak fil kadar yükselirken bazı taraflarda da fil kadar çökmüştür. Zelzele olduğu zaman bütün dağların başında toz bulutları koptu. Tepedeki evlerin çoğu dümdüz oldu. O gün otuz üç kez yer sallanmıştır. Bir ay süre boyunca her gece ve gündüz iki- üç kez yer sallanıyordu. Beylere ve sipahilere kırık ve yarıkları tamir etmeleri emredildi. Bir ay içinde ciddiyet içinde kurganın bütün kırık ve bozuk yerleri tamir edildi" şeklinde Babur kendi ağzından tasvir etmiştir. Bkz. Babur II, s.170 vd.

[162] Kandahar'ın doğusunda, Ternûk vadisinde bulunan bir yerdir. Babur II, s.171.

[163] Babur I, s.93.

Babur dâhil olmak üzere bir kısım Timur oğulları bir araya gelerek Şeybani Han'a karşı koymayı planlamışlarsa da Timur oğulları arasında tam bir birlik tesis edilemediği için Belh, Herat, Şeybani Han'ın eline geçerken Timur oğullarına yardım etmek üzere Herat'ta bulunan Babur da kışın bastırmış olması sebebiyle 1506 yılının sonlarında büyük zorluklarla Kabil'e dönmüştür.[164]

Bu sırada Kandahar'ın idaresi Zünnun Argun'un[165] oğulları Şah Şuca[166] ve Mukim Argun'un elinde bulunmaktaydı. Elindeki son toprakları da kaybetmiş olan Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman, Kandahar'a doğru gider ve kayınbiraderlerinin oğulları olan Şuca ve Mukim Argun'dan yardım talep eder. Ancak umduğu yardımı alamayınca geri dönmek zorunda kalır. Bu sırada Özbek Hanı Şeybani ise Meşhed, Rey, Cem, Merv ve Sebzvar'ı ele geçirdikten sonra Herat'ı aldıktan sonra Kandahar'a doğru yürüyünce oraya hâkim olan Şuca ve Mukim Argun hutbe ve paralarda onun adını kullanmayı kabul ederler. Şeybani Han bu kadarını yeterli bulup daha ileri gitmez. Argunlar ise bir yandan Şeybani Han'a sığınırken ona boyun eğmek zorunda kalacaklarını anlamışlardı. O sebeple Babur'a ısrarda bulunarak kendilerine yardım etmesini istemişlerdir. Sonunda bunu bir zorunluluk olarak gören Babur Kandahar'a doğru yola koyulur ve şehri kuşatır.

Esasen Babur'un bu seferi yapmasında iki amacı vardı. Bunlardan biri şehrin zengin olması, diğeri ise Şeybani Han'ın olası bir saldırısına karşı engel oluşturması idi. Babur'un niyeti Özbeklerle karşılaşmak veya çarpışmak değildi. Şeybani Han, Herat ve Meşhed'i almıştı ve doğal olarak Orta ve Doğu İran'a doğru yönelmesi gerekmekteydi. Dolayısıyla Argunlar, kendilerine bir müttefik ararken aslında başlarına bir efendi getirdiklerini anladıklarında artık Babur çoktan yola koyulmuştu. Babur'un girmesiyle Argun ailesi adamları ve servetiyle birlikte şehirden ayrılır. Babur, şehre yaklaştığında Kandahar'ı savaşmaksızın ele geçirmenin mümkün olmadığını anlamıştı. Babur, Kandahar'a doğru yola çıkarken yanına fazla asker almamıştı. Bunun sebebi ihtiyatsızlıktan ziyade sadece bu kadar askere sahip olmasıydı. Onun yaklaşık 2000 askeri vardı. Bunun da yarısı yağmacıları

---

[164] Babur I, s.94.

[165] Horasan hükümdarı Hüseyin Baykara tarafından XV. yy sonlarında Kandahar valiliğine tayin edilmiş Zünnun Kandehar'da bulunduğu sırada bağımsızlığını ilan etmek için bazı teşebbüslerde bulunur ve 1479 da Belucistan'ın Pişin, Şal ve Mustang gibi dağlık yörelerini ele geçirir. M.L. Dames, " *Argun*", İA I, s.561vd. Emir Zünnûn Argun hakkında geniş bilgi için bkz., H.M. Elliot-J. Dowson, The History of India as Told by Its Own Historians I, Delhi 1964, s.300vd., Cesur bir adamdır, iyi kılıç kullanırdı, santranca merakı vardır. Bkz Babur II, s.188vd.

[166] Şah Şuca Bey zamanında Şeybaniye hizmet etmiş ve Şah İsmail'in hapsinden kaçmış olan bu bey değerli ve zeki bir insandır. Geniş bilgi için Bkz., H. Bıyıktay, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara 1989 ,s.28.

püskürtmek ve seferdeki orduyu beslemek için geride kalmak zorundaydı. Babur anılarında bu sayının bir savaşa girmek için çok az olduğunu birkaç kez tekrar eder. Aslındaki Babur'un yanındaki ordusu savaşa çok iyi hazırlanmış, son derece disiplinli seçkin askerlerden oluşan onluk ve ellilik birliklerden oluşan bir orduydu. Argunların ise iki ayrı ordusu bulunmaktaydı. Babur'a göre bu ordunun sayısı 4000 ile 5000, diğer kaynaklara göre ise 6000 ile 7000 idi. Sayısal olarak üstün olmalarına rağmen Babur'un askerleri tarafından bozguna uğratılırlar. Babur'u isteyen Kandahar halkı şehrin kapılarını Babur'a açar böylelikle şehir ne yağmalanır ne yakılıp yıkılır zenginliklerini korumaya devam eder. Böylelikle artık Asya'nın en güçlü yerlerinden birine sahip olunur.[167] Muhalefetlerinden dolayı Argunları cezalandırmak üzere Kandahar ve Zemindaver üzerine yürüyen Babur, Şah Şuca ile Muhammed Mukim'i yenerek, bahsi geçen şehirlerle birlikte Zünnûn'un hazinesini ve Muhammed Ma'sum Mirza'nın kızı Mah Begüm'ü ele geçirdi. Daha sonra Kandahar'ın idaresini kardeşi Nasır Mirza'ya verdikten sonra Kabil'e hareket edildi. Kandahar civarında hazineyi taksim edecek vakit kalmadığından Kara-Bağ'da dört- beş gün kalıp, hazine taksim edilmişti. Paraları saymak güç olduğundan terazi ile çekildi. Beyler ve nökerler kap kap ve yük yük gümüş parayı bineklerine yükleyerek taşıdılar ve oldukça yüklü ganimet ve büyük bir şerefle Kabil'e giderler.[168] Babur'un ordusunun Kandahar seferinden elde ettikleri ganimeti bu kez oldukça yüklüdür. Hatta bugüne kadar Babur askerleri böyle ganimetle karşılaşmamışlardı.

Babur ordugâha geri döndüğünde Kandahar'dan ele geçirdiklerinin ihtişamını fark eder: "Ordugâh öncekine hiç benzemiyordu, tanınmayacak şekilde değişmişti. Cins atlar, katar katar erkek ve dişi develer, katırlar, kumaşlar, ata ve heybeye dair eşyalar, iskarlat ve kadifeden çadırlar ve otağlar, her çadırda yığın yığın sandıklar vardı. Bu iki kardeşin kıymetli eşyaları ayrı ayrı hazinelere ayrılmıştı. Her hazinede sandık sandık kumaşlar… herkesin odasında ve çadırındaysa her tür ganimetten oluşan fevkalade çok eşya vardı. Koyunlara ise hiç önem verilmiyordu…" [169] Fakat kısa bir süre sonra Şeybani Han, Argunların da dilek ve kışkırtmasıyla Kandahar'a gelir ve şehri tekrar ele geçirir.[170]

Şeybani Han'ın Kandahar'ı ele geçirdiğini haber alan Babur, O'nun Kabil'e yönelip burayı da ele geçireceğini zannederek büyük bir telaşa kapılmıştır. O sebeple kendine yeni bir ülke arayışına geçmiştir. Tecrübe ve bilgisine güvendiği adamları ile içinde bulundukları

---

[167] J.P. Roux, Babur-Büyük Moğolların Tarihi, (nşr. L.Aslan-Özcan) , İstanbul 2008 s.267vd.
[168] Babur II, s.236.
[169] J.P. Roux, Babur, s.268.
[170] W. Erskine, s.271, N.Durak, s.53vd.

durumu müzakere eden Babur, Bedahşan'a ilerlemeyi uygun görürken Kabil'in idaresini de daha önce Kalat'ta vali iken orayı bırakıp Kabil'e gelen Abdürrezzak Mirza'ya bırakmıştır.[171]

Ancak geri dönüş yolunda çok büyük zorluklarla karşılaşan Şeybani Han da Kandahar ve Hindukuş'un güneyi ile uğraşmayacaktır. Böylece Babur da Kabil'i kaybetme korkusundan kurtulmuştur. Nitekim Babur, Şeybani Han'ın kuzeye doğru gittiğini haber alınca Kabil'e geri gelmiştir.

Ancak bir süre sonra Muhammed Şeybani'nin de desteğiyle toparlanan Şah Şuca ve Muhammed Mukim, Kandahar'ı geri almıştı. 1509-10 yılında Şeybani Han, Hazara Yurdu'nu ele geçirmek için tekrar hücum etmişse de başarılı olamamış ve Herat'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Ancak bir taraftan Şah İsmail Safevi'nin, diğer yandan da Babur'un tehdidi altında bulunan Şah Şuca'nın hâkimiyeti çok uzun sürmeyecek ve nihayet 1513-1514 yılında Babur'un kuvvetlerine yenilecek ve bu şekilde Hazaralar ve Hazara Yurdu Babur'un hâkimiyetine girecektir.[172] Ancak bu hâkimiyet zaman zaman kırılmalarla kesilecek ve Hümayun döneminde de bu durum devam edecektir.

Özbeklerle Safeviler arasında savaşın kaçınılmaz olduğu anlaşılınca Şah İsmail kuvvetlerini toplayarak harekete geçer Şeybani Han'ın savaşa tam olarak hazır olmayan ordusu ile tecrübeli Safevi ordusu arasında Merv yakınlarında yapılan savaşı Özbekler kaybederken Şeybani Han öldürülür.[173] Şeybani Han'ın ölümü, (1510) Argunlara Özbek nüfuzundan kurtulma fırsatı verir fakat bu kez de hem Babur'un hem de Safevi hükümdarı Şah İsmail'in[174] tehditlerine hedef olur.[175] Bu arada Babur, daha sonra Maveraünnehir, Semerkant ve Buhara'yı ele geçirir (1511).[176] Maveraünnehir'in Sünni halkı arasında galeyanın artması üzerine, Babur, Gacdavan'da Özbeklere mağlup olarak, Hisar şehrini

---

[171] Babur I, s.95. Bkz. Babur II, s.237.
[172] W. Erskine, s.354.
[173] M. Alpargu," Türkistan Hanlıkları'' Türkler Ansiklopedisi VIII, s.559vd,; İ. Aka, "*Selçuklu Sonrası Orta Doğuda Türk Varlığı''*, Türkler Ansiklopedisi VI, s.844vd.; H.M. Eravcı, "*Safevi Hanedanı''*, Türkler Ansiklopedisi VI, s.885vd.; S. W.Haig, The Cambiridge History Of İndia The Mughul Period IV, (nşr. Richard Burn), Cambiridge 1937, s.6.
[174] Akkoyunlu Devletini yıkarak Safevi Devletini kurmuş olan şii inançlı Şah İsmail, yüzyıllardır Anadolu'da yaşayan Kızılbaşlara dai veya halife denilen propagandacılar göndererek onları kendi birliğine almaya çalışır. Bkz ., Y. Yücel, A. Sevim, Osmanlı Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni, Ankara 1991 s.115
[175] A. Özaydın, "*Argun*", DİA III, s.357.
[176] Şeybani Han Semerkant'dan sonra Horasan'a düzenlediği sefer sırasında Harezm'i fetheder ve sağlığında Semerkant ve Buhara gibi Harezm de Özbek hanlığına ilhak eder. 1510 da ki savaştan sonra Şah İsmail Semarkant ve Buhara'yı Babur'e verir. Bkz. V.V. Bartold, Orta Asya Tarih ve Uygarlık, İstanbul 2010, s.155 vd.

elden kaçırırken Özbek hâkimiyeti de Maveraünnehir'de kuvvetlenmeye başlamıştı.[177] 1514 sonunda Şah İsmail, Çaldıran'da[178] Yavuz Selim tarafından ezildikten sonra Babur '' Atalar yurdunu'' Özbeklerden alma ümidini kaybederek 4 yıllık bir ayrılıktan sonra Kabil'e döner ve artık gözünü Hindistan'a çevirir.[179] Böylelikle Türk acununun yeniden birleştirilmesi amacı bırakılır; Osmanlı, Türkmen (İran), Özbek(Türkistan) ve Gurkanlı (Hindistan) Türk devletleri kendi başlarına yaşarlar.[180]

b. Babur'un Kandahar'ı Fethi

Babur, dört yıllık Maveraünnehir seferi sırasında Bedahşan üzerindeki hâkimiyetini arttırmış, Belh valisini kendisine vergi vermeye mecbur etmiş, diğer taraftan ise idaresi altındaki topraklarda idaresini kuvvetlendirmişti.[181] Bununla birlikte Türkistan'ı ele geçiremeyeceğini anlayan Babur, gözlerini Hindistan'a çevirerek siyasi hazırlıklara başlar. 1508 ile 1519 arasında uzun bir dönemin boşluklarla dolu olduğu görülür. Babur bu süre içerisinde silahlarını tedarik etmiştir. Üstad Ali isminde bir topçu ustası getirtir. Babur aynı zamanda Şah İsmail'in Çaldıran'da yaşamış olduğu acı yenilgiden de oldukça faydalandı. Çaldıran'da Şah İsmal'in etkileyici süvari birliği Türklerin bu yeni silahına yenilir. Şah İsmail derhal Türk topçu ve silahlı birliklerinden bir kısmını kendi ordusuna alır. Bunun akıllıca bir yöntem olduğunu düşünen Babur aynı yolu tercih ederek Üstad Ali'yi ordusuna katar.[182] 1519 'da Şah Bey'in büyük oğlu, Babur'un yanına giderek Hind seferlerine iştirak eder.

---

[177] M.F. Köprülü , "*Babur*", İA II, s.181. XVI. yy da kara ticaret yollarının öneminin büyük ölçüde kaybolmasına rağmen Özbekler'in kontrölündeki kesim ticaret açısından önemli bir bölgeydi ve eski zamanlardan itibaren ticaret merkezi olarak tanınıyordu. Bkz ., M. Alpargu," *Özbekler*'' DİA XXXIV, s.120.

[178] İki ordu Çaldıran Ovasında karşılaşır Osmanlı ordusu hemen savaş düzeni alır, iki tarafin kuvvetleri hemen hemen aynı sayıdadır. Osmanlıların Yeniçeri kuvvetleri çok düzenlidir buna karşın Şah'ın da 60 bin kişilik atlı kuvveti vardır. Şah'ın amacı Osmanlı ordusunu imha etmekti; genel bir saldırıya geçmeden sol kanada yükleniyordu, kısa süre sonra Osmanlı ordusunun sol kanadı bozulur; bunun sebebi ordunun önünde bulunan azapların topların önünden geri alınmayıp topların zamanında ateşlenmemesi olmuştur. Bununla birlikte sağ kanat kumandanı da topları tam zamanında ateşler ve Şah'ın sol kanat kumandanı ölünce kuvvetleri dağılır. Merkez hattaki Yeniçerilerin Rumeli kuvvetlerine yardım etmek amacıyla tüfeklerle ateşe başlayınca Şah'ın galip gelen sağ kanadı da bozulur ve böylelikle Safevi ordusu ağır şekilde yenilgiye uğratılmış olur. Bkz. Y.Yücel-A. Sevim, s. 121vd. Çaldıran yenilgisi Şah İsmail'in yenilmezliği inancına büyük bir darbe vurmuştur. Babur Şah Kandahar ve Belh'i ele geçirdi. Bkz., T. Gündüz, " *Şah İsmail*", DİA XXXVIII, s.253vd.

[179] Babur 1511-12deki başarısız teşebbüslerinin akabinde Özbeklere karşı mücadele etmektense Hindistan taraflarına yönelmeye karar verir ve Kandahar'a göz diker. Bkz., A. Özcan, *''Baburluler ve Babürlü-Osmanlı Devletleri Arasındaki İlişkiler''*, XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler, İstanbul 1997, s.108.

[180] Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi II, Ankara 1987, s.17.

[181] M.Fuat Köprülü, s.181

[182] B. Gascoigne, The Great Moghuls, New Delhi 1987, s.32.

Kandahar hâkimi Şuca, her iki devletinde başka meselelerle uğraşmasından faydalanarak Semma Hükümdarı Cam Firuz'un yapılan antlaşmayı tanıması üzerine Sind'e ikinci bir sefer düzenlemiştir. Böylece Argun hanedanı Sind bölgesine tam olarak yerleşmiş olur. Bu arada Hindistan'a yönelik seferlerini devam ettiren Babur ise 1520 yılında tekrar Sind'i geçerek Siyalkot ve Seyyidpur bölgelerine kadar ilerler. Badahşan'a da kendi büyük oğlu Hümayun'u vali olarak göndermiştir.[183]

Nihayet bölgede gücünü toparlayan Babur, stratejik bir noktada olması bakımından Kandahar'ı ele geçirmenin zaruret olduğunu bilmekteydi. O, Kandahar'ın hem Hindistan'a girişi sağlayan hem de Kabil'e batıdan gelecek saldırılara karşı koruyan güçlü bir kale olduğunun farkındaydı.[184] O sebeple 1520 'de tekrar Kandahar'ı sıkıştırmaya başlar.[185] Şehir dışta kalmak üzere Germsir'i ele geçirerek şehri kuşatırken Şah Şuca da bir kısım tedbirler almaya başlamıştı. Kandahar'a taaruz eden Babur, bu güçlü kaleyi zapt eder ancak bu sırada hasta olması sebebiyle geri döner. Fakat Şah Şuca Bey, Kandahar'ın Babur için hayati bir önemi olduğunu bildiğinden bu geri çekilişe inanmayarak Sind boyunda kendisine bir hükümet tesis etmek amacıyla faaliyetlerini arttırmıştı.

Aldığı bütün tedbirlere rağmen Babur'dan kurtulamayacağını anlayan Şah Şuca Bey, Herat'da Horasan valisi olarak bulunan Şah İsmail'in oğlu Şehzade Tahmasp'ın atalığı Emir Han'a adam gönderip şehzadeye itaatini sunar ve ona tabi olduğunu bildirir. Atalık Emir Han, Babur'dan Kandahar'ı kuşatmaktan vazgeçmesini ister. Fakat Babur buna aldırmayarak Kandahar'a doğru yola koyularak şehri kuşatmaya karar verir. Babur'un Kandahar'ı kuşatmak istenmesinin iki nedeni vardır; biri bu şehrin çok zengin olması, diğeri ise Şeybani Hanı'ın olası bir saldırısına karşı bir engel oluşturmasıdır. Kandahar bu dönemde ulaşılmazlığı, ele geçirilemezliği ve zenginliği ile dillere destandı. Uluslar arası kervan ticaretinin bir sonucu olarak, yüzyıllardır burada altın, gümüş, değerli taş ve ipek kumaşlar toplanıyordu. Babur ve adamları buradan yüklü miktarda ganimet toplar ancak bu ganimet Kandahar'ın hazinlerinin sadece bir kısmını oluştururdu. Ayrıca Kabil'den Kandahar'a ulaşmak çok kolay, havası da başkente göre daha yumuşaktı. O sebeple kış aylarının sertliğinden kaçan bölge ahalisi ve dağlılar birkaç bin metre yükseklikte bulunan

---

[183] Babur, Babur'un Hatıratı Vekayi *, (* nşr. R.Rahmeti Arat) , Ankara 1987, s.110; M.L. Dames ,'' *Argun* '' İA. I s. 562.
[184] B. Gascoigne, The Great Moghuls*,* Yeni Delhi 1987 s.31.
[185] J.Poul.Roux, Orta Asya Tarih ve Uygarlık ,(nşr. Lale Arslan) ,İstanbul 2001,s.374.

bu şehirde kalmaktaydılar. Kandahar yine Herat'a, Horasan'a ve Maveraünnehir'e giden en güvenli yolların durağıydı.[186]

Sonuçta Babur, Kandahar'ı savaşmaksızın ele geçirmenin mümkün olmadığını anlayınca bir kez daha sefer düzenleme kararı aldı. Bilindiği gibi 1517'de hastalanıp geri dönmek zorunda kaldığından dolayı 1520'de elindeki tüm imkânları bu uğurda kullanır fakat bu sefer de bir veba salgınından dolayı geri çekilir. Nitekim o sırada Şah İsmail Çaldıran yenilgisinden[187] henüz kendisini toparlayamamış[188] bu mağlubiyet ile de Şah İsmail'in yenilmezliği inancına büyük bir darbe vurulmuş oldu.[189] Horasan sınırı üzerinde bulunan bir ülkeyi koruyamamaktadır. Zira dönemde 1520' de Yavuz Sultan Selim (1512-1520) sağdır ve ikinci İran seferine hazırlanmaktadır Kandahar ise bundan iki yıl sonra Babur'un eline geçer o dönemde Yavuz Selim öleli iki yıl olmuş, oğlu Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Belgrat ve Rodos işlerine dalmış bu sebeple Şah İsmail oldukça rahattır. 1521'de şehir tam düşmek üzereyken, Şah İsmail'in oldukça sert bir müdahalesi sonunda kuşatmanın şiddetinin azaltması gerekir fakat buna rağmen Babur yine de şehrin Argun hükümdarı Şah Bey'le bir antlaşma yapabilmiştir. Antlaşma üzerine Şah Şuca, ertesi yıl Kandahar'ı Babur'a bırakırken kendisi de küçük bir beylik kurabileceği İndus Vadisine doğru çekilecektir. Babur, Kandahar'ı 1 Eylül 1522'de teslim aldıktan sonra idaresini oğlu Kamran'a bırakmıştır. Diğer oğlu Hümayun'u ise Mirza Han'ın ölümüyle boşalan Bedahşan'ın yönetimine atamıştı. Bölyece Babur hükümdarlığının iki ucuna konuşlandırdığı, mevcudiyetinin somut kanıtları olan iki oğluyla sağlam bir şekilde Afganistan'a yerleşmiştir.

Bu tarihe kadar İran Safevi Şahları, Kandahar'ı daima Horasan ülkesinin bir parçası saydıkları halde, Kandahar Hind-Türk İmparatorluğu arazisinin bir parçası olarak kalır.[190] Bu arada Babur'un hâkimiyeti Seyhun, Sind ve Belucistan topraklarını kaplar.[191]

Babur, 6 Eylül 1522'de Kandahar'ı almasıyla arkasını güvence altına almıştır artık özgürdür buna karşın sebebini bilmediğimiz bir şekilde on beş ay bekler ve istediği

---

[186] J.P.Roux, Babur, s.297

[187] Çaldıran yenilgisi zaferden zafere koşmuş olan Safevi hükümdarlarında derin bir manevi çöküntü yaratır. Bkz ., Faruk Sümer, Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1992, s.38., İ. Aka, s.845vd.

[188] Babur I, s.111

[189] T. Gündüz, " *Safeviler*" DİA XXXV, s. 453.

[190] M.L. Dames, " *Kandehar''* ,İA. VI, s. 153., Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi, (nşr. Osman Karatay) , İstanbul 2006, s.375.

[191] E. Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 2006, s. 353

koşullara 1523'de sahip olur.[192] Kandahar'ın fethinden sonra Babur beş yıl boyunca devletini sağlamlaştırmaya çalışır ve sonunda da muvaffak olmuştur. Devletini güçlendirdiği bu dönemde Babur'un hayatın tüm zevklerini tatması için yeterince boş vakti olmuştur. Yaşamının onca fırtınalı döneminden sonra olgunluğa eriştiği bu dönemde hayatın tadını çıkarmaya çalışır. Ava çıkar, sonu gelmez âlemler düzenler dostlarla toplanır, seyahatler yaparak yeni bilinmeyen yerleri gezer daha önce gidip çok zevk aldığı yerleri tekrar ziyaret eder.[193]

Neticede 1519 yılından itibaren Hindistan'a beş büyük sefer düzenleyen Babur, başta Pencap (1519-20) olmak üzere Kandehar(1522), Lahor(1523) Delhi ve Agra'yı(1526) fetheder. Böylece, Afganistan ve Belucistan yanında Kuzey Hindistan da ülkesinin sınırları içine girmiş olur. Bununla birlikte başta Türkler olmak üzere farklı dil, din ve ırka mensup pek çok grubu hâkimiyeti altına alarak siyasi, askeri, iktisadi bakımdan olduğu kadar edebiyat güzel sanatlar alanında da yüksek bir seviyeye ulaşacak olan Hind-Türk İmparatorluğu kurulmuştur.[194] Kurduğu devlet ve tarihte oynadığı roller bakımından Türk tarihinin önde gelen simalarından biri olan Babur[195]1530'da hastalandığında bütün emirleri huzuruna çağırarak oğlu Hümayun'u hükümdar ilan eder ve emirlerinden bağlılık yemini aldıktan üç gün sonra Agra'da 48 yaşında vefat eder.[196]

c. Kandahar Anıtı

Babur'un Kandahar'ı ele geçirmesinin son derece önemli bir zafer olarak görmesinin kanıtı şehre diktirdiği anıttan da anlaşılmaktadır. Üstelik bu anıt, günümüze neredeyse ondan geriye kalan tek mimari eserdir. O, şehrin ele geçirilmesini müteakip derhal bir anıtın inşa edilmesini emretmiştir. Anıtın inşası dokuz yıl sürmüş olup 70-80 civarında işçi çalıştırılmıştır. Anıt Babur'un ölümünden hemen önce ya da kısa bir süre sonra 1530 ya da 1531'de tamamlanabilmiştir. Babur'un bu anıtı diktirme amacı onu görenler üzerinde etki bıraktırmaktır, öyle de olmuştur. 1834 yılında bile burayı ziyaret edenlerden biri bu anıtın görkemini tasvir edebilmek için sözlerin yeterli olmadığını

---

[192] J.P. Roux, s.319; Babur Kandahar'ın fethinden sonra Kandahar'da kalır. Bkz ., Mirza Haydar Duğlat, Tarih-i Reşidi, İstanbul 2006, s.375

[193] J.P. Roux, s. 300-304

[194] B. Yücel, Babur Divanı, Ankara 1995, s.11.

[195] E.Konukçu, s.396.

[196] Agra'ya gömülür ve 1539'a kadar burada kalmıştır fakat ceset kalıntıları 1544'de Kabil'e nakledilmiştir ve hala buradadır. Bkz.,K. S. Latourette, A Short History Of The Far East, New York 1947, s.53; Mahmud Husain vd., A Short History of Hind-Pakistan, Karachi 1960, s.201.; Vıncent A. Smıth, s.323; A.V. W. Jackson, " *The Tomb Of The Moghul Emperor Babur İn Afghanistan*'', Prooceedings Of the American Philosophical Society , Vol. 68, No.3 (1929), s. 196; H. Beveridge, The Akbarnama Of Abu-l-Fazl I-II, Delhi 2002, s.277.; H. G. Ravilson, İndia A Short Cültüral History, London 1954, s. 291.

belirtmiştir. Bu anıt en yüksek mesafelerden bile görünebilsin diye eski Kandahar'a bakan yüksek bir kayalık üzerine beyaz damarlı kara taştan inşa edilmiştir. Anıta 40 basamaklı bir merdivenden çıkılarak ulaşılmaktadır. Her iki kulesi de bugün harabe halindedir. Kayanın içinde oyulmuş bir oda mevcuttur. Bu odanın her iki tarafında Babur'un adını taşıdığı vahşi hayvanın imgesine ithafen ve Babur'un ordusunu simgeleyen, kaplan ya da pantere[197] benzeyen diz çökmüş halde iki hayvan tasviri bulunmaktadır. Dört metre derinliğinde ve iki buçuk metre genişliğindeki bu odanın üstünde beşikli bir tonoz bulunmaktadır. Buraya İran mimarisinin klasik eyvanını hatırlatan bir kemerin altından geçilerek girilmektedir.

Babur'daki bu kayalara oyulmuş anıt fikri, İran mimarisinden, Orta Asya'da, Afganistan'da, özelikle de Bamiyan'da yaygın olan kayalara oyulmuş yapılardan ya da; etkisi altında olduğu Şaman inanışlarından esinlenilerek gelişmiş olabilir. Çünkü her ne kadar bu anıta "Kırk Basamak" deniliyorsa da asıl adı "Dünyaya Açılan Kapı"dır. Bugün oldukça harap halde olan ve kısmen okunmaz durumdaki bu yazıtlar "Kandahar'ın büyük yazıtı olarak bilinir. Göğe ulaşan dünya imgesi ise ünlü tonozlu odadan söz eden bir metinden alınmış olmalıdır. Son derece güzel ve özenli olan yazıtlar bu binanın iç ve dış cephelerini süslemektedir. Bugün harabe halinde olan ve kısmen okunmaz durumdaki bu yazıtlar "Kandahar'ın büyük yazıtı" olarak bilinir. Bu arada Kandahar'da farklı dönemlerden gelen pek çok yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlardan en eskisi Babur'un Mart 1527'de yazılmış kitabesidir. Metin Kamran tarafından tamamlanmıştır. Babur'un Hindistan padişahı olduğu dönemlerdeki ünvanını, şanını ve şerefini sürdürme amacını taşımaktadır. Burada "928 yılının Şevval ayının 13'ü, Gök-kubbe kadar engin, devletin koruyucusu, adaletli, yüce gönüllü, sultanların yardım dilendiği güçlü ve zengin mirza, gökyüzünün tüm gücüne sahip, Şahların yardımına vakıf, mekânı evren olan, iyi yürekli, dünyanın ve dönemimizin en adil Husrevi, Tanrının sevdiği kulu Haşmetmeapları Padişah Ebu'l Gazi Zahireddin Muhammed Babur-Tanrı onu ve hükümdarlığını korusun Kandahar'ı ele geçirdi"[198] şeklinde Babur'dan bahsedilir.

[197] A. Fletcher, Afghanistan Highway of Conquest, New York 1966, s.37.
[198] J.P.Roux, Büyük Moğolların Tarihi, s.299, 300.

II. BÖLÜM

NASIREDDİN HÜMAYUN (1530-1540 ve 1555-1556) DÖNEMİNDE KANDAHAR

A. HÜMAYUN'UN KANDAHAR VE BABURLU TOPRAKLARININ İDARİ TAKSİMATINA DAİR UYGULMALARI

Hümayun Babur'un oğulları arasında yaş olarak en büyüğü ve en meşurudur.[199] 6 Mart 1508'de Kabil Kalesinde doğar.[200] Annesi Mahım Begüm'dür. Doğumundan üç dört gün sonra babası Babur tarafından ona Hümayun adı verilmiştir. ZahireddinBabur'un Asya Sultan, Mahım, Masume, Gülruh ve Dildar Begüm adlı hanımlardan on sekiz çocuğu dünyaya gelmiştir. Hümayun'dan başka Kamran[201], Askeri, Hindal Mirza gibi şehzadeler ile Gülreng, Gülçehre ve Gülbeden Begüm gibi kızlara da sahip olan Babur ölümünden sonra vasiyeti üzerine tahta Hümayun'un geçmesini istemiştir.[202] Hümayun daha çocuk yaştayken Nilab ve Karluk Hazeresi valiliğine tayin edilmiş, Hindistan fetihleri sırasında da babası ile birlikte bulunmuş ve bir ara Afganistan'a gönderilmiştir. Babasının vasiyetine uyarak 30 Aralık 1530 tarihinde " Nasıreddin" ünvanıylaAgra'daBaburlu tahtına geçmiştir.[203]

Babasının vasiyeti üzerine tahta geçen Hümayun, taht iddiasında bulunan kardeşleri Kamran ve Hindal'e karşı tedbirler alır usulen herkesi yeniden ülkesinin çeşitli yerlerine tayin eder; Kamran; Kabil ve Kandahar'a, Askeri Sembel'e, HindalElver'e Süleyman Badahşan'a vali olarak gönderir.[204]

---

[199] M.H. Duğlat, Tarih-i Reşidi, (nşr. Osman Karatay) , İstanbul 2006, s.640; K. S Latourette, A ShortHistory of The Far East,New York 1947, s.54; Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi II, Ankara 1987, s.34.

[200] Afyon ve her türlü eğlenceyi çok sevmektedir. Haftalar hatta aylar boyunca devlet işlerini yüzüstü bıraktığı da olmuştur. Çok afyon kullananlarda görüldüğü gibi Hümayun'un sinirleri bozuktur, çabuk kızmakta, akıl denkliğini çabuk kaybetmekte ve ancak afyon ile yatışmaktadır. En önemli göze çarpan şey Hümayun'da babası Babur'un askeri dehası olmamasıdır. Tembeldir ve bir işin vaktinde yapılmasının gerektiğini ve gecikmelerden doğabilecek zararları pekiyi anlamamaktadır. Bir diğer zaafı da debdebe ve merasime düşkünlüğüdür. Bkz. H. Bıyıktay, Timurlular zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara 1989, s.60;Y.H. Bayur II, s.34.

[201] Kamran ve Askeri Mirza'nın anneleri Gülruh Hatun olup 1509'da ölmüştür. Hindal ise Dildar Begüm'ün oğlu olup 1519'da Hindistan fetihlerinin başlangıcında doğduğundan dünyaya gelişi uğur sayılmış ve Hindal adı konulmuştur.Bkz. E. Konukçu, " *NasıreddinHümayun*",DGBİT IX, s.476.

[202] Tahta geçmesinde şansı da yardım etmiştir. Güçlü bir prens tarafından desteklenen prens daha vardı. Hümayun babasının tercih ettiği kişiydi. Bkz., H. Kulke- D. Rothermund, Hindistan Tarihi, (nşr. Müfit Günay) , Ağustos 2001, s.287vd.

[203]E. Konukçu, " Babürlüler", DİA IV, s.401vd.

[204] M.Husainvd.,A ShortHistory of Hind-Pakistan, Karachi 1960, s.202; S. W. Haig, The Cambridge History of İndiaTheMughulPeriod IV, (nşr. Richard Burn), Cambridge 1937, s.21; V. A. Smith, C.I.E. ,

Hümayun kardeşleri ile uğraşırken, diğer taraftan da O'nun basiretsizliği ve *liyakatsizliğinden istifade ederek ortaya çıkan, aynı zamanda teşkilatçı bir lider olan ŞirhanSuri'nin*[205] *liderliğinde toplanan Afganlar bahsi geçen coğrafyada tekrar hâkimiyetlerini tesis etme mücadelesine girişmişlerdir. Şir Han'ın yanı sıra Babur zamanında Bengal'e sığınmış olan fakat onun ölümünü duyunca Hümayun'a karşı harekete geçen Sultan Mahmut Lodi ve pek çok Afgan Bey'i de bu kabileleri teşkilatlandırarak batıya doğru yürüyüşe geçtiler. Ayrıca 1527'de Racput hükümdarı Rana Sanka'nın*[206]*Kanva'daBabur'a yenilmesiyle dağılan Racputlar*[207] *ve daha birçok mahalli kabileler de Hümayun'a karşı harekete geçmişlerdir. Diğer yandan ise Afgan meseleleriyle karşı karşıya kalınmıştır. Afganlar yetmiş beş yıl boyunca kuzey Hindistan'da hâkimiyetlerini sürdürmüşler fakat Babur'un karşısında dayanamayınca biat etmek zorunda kalmışlardı.*

a. Hümayun'un I. Afgan (Doğu) Seferi ve Kamran'ın Gücünü Arttırması (1531)

Hümayun tahta geçtikten sonra devletin pek çok bölgesinde çıkan karışıklıklara engel olmak için ilk seferini Bundelkent'teKalincar kurganına yapmıştır. 1531 ilkbaharında yapılan bu sefer sonucunda Kalincar teslim alınırken kırk üç bin altın lira vergiye bağlanmıştır. Ancak bu sırada Bengal Padişahı Nusret Şah, onlara yardım vaadiyle bir yandan Mahmut Lodi ile Afgan beylerini diğer yandan da Gücerat padişahı Bahadır'ı Hümayun'a karşı kışkırtmaktaydı. Nitekim Sultan MahmudLodi, beraberindeki Afgan beyleriyle birlikte Bihar'a gelmiş ve Cavnpur'u almıştır. Bu durum karşısında Bihar üzerine yürüyen Hümayun Devre'de Afganları bozarak Cavnpur'u geri almış ve Bihar, Temmuz 1531'de tekrar Türk hâkimiyetine girmiştir. Bu sırada Şir Han Suri, güney Bihar'ın en güzel kurganı olan, Benares'in yukarısında ve Ganj'ın güney kıyısında bulunan Çunar'ı ele geçirmişti. Hümayun da, onu cezalandırmak ve Çunar'ı da geri almak için harekete geçti.

The Oxford History of İndia, London 1920, s.325;R.Chatterjee, A History of the People of theSubcontinent of IndiaIn a Nutshell, Nevada 2003, s.17.

[205] Asıl adı Ferit'tir; *Afganların Gılzai kolundan yani Afganlaşmış eski Kalaç Türklerinin bir kolu olan Sur oymağındandır. Ferit gençliğinden beri bütün Afganlıları birleştirmeyi ve Hindistan egemenliğini yeniden ele geçirmeyi tasarlamış ve bu işi başarmıştır. Gerçekleri iyice görebilen, fırsatlardan faydalanmayı bilen yetenekli bir uz kişidir.*Gülbeden, Hümayunname, Ankara 1987, s.25 vd.

[206]Çitor racasıdır. Raçputlar üzerinde büyük bir nüfus sahibi olmuştur. Irkının düşmanlarına karşı şiddet ve heyecanla dövüştüğü sayısız muharebede bir kolu ile bir gözünü kaybetmiş, bir ayağı kırılmış ve 80 de yara almıştır. H. Bıyıktay, s.38vd.

[207] Hindistan ahalisinden olup, eski kşatriyaların bugünkü temsilcileridir. Raçput tabiri herhangi bir ırk manasını ifade etmeyip, ancak kabile urug veya savaş sever bir sınıf için kullanılmaktadır. Mensup olan kişiler asalet payesine sahip bulunduklarını iddia etmişlerdir. Bkz C. CollinDavies, İA IX, İstanbul 1993, s.590vd.

Çunar, dört aylık bir kuşatmadan sonra teslim oldu. Çunar'ın ele geçirilmesi neticesinde bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre Şir Han yeniden Hümayun'un hâkimiyetine girerek ve oğlu Abdurmecit (Kutup Han) beş yüz Afganlı ile sözde hizmet için gerçekte ise rehine olarak Hümayun'a yollayacaktır. Bunun karşılığı olarak da Çunar Kurganı Şir Han'ın oğlu Abdurreşid'de kalır, yani orada Hümayun'un bir çeşit valisi konumundadır.[208] Hümayun ise doğuda büyük bir yer kazanmıştır fakat buranın işleri git gide bozulacaktır. Bu durum Hümayun açısından önemli sonuçları olan stratejik bir hatadır. Çünkü Şir Han herkesin gözünde yenilmemiş oldu ve onun elinde bulunan veya yeniden eline geçmiş olan bütün güç kaynakları onun eline bırakılmıştır. Böylece kalabalık Afgan grupları, özellikle tanınmamış kimseler yavaş yavaş Şirhan ile birlik olacak ve onu baş tanıyacaktır. Kimseyi kuşkulandırmadan günden güne gücünü artırmaya başlayan Şirhan bir yandan doğu genel valisi diğer yandan Bengal padişahı ile sıkı dostluklar kurmayı planlamıştır. Çünkü Çunar'ı tekrar üs edinen Şir Han kısa sürede diğer Afgan beylerinin de teveccühleriyle kuvvetlenmiştir. Bu sırada Bengal Padişahı Nusret Şah'la birlikte hareket ederken diğer taraftan Hümayun'un Doğu Genel Valisi Cüneyt Berlas'ı da avutmayı ihmal etmeyecektir.

Hümayun, Devre zaferinden hemen sonra geriye dönüp de batıya yönelseydi itibarı daha fazla olabilirdi. Çunar'da dört ay oyalanması onu yıpratmış ve itibarını düşürmüştür. Devre bozgunundan sonra pek çok Afgan beyi Gücerat hükümdarının yanına koşarken kalanlar da Şir Han'ın etrafında toplanmışlardır. Bu sırada Bengal sultanı Nusret Şah'ın yerine geçen Mahmut Şah'ın, Hacıpur valisi olan Mahdumu Alem'i öldürtmesi ile bölgede en güçlü otorite olarak kalan Şir Han, Bihar Devleti'nin ve Doğu Afganlarının tek beyliği olmuştur. Çunar kurganı gibi oraların en güçlü kurganını ele geçirerek büyük bir hazineye konmuştur. Elindeki kaynaklara dayanarak güçlü bir ordu kurmaya ve adam kazanmaya çalışan Şirhan tek başına Bihar Devletinin başında kalır ve Doğu Afganlarının tek başbuğu olur. Bu durum üzerine kendini hükümdar ilan etmek veya istiklal iddiasına kalkışmak işlerine girişmeyecektir. Hümayun'a vergilerini öder, onun adına hutbe okutmaya ve para basmaya devam eder. Şirhan her geçen gün ordusunu artırarak bütün Afganlılara, ulusun tek başbuğu görünerek onları kazanmaya çalışır ise de Hümayun doğu işleriyle uğraşırken Kabil ve Kandahar'ı elinde bulunduran kardeşi Kamran bir hile ile Lahor'u alır ve Sadlec'e kadar bütün Pencap'ı ele geçirir. Hümayun da buna sesini çıkarmayarak yeni durumu tanır (1532-1533).[209] Fakat devletin bütün yetkileri elinde olmasına rağmen hükümdarlığını ilan etmeyip, Hümayun'a vergi yollayarak hutbe ve paralarda da onun adını zikretmeye devam

[208]Gülbeden, s.38vd.
[209]Gülbeden, s.39vd.

etmiştir. Hümayun ise onun gücünü fark ederek sefer hazırlıklarına girişmişse de bu sırada Gücerat meselesi ortaya çıkmıştır.

b.Hümayun'unGücerat Seferi Sırasında Safevilerin Kandahar'a Yönelişi (1535)

XVI. yy da hemen hemen tamamiyle İslam aleminin hamisi, gaza ve cihadın temsilcisi olarak kendisini bu aleme kabul ettirmiş olan Osmanlılar'ın; Portekizlilerin Arap memleketleri ve Hindistan'ı tehdidi karşısında takındıkları tavır ve politika önemli olmuştur.[210] O dönemde denizlerde ve kıyılarda Hint denizlerinin egemenliği Portekizlilerdedir. Bu sebeple Orta Asya'dan hacca giden denizyollarının çoğu da Portekizlilerin elindedir. Gücerat'ın[211] özelliği şudur ki; Kuzey Hindistan ile batı acunu arasındaki bölgelerin çoğu onun limanlarından geçer, hem bu bakımdan hem de toprağı bakımından çok zengin olması sebebi ile herkesin gözü üzerindedir. Portekizliler de onun limanlarını ve oralarda birkaç üssü ele geçirmeyi istemektedirler. Bunlar 1530'da Daman Liman'ını vuruşarak alırlar. Ancak önemli bir üs olan Bender'i Dev'i de Gücerat'ınSorat valileri başarı ile koruyarak Portekizlileri oraya sokmamışlardır.

Portekizlilerin Hint denizindeki egemenlikleri yüzünden, Hindistan ve Orta Asya'dan Hacca giden deniz yollarının çoğu onların elindedir. Bu da ülkesinde milyonlarca müslüman olan Hindistan Müslüman devletlerine çok ağır gelmektedir. Hümayun, Şir Han üzerine sefere çıktığı zaman Gücerat hükümdarı Bahadır Şah'ın (1511-1537)[212], batıda Baburlu ülkesine istila ettiği haberi geldi. Bunun üzerine Hümayun Gücerat seferine karar verir. Bengal seferini yarıda keserek Dekken[213] üzerine hareket ederken kardeşleri de kendisine yardım etmekteydiler. Güceratlılar 1535'de Baburlular tarafından durduruldu ve daha sonrada Gücerat Yarımadasına doğru harekete geçildi.[214] 1534'de Gücerat Hükümdarı Bahadır Şahı Racistan'daÇitor'u kuşatmaktadır. Hümayun Tatar Han'a üzerine gelmesin diye gizlice para vererek onu Gürkanlı Devleti üzerine saldırtır. Böylelikle Tatar Han ve

---

[210] M.Y. Mughul, KanuniDevri Osmanlılar'ın Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlıı-Hint Müslümanları Münasebetleri (1517-1538), İstanbul 1974, s.14.

[211]Hindistanın kuzeybatısında yer alan Hindistan Cumhuriyetini oluşturan 20 eyaletten birisidir. Çok eski bir geçmişe sahiptir. Kavmin ismi Akhunların Hindistan'a yerleşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır. Bkz., K. A. Nizami, *"Gucerat",*DİA XIV, s.172 vd.

[212] İki asır boyunca hâkimiyeti devam eden Gücerat 13 sultan tarafından idare edilmiş ise de en parlak devrini Bahadır Şah zamanında yaşamıştır. K. A. Nizami, s.172.

[213] Hindistan'ın üçüncü bölgesi 400-1000 metre yüksekliğindeki bir yayladır. Yaylanın kuzeyinde Vindiya adını taşıyan dağlar zinciri vardır. Yükseklikliği 1200metre dolaylarındadır. Orman ve çalılıklarla kaplı olup oldukça sarptırlar. Genel olarak kuraktır. Kuzeydeki devletlerin güneye yayılmasını güçleştirdikleri için oldukça önemlidir. Yarımadanın yüzeyi 2,5 milyon km^{2} dir. Geniş bilgi için bkz., Y. H. Bayur I, s.3 vd.

[214] M.Y. Mughul, s.116 vd.

Afganlar, Ludi devletini yeniden kurmak için uğraşmaya koyulmuş olurlar. Bu sırada Bahadır Hümayun'a karşı, Babur'unPanipat ve Kanva'da yapmış olduğu gibi, Rum yani Osmanlı geleneğine göre düzenlenmiş bir cephe kurar. Hümayun'un gelip önden çarpmasını bekler; fakat O bunun yerine Gücerat ordusunun yollarını keserek onu aç bırakır, açlık ilerleyince de Bahadır Mandasor'da bozguna uğrayınca kaçmaya mecbur kalır, ordu dağılır, Bahadır'ın pek çok beyi de Hümayun'un hizmetine girer ve Gücerat'ın hemen hepsi Hümayun'un eline geçer. Kanbay körfezine kadar ilerleyen Hümayun Gücerat'ı topraklarına katar ve idaresinide kardeşi Askeri'ye bırakarak Agra'ya döner. Fakat Askeri, Gücerat'ın muhasarasında başarılı olamaz.[215]

1535 yılı Hümayun'un saltanatının en güçlü ve parlak anıdır; O, Afgan ayaklanmasını ezmiş, Kalincar kurganını almış, kendisine bağımlı olan ve vergi veren Şir Han, Bengal Devletini yenmiştir. Hindistan'ın en zengin ülkelerinden biri olup Kuzey Hindistan'ın Batı ile olan teciminin geçtiği limanları kapsayan Gücerat gibi bir devleti de yıkıp ülkesini kendi ülkelerine katmış ve çok zengin hazinelerini ele geçirmiştir. Böyle parlak bir duruma erişmiş olan Hümayun'unGücerat işlerine veya Mandu'da afyon ve eğlenceye dalarak bütün işleri yüzüstü bırakması kardeşi Askeri'nin kısmen beceriksizliği, kısmen de yanındakilerin bozgunculuğu dolayısıyla Gücerat'daki duruma egemen olamaz.

Böylelikle yavaş yavaş Gücerat'ın birçok yeri, önemli bir çarpışma olmadan yine Bahadır'ın adamlarının eline düşmüştür. Bunu gören Askeri kendini padişah ilan eder; bu işte biraz kendi hırsının biraz da Hümayun'un zevke dalıp ortada görünmemesinin etkisi olmuştur. Fakat Gücerat'da tutunamayan Askeri orayı bırakarak Agra üzerine yürüyüp başkenti almaya çalışır. Ancak Hümayun o sırada uyanıp eğlenceyi bırakarak Çitor yolu ile Agra'ya gider. İki kardeş karşılaşır ve barışırlar; fakat Gücerat ve Malva elden çıkmıştır. Bu olaylar sırasında İran'daki Safevi Türkmen Devleti Kandahar'a karşı bir saldırıda bulunur. 1535 de Şah Tahmasp'ın (1524-1576)[216] kardeşi Mirza Sam Kandahar'ı sekiz ay kuşatır. 1536 da Lahor'dan gelen Kamran onu yener ve şehri kurtarır. O sırada ise Mirza Mehmet Zaman Lahor'a ilerler; olay şöyle olmuştur: Hümayun'un egemenliğinde Sind'de hükümdar olan Hüseyin Argun Gücerat'tan gelmiş olan Mehmet Zaman'ı başından atmak için onu Lahor'a gitmeye kışkırtır ve Kamran Kandahar'a gitmiş olduğundan durumun bu iş

[215]E.Konukçu, "*Babürlüler*", DİA IV, s.401; Hümayun Gücerat'ı istila edip fetheder fakat emirleri arasındaki itaatsizlik ve uyumsuzluk sebebiyle bu memleketi terk etmek zorunda kalır. Bkz., M. H. Duğlat, Tarih-i Reşidi, İstanbul 2006, s.640.; Y.H. Bayur II, Ankara 1987, s.38vd.

[216] Şah Tahmasp için bkz., F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999, s. 57 vd.

için uygun olduğunu söylemişti. Mehmet Zaman bir süre Lahor'u kuşatsa da Kamran'ın gelmekte olduğunu duyunca çekilmek zorunda kalır.

1536 ilkbaharında Şah Tahmasp'ın kendisi Kandahar üzerine yürür ve Kamran'ın oradaki valisinin onunla vuruşmaya yüreği olmadığından kurganı Şah'a bırakıp çekilir. Ancak Tahmasp İran'a geri dönünce Kamran yine Kandahar'ı alacaktır. Hümayun Gücerat'tanAgra'ya çekilirken Mirza Mehmet Zaman'ın oğulları Ud taraflarında Bilgram'da patırtılar çıkarırlar ve Hindal tarafından yenilgiye uğratılırlar.[217]

c. Hümayun'un İkinci Afgan (Doğu Bengal) Seferi (1538) ve Kamran'ın Afganistan'da Tahta Geçme İddiası

Hümayun 1536'da Gücerat ve Malva'yı elden çıkarıp Agra'ya geldiği vakit Şirhan'ı büyük tehlike olarak görmezken çok eski ülkelerini almış olan Gücerat hükümdarı Bahadır Şah'dan korkmaktaydı. Ancak bu sırada Gücerat padişahının Portekizliler tarafından öldürmesi üzerine taht kavgaları başlar. Hümayun bu iç karışıklıklardan istifade ederek orayı bir daha almak üzere sefere hazırlanır. O sırada Şirhan da Bengal'e saldırır bunu öğrenen Hümayun Gücerat seferinden vazgeçip büyük bir ordu ile 1537 sonunda doğuya Şirhan'a karşı yürür. Bengal sultanı Mahmut, Şir Han'a karşı kazanabilmek için Portekizlileri devreye sokmuş ve onlara tevcih ettiği bazı üstler vasıtasıyla ülkesini emniyete almaya çalışmıştır. Fakat Şir Han çekinmemiş, Ganj deltasının içlerine kadar sokulmuş olan Portekizlilerle savaşarak onları yenmiş ve Bengal'in en zengin aynı zamanda da müstahkem mevkii ve başkenti olan Gavr (Gor) bölgesinin önlerine kadar gelmiştir. Şir Han'ın topçusu yoktur ve orayı uzun süre kuşatıp açlıkla da alabilecek güçte değildir. O sırada Bengal sultanı korku içinde olduğundan kendisine dayanma öğüdü veren Portekizlilere aldırmayarak Şir Han'dan barış diler; ona bazı yerler bırakmak para vermek suretiyle barışı elde eder. Hümayun'un elinden yaralandığı bu yenilgiden sonra BaburlularAgra'ya kadar geri çekilmişler ve Afganlar Baburlulara çok büyük zararlar vermişlerdir.

Şirhan'ınHümayun'un ordusunun karşısına çıkıp boy ölçüşmesi mümkün değildi. Ancak bu sırada Çunar kurganı işi ortaya çıkar Bengal'i bir süreliğine kendi haline bırakkıpÇunar'ı almaya karar verirler. 1538 senesinin ilk aylarında Hümayun Çunar kurganıyla, Şirhan'ın oğlu ve generali de Bengal'in payitahtını kuşatmakla meşgül idi. İlk düşen Bengal'in payitahtı Gavr olmuştur. Çunar ise cephane ve yiyecek bol olduğundan sadece kuşatılarak

[217]Gülbeden, s.50 vd.; Y.H. Bayur II, s.39 vd.

alınamazdı. Kurgan 50 metre kadar yükseklikte, dik ve sarp tepeler üzerinde bulunduğundan hücüm ile de zaptı imkânsız gibiydi. Çunar'ın alınması topçu fen kuvvetleriyle mümkün olabilmişti. Hümayun Çunar'ı aldıktan sonra Şirhan'ın diğer kurganlarını, soy ve hazinelerinin bulunduğu Rothas Kurganı üzerine yürüyüp onları da düşürmeye karar verir. Hümayun Şirhan'ın kurganlarını düşürmekten, onunla anlaşmaktan vazgeçerek ordusuyla Bengal'e girip Şirhan'ı oradan kovmaya karar verir.[218]

Esasen Portekizlilerin bu sırada politikalarını ağırlıkla Gücerat oluşturduğu için Bengal'e fazlaca yardımda bulunamamışlardır. Bu durumdan istifade eden Şir Han Bengal'i ele geçirme yoluna gitmiştir. Bazı beyler yağmur mevsiminin gelmek üzere olduğunu, onun geçmesini beklemek gerektiğini ve bu mevsimde süvarinin Bengal içine girmenin zarara ve ölüme neden olacağı söylenmiş olsa da Hümayun ne olursa olsun Bengal'e girme kararını verir. Bu kararı sezen Şir Han iki şeyin teminine çalışır; Bengal'i fethetmiş olan ordusunu oradan en az zararla çıkararak onu kurganlarının bulunduğu bölgeye çekmek, diğeri ise Bengal'de almış olduğu mal ve hazineleri Hümayun'dan kaçırarak Rothas kurganına taşımak idi. Hümayun ciddi bir mukavemet görmeden Bengal'in payitahtını ve büyük bir kısmını almıştır. Ancak Şir Han'ın oğlu, Hümayun'un bir ileri kuvvetini baskın yaparak yenmiştir. Bu çarpışma birkaç bin kişilik küçük kuvvetler arasında olmuşsa da bu Baburla Hindistan'a gelen Türklerin yenilmiş oldukları ilk çarpışma olduğundan oldukça önemlidir.

Hümayun 1536'da nasıl Gücerat ve Malva'nın fethinden sonra afyon ve eğlence âlemine dalmışsa yine aynısı tekrarlanmış dokuz ay kadar süren bu hayat tarzının sonucunda ordunun başında olan komutanlar da onu taklit etmeye başlamış ve bütün ordu gevşeyerek yasasız kalmıştır. Diğer taraftan ise rutubet, sıcak, önlemsizlik, iklime uygun olmayan yaşayış ve eğlence yüzünden çok kişi ölürken, pek çok hayvan da hastalık ve bakımsızlık yüzünden kaybedilmiştir.[219]Şir Han bu halin farkına varır varmaz, Bengal ile Dehli arasındaki bölgenin büyük bir kısmını, karşısına kimse çıkmadan, istila etmiştir. Nihayetinde Hümayun 1538'de ilk olarak yedi yıl önce tam manasıyla alamadığı Çunar üzerine yürümüş fakat Şir Han daha evvel davranıp bütün soyunu ve zenginliklerini Çunar'dan naklettiği için Hümayun burada uzun süre boşuna ayaklanmıştır. Neticede Çunaralınmışsa da Şir Han'ın Gavr'ı almasına değmemiştir. Daha sonra Şir Han üzerine yürüyen Hümayun önemli bir karşı koymaya uğramadan Gavr'ı alarak buraya Cennetağbad adını vermiştir. Şir han ise o sırada ele geçirdiği her yere hükümdarmış gibi memurlar

[218]Gülbeden, s.52vd.;Ganj savaşı için bkz. M. H. Duğlat, s. 642vd.
[219]Gülbeden, s.52vd.

yerleştirip, onlardan vergi toplamaktaydı. 1538 sonunda Cennettabad'ına yerleşmesinin beşinci ayında bu olaylardan etkilenerek "Şir Han nasıl bu derece cüret gösterebiliyor"? demiştir.

Nitekim o sırada Hümayun'un küçük kardeşlerinden Hindal Delhi'de, kendini padişah ilan ederek hutbeyi kendi adına okuturken, ikinci ağabeyi Kamran da Afganistan'da taht iddiasıyla ortaya çıkmasına rağmen Hümayun sukûneti sağlayarak Şir Han üzerine gidebilmiştir. Fakat burada da devlet işlerini bırakarak zevke ve eğlenceye dalmıştır.[220]

ç. Çavnsa Bozgunu (1539) ve Kamran ile Hindal Arasında Yaşanan Gerginlikler

Hümayun olayları öğrenince işin ciddiyetini anlayarak afyon ve eğlence âlemini bırakıp Agra'ya dönmeye karar verir. Hümayun Gence nehrinin[221] kuzey kıyısından ihtiyatlı bir şekilde yürüyerek kendisiyle düşman arasına Gence nehrini koyarak geri çekilir. Şir Han ise o çekilince Bengal, Bihar ve daha birçok yerin kendisine kalacağını bildiğinden ordusunu Gence'nin güneyine toplayarak Hümayun'un yolunu açık bırakmaya çalışır. Ancak Hümayun bu şekilde davranırsa Şir Han'ın kendisinden korkulduğunu sanacağı ve padişaha yakışanın geldiği yoldan dönmek olduğu konusunda ileri sürülen düşüncelere kapılarak, çok kötü durumda bulunan ordusunu, ırmağın güneyine geçirir ve Gence arkasında olmak üzere Şir Han'ın her an saldırısına uğramak tehdidi altında yoluna devam eder.[222]

Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Şir Han süvarileri ile birlikte Hümayun'un arkasına düşerek O'na rahat vermeyecektir. Üç günlük hafif çarpışmalardan sonra Şir Han bütün ordusu ile beraber Çavnsa'da akşam vakti güneş batmadan iki üç saat önce Hümayun ordusunun karşısına dikilir. O sırada Şir Han'ın at ve atlıları yorgun olacağından bazı beyler hemen ona saldırması öğüdünü verdilerse de O yarını beklemeyi uygun görmüştür. Şir Han ise hemen siper kazdırıp ordusu Hümayun ordusunun karşısında, arada küçük fakat sadece muayyen yerlerden geçit veren bir dere bulundurarak müstahkem bir mevziiye yerleştirir. Hümayun'un yoluna devam edebilmek için ne ordusu ne de elinde bulunan gereçler uygun değildi. İki ordu yağmur mevsiminde önemsiz bir yer değiştirmesi yaparak iki buçuk ay bu durumda kalır. Çavnsa'da iyice sıkışan ordusunda kıtlık başlamış olan padişah, durmadan

---

[220] Y.H. Bayur II, s.44vd.

[221] Kuzeydeki dağlık bölgedir. Hindistan'ın kapılarını kapsamaktadır. Ülkenin tarihini bu kapılardan geçen uluslar yapmıştır. Hindistanın su hazinesinesini Gence ve Sind ırmakları oluşturmaktadır. Denizden yüzlerce km içerilere kadar üzerinde vapurlar işleyebilmektedir. Y. H. Bayur, Hindistan Tarihi I, Ankara 1987, s. 1 vd.

[222] Gülbeden, s.60vd.

kardeşlerinden yardım istemekteydi fakat onlar bu başvurmalara hiç önem vermiyorlardı. Onların hâkim oldukları merkezden yardım gelmeyeceğini anlayınca Şirhan ile barışmaktan başka çaresi kalmadığından onun isteklerini kabul eder. ŞirhanHümayun'un kafasında meydana gelen emniyetten istifade ederek bir baskın yapmaya karar vererek hilelere başvurur. Yaptığı askeri hareketleri Hindu reisine karşı yaptığını yayarak Hümayun'un kuşku ve dikkatini çekmemiş olur. Şir Han tekrar toparlanır ve 22 Haziran 1539'da Çavnsa'da[223] gece baskınıyla Hümayun'u beklenmedik bir şekilde ağır bir bozguna uğratır ve Hümayun vuruşmak için etrafına sadece üç yüz kişi toplayabilir bir müddet çarpıştıktan sonra kolundan yaralanır ve esir olmak üzere iken bir saka tarafından kurtarılır. Baskında 8000 kişi ölmüş kalanı ancak canını kurtarabilmiştir. Ordunun bütün silah ve ağırlıkları hanedana mensup birçok kadın, çocuk ve Hümayun'un kendi kızı kaybolmuştur. Şirhan bu başarılı seferi sayesinde alelade bir asilikten çıkıp, hakiki bir devlet reisi ünvanını alacaktır. Çok geçmeden kendini padişah ilan edecek " Es- Sultan'ül- Adil Şir Şah" ünvanını takınacaktır. Kanneveç'in doğusundaki yerleri ele geçirir. Delhi-Agra bölgesine saldırmaz; Hümayun'unBengal'de bırakmış olduğu birliği de, çetin çarpışmalardan sonra yok eder. Artık O bütün Hindistan Afganlılarının tek başbuğu olmuş ve Babur'un yıkmış olduğu büyük Ludi Devleti'nin yerini tutacak olan Sur Devletini kurmuştur ve kısa sürede de Gurkanlıları Hindistan'dan sürüp çıkartacaktır.[224]

Hümayun ve kardeşleri ise Çavnsa bozgunundan sonra bir iş yapmaz boş vakit geçirirler.[225] Hümayun ve ordularının döküntüleri bin bir sefalet çektikten sonra Agra'ya varırlar. O sırada Kamran tarafından serbest bırakılmış olan Hindal Hümayun ile buluşmaktan çekindiğinden kendi vilayetine geri dönerek kuvvetlerinin başında bekler. 12000 zırhlı Türk atlısı başında olan Kamran ise Agra yakınlarındaki Zerefşan bağında bulunurken Askeri ise bozulmuş ordu ile kaçmış elinde ordusu yoktur. Hümayun, Kamran ve Hindal birbirlerinin kuvvetini ölçtükten sonra sessizce barışarak kimsenin kimseye kusuru yokmuş gibi davranmayı daha uygun bulurlar. Görüldüğü gibi Hümayun'un doğu ve Bengal seferi de Gücerat seferi gibi başarısızlıkla bitmiştir bunun sebebi Hümayun'un yetersizliği ve başarı elde eder etmez afyon ve keyif âlemine dalıp haftalar veya aylarca devlet işlerinden el çekiyor olmasıdır. Bu yenilgilerden sonra Babur'un Türklere kazandırmış olduğu "yenilmezlik" sanı kaybedilmiştir. Bundan başka Şir Han bütün Afganları toplayabilecek bir duruma gelmiş, kendi buyruğu altına girmeyen Hümayun gibi

[223] Geniş bilgi için bkz. M. H. Duğlat, s.641vd.
[224] Y.H. Bayur II, s.46vd.
[225] E.Konukçu, " *Hümayun*", DİA IV, s.401; Gülbeden, s. 51vd.

Afgan olmayanlarla iş birliği yapan, Afganları cezalandırmaya koyulmuş ve bu gibilere karşı amansız davranmaya başlamıştır. Afganlar ise Kuzey Hindistan içine çok yayılmış ve kalabalıktırlar. Ayrıca Afganlar Delhi tahtını kaybedeli ancak 13-14 yıl geçmiş olduğundan onu yeniden ele geçirmek isteği yoğundur. Anlaşıldığı gibi Şir Han, Hümayun'u Hindistan'dan dışarı sürünceye kadar onun arkasını bırakmayacaktır.[226]

d. Kanneveç Bozgunu ve Yıkılışı (1540)

Hümayun ile Şir Şah arasındaki son kesin vuruşma Gence üzerinde Kanneveç dolaylarında yapılır. İki ordu arasına Gence'yi alarak karşılaşır. Hümayun'un ordusunda manevi durum çok kötü olduğundan kaçmalar artmıştır bunu önlemek için ırmağı geçmeye karar verirler. Irmak geçildikten sonra yine iki ordu karşı karşıya kalır. Bol yağmur ve selden sonra Türk ordusuna yer değiştirtmek gerekir; bu sebeple ordunun çarpışma durumu alarak siperden çıkıp toplarında öne sıralanması kararlaştırılır fakat düşman saldırırsa vuruşulacak, siperden çıkmazsa öğleye kadar beklenip sonra yine eski mevziiye girilecek ertesi günde yine aynı politika uygulanacaktı.[227] Afgan ordusunun vuruşkan kısmı 15.000, Türk ordusunun ki ise 40.000 olup 5000 i topçu idi; bu orduda topçu ve hizmetçi sayısı ise erlerinkinden çok üstündü yani soysuzlaşmış bir padişah ve devletin ordusu idi.

Türk ordusu savaş durumu almaya hazırlanırken, Şir Han Suri'de, Hümayun'a kesin darbeyi indirmek için devamlı takip etmekteydi. Çavnsa başarısından sonra taç giymiş kendini müstakil hükümdar ilan etmiş olan Şir Han artık kendine Şir Şah dedirtmektedir ve 17 Mayıs 1540'da 'Es-Sultan'ül Adil' ünvanını alarak, KannevecdeHümayun'a büyük bir darbe indirmiştir. Ganj'ı büyük zorluklarla geçebilen Hümayun, Agra ve Delhi'yi terk ederek Lahor Kalesine sığındı. Kuzey Hindistan'da bin bir güçlükle kurulabilen Baburlu Devleti, şimdi büyük bir tehlike ile karşı karşıyaydı. Hümayun, Sind'de yerleşmesine rağmen doğuda Şir Han, güneyden de Raçputların baskısı altına girmişti. Üç aylık Lahor hâkimiyeti heyecan dolu günlerle geçmiş ve Hümayun anlaşma zemini aramışsa da başarılı olamayarak Kabil'e çekilmek zorunda kalmıştır. Babürlülerin yenilgisi; Agra ve Delhi'yi boşaltıp Lahor'a çekilmeleriyle sonuçlanır. Hindal ve Kamran Mirza Hümayun ile Lahor'da buluşarak birlikte Hindistan için mücadeleye karar verirler. Fakat Hindal-Kamran rekabeti, doğuda Şirşah tehlikesi Hümayun'u Hindistan'dan uzaklaşmaya mecbur eder. Hümayun Safeviler'e sığınır ve Tahmasp'dan yardım alır. Hindal Moğollarla yaptığı savaşta ölür. Askeri ve Kamran ise hac için Mekke'ye gittiler ve orada vefat ettiler. Böylece

[226]Gülbeden, s.66vd.

Hindistan'daki Gürkani Devleti yıkılmış olur ve onun yeniden kurulması için 15 yıl geçmesi gerekecektir.[228]

B. HÜMAYUN DÖNEMİNDE KUZEY HİNDİSTAN'IN GENEL DURUMU VE HÜSEYİN ARGUN'UN KAMRAN İLE İTTİFAKI (1541-1542)

1540-41 yıllarında Gücerat'da bitmek bilmeyen bir iç savaş olur; bu durum Hümayun da orayı kolaylıkla ele geçirme ümidi uyandırır. Buraya gitmek için ya Tar Çölünü geçmeli ya da Sind Suyu boyunca gidilmeliydi; birincisini geçmek için büyük bir örgüt gerekliydi ki bu yoktu diğeri için ise Raçput Devletleriyle çarpışmak gerekebilirdi buna ise güçleri yoktu. Sind Suyu boyunca gidilince ise Argunlardan Şah Hüseyin'in ülkesi içinden geçmek gerekiyordu. Şah Hüseyin'in büyükbabası Zünnün Argun Hüseyin Baykara'nın en ünlü beylerinden ve onun Kandahar valisiydi, kendisi ve oğlu birçok Mirza savaşlarında bulunmuştur. Hüseyin Baykara öldükten sonra Babur Argunları Kandahar'dan sürmüş onlarda Sind bölgesine yerleşmiş ve daha sonra Babur'un ve dolayısıyla Hümayun'un egemenliği altına girmişlerdir. Hatta Hümayun'unGücerat seferi sırasında Şah Hüseyin Argun'da Gücerat'a karşı asker göndermiştir. Bu olaylardan sonra Hümayun'un ordusu kıtlık içindedir at ve develer öldürülüp yenmektedir. Hümayun'un tembelliği ve yetersizliği yüzünden Gücerat'ı alma ümidi kırılır.

1541 başlarında Hümayun birçok kez tehlikeler atlatmıştır. Hümayun'unSind'e girdiği sırada Hüseyin Argun onu efendisi gibi karşılamamış, uzun bir süre boyunca kurnazlıkla karşı koymuş olmasına baktığımızda ordusunun hafife alınamayacak derecede güçlü olduğunu anlarız. Timur soyuna karşı beslenilen sevgi ve saygı dolayısıyla bey ve askerlerinin çoğu Türk olan Hüseyin Argun, Timur soyuna karşı durum almış gibi görünmek istemediğinden, bir yandan Hümayun'u avutmaya çalışırken diğer yandan kızını nişanladığı Kamran ile iş birliği yaparak Hümayun'a karşı kardeşi Kamran'a dayanacaktır. Hümayun ise o sırada Hamide Banu'yu görerek beğenir ve zorla evlenir. Zaten abisine kızgın olan Hindal bu evlilikten dolayı ayrıca kızgındır. 1542 de ise Hümayun'un pek çok bey ve askerleri ölmüş veya yanından kaçmıştı bu sebeplerle çaresiz ve ümitsiz kalan Hümayun artık erimiş olan kuvvetiyle iş göremeyeceğini anlar ve bundan böyle kendi başına değil Racistan'dakiRacput devletlerine dayanarak, yani onlara tabiatı ile iş görmeye koyulacaktır. Hümayun bir yandan Hüseyin Argun ile uğraşmakta iken, kuzey Hindistan'da ise durum şöyledir; Şir Şah Bengal'i ve Gürkani Devleti içinde bulunmuş olan yerleri ele

[228] Y. H. Bayur II, s.47; E.Konukçu, " *Hümayun*", DİA IV, s.401; Gülbeden, s. 71vd.

geçirmiştir. İkincisi ise Racistan her zaman olduğu gibi bir sürü racanın elindedir; çöller ortasında bir sürü vahadan ibaret olan bu ülkenin bir suya yakın olan hemen her tepesinde bir derebeyi kurganı vardır ve bu ülkenin ele geçirilmesi uzun ve üzücü, sonsuz kurgan kuşatmalarına bağlı idi.

a.Kamran'ın Kandahar'da Bağımsızlığını İlanı (1542)

1541 yazında Şir Şah'ın bir ordusu Pencap da savaşıyor ve Keşmir'de Haydar Mirza'ya karşı onun bir kuvveti bulunuyorken; diğer yandan ise ikinci bir ordusu Hümayun'un askerleri tarafından müdafaa edilen Gvalyor Kurganını kuşatmaktadır. Codpur Racası Gvalyor'da kuşatılmış bulunan Hümayun'a tabii askerlerle birleşerek, Şir Şah'ın o havalideki ordusunu yenebilecek durumda idi. Şir Han'ın Lahor'a yürümesi üzerine Hümayun'unSind'e ve Kamran Kabil'e çekilmişti. Kamran o sırada hutbeyi kendi adına okutturur, Kabil'e gelince öz kardeşi Askeriye Gazne'yi verir ve Badahşan'da bulunan Süleyman Mirza'dan kendi egemenliği altına girmesini ister.[229]

O sırada Hümayun halası Hanzade'yi Kandahar'a Kamran ve Hindal'e nasihat etmesi için yollar. Hanzade'nin Kandahar'a varmasının dördüncü günü Kamran da gelir ve hutbenin kendi adına okunmasını Hindal'den ister. HindalHümayun'a sadakat gösterir. Bu isteğin doğru olmadığını ispat etmek için uğraşsalar da Kamran inat eder ve Kandahar'ı kuşatır ve dört ay sonra orayı alır ve kardeşi Askeri'yi oraya vali yapar.[230]

Hüseyin Argun ise Hümayun'u Kandahar'a göndererek esir ettirmek istediği için O'na haber yollayarak ona yapılacak en iyi şeyin Kandahar'a gitmek olduğunu söyletir. Hümayun'da bunu istediğini fakat yeterli devesi ve atı olmadığı eğer verilirse gideceğini söyler. Argun ona bin deve verir ve Hümayun Kandahar'a doğru yola çıkar. Abisinden emir alan Askeri Hümayun yaklaşınca onu 2000 atlı ile basar; Hümayun, karısı Hamide Banu ve yaklaşık 30 kişi ile beraber kaçar, oğlu Ekber dâhil adamları ve her şeyi Askeri'nin eline düşer.

b. Hümayun'un Kardeşlerine Karşı Şah Tahmasp'a Sığınması

Kandahar'a giderken uğramış olduğu baskından sonra Hümayun için yapılacak tek şey kalır; İran'a kaçmak. Hümayun bir sürü sıkıntı çektikten sonra Hilment Irmağını geçip Horasan'a Şah Tahmasp'ın ülkesine girer. Tahtını kaybettikten sonra eski sergerde hayatını sürdürmeyerek eski tabi ve kardeşleri tarafından öldürülmemek, Gücerat'daki Portekiz

[229]Gülbeden, s.79vd.
[230] H. Bıyıktay, s.53.

nüfusunu bertaraf edip oraya yerleşemeyeceğini anlayınca Safevi hükümdarı I. Tahmasp'a sığınmaya mecbur olur. Böylece Kuzey Hindistan'daki Baburlu hâkimiyeti 15 yıllığına Afganlara geçtiğinden bu devreye Baburlu tarihinde Fetret Devri denilmektedir.

Hümayun İran Şahı'nın otağına yaklaşınca Tahmasp onu çok iyi karşılar onu şehirden şehre, ziyafetten ziyafete gezdirir. Şah Tahmasp ile oldukça iyi ilişkiler kuran Hümayun kardeşlerine karşı destek sağlamak için şiiliği yaymayı ve korumayı vaat etti. Tahmasp ise Hümayun'a pek inanmamakla birlikte ona yardımcı kuvvetler verdi böylece Hümayun iki yıl içinde Afganistan'ı tekrar hâkimiyetine almayı başarabilecektir. Şah Tahmsap başta onu çok iyi karşılasa da araya bazı kuşkuların girmesiyle Hümayun'un durumu tehlikeye girer. Tahmasp'ı kuşkulandıran yönler şöyledir; Hümayun Hindistan'da yeniden büyük bir devlet kurarsa onun Timur'un bütün mirasına ve İran Türkmen devletinin ülkelerine göz dikmesi ihtimali, Hümayun'un babası Babur'un Kızılbaşlara oyun etmesi sebebiyle suçlandırılması ve başlangıçta hacca gitmeyi planlamış olan Hümayun'un Osmanlı padişahı Kanuni Süleyman'a alet olmayı tasarlamış olmasından kuşkulanılması gibi sebeplerdir. Ebul-Fadl'a göre ise Hümayun Kandahar ve Kabil'den vazgeçmiş İran yolu ile hacca giderek, yani taht ve taç için uğraşları bırakmayı düşünür. Hümayun ile birlikte İran'a sığınanlar arasında Bayram Han da vardı; Hümayun'un en önemli beyi çoğu kez onun akıl hocası ve Gürkani Devleti'nin Hindistan'da ikinci kuruluşunun amili olur.

c. Hümayun'un Kandahar Seferi (1545)

Bütün bunların üzerine TahmaspHümayun'u Kandahar'a yollamaya karar verir. Ona kendi oğlu Murat ve atalığı ile birlikte 10.000 atlı verir; Hümayun bir yoldan ve onun Kızılbaş yardımcıları başka bir yoldan gideceklerdir. Hümayun, Kandahar, Gazne ve Kabil bölgelerini ele geçirmeye çalışacak ve Kandahar'ı da Şahın oğlu Murad'a verecektir. Hümayun birçok Şii ziyaret yerlerini, Tebriz ve Erdebil'de Safevi türbelerini ve kutsal sayılan Meşhed'i ziyaret ettikten sonra Mart 1545'de Kandahar önüne gelir, Türkmenler buranın hemen düşeceğini sanırlar fakat böyle olmaz. Mirza Askeri Kandahar'a kapanır ve teslim olmaz, Kandahar kuşatılır ve çetin uzun çarpışmalar olur; işin uzaması üzerine Kamran'ın Kandahar'a yardıma geliyor söylentisinin çıkması üzerine Türkmen bey ve erleri geri dönmeye kalkışırlar. Fakat kuşatmanın uzaması üzerine Kandahar'da bulunan beylerin çoğu şehirden kaçıp Hümayun'a katılırlar. Hümayun Kandahar'ın kuşatılmış olduğu sırada Kamran'ı kendi egemenliğini tanımaya davet için Bayram Han'ı (1556-1561)

kendisinin ve Tahmasp'ın mektuplarıyla birlikte Kabil'e[231] göndermiş oradan da Kandahar'a yollamıştı. Tahmasp'ın yardımı ile Hümayun harekete geçer ve kardeşleri Hindal ve Askeri'yi etkisiz hale getirip 1545'de Kandahar'ı alır.[232] Bir yandan bu şehri ele geçirir diğer taraftan Tahmasp ile yaptığı antlaşma[233] yürütülemez bir hal alır fakat içinde Tahmasp'ın korkusu kalır, üç yıl sonra Kanuni Süleyman'a (1520-1566) başvurduğunda da bu duyduğu korkunun etkisi hala devam ediyor olmalıdır.[234] Kandahar kuşatması sırasında veya kurgan düştükten sonra olaylar hep Hümayun'dan yana olmuştur. Bazı beyler ve mirzalar ayrılır Hümayun'a gelirler. Hümayun Tahmasp ile yapmış olduğu antlaşmaya göre Kandahar'ı Şah'ın oğlu Mirza Murat'a teslim edecekti; fakat kendi adamlarının ve halktan Kızılbaş idaresinde kalmak istemeyenlerin oradan çıkabilmesi için üç gün şehri kendi elinde tutar sonra ise henüz kendi ülkesi olmadığı halde Mirza Murat ve onun atalığına teslim etmiştir. Anlaşılamayan bazı sebeplerle Kızılbaş Türkmen beylerinin hemen hepsi geri dönerler Kandahar'da Mirza Murat ve atabeyi kalır onlar da Kandahar'ı korumak ve elde tutmaktan ileri gitmek istemezler; sayıları da fazlasını yapmaya zaten yetmezdi. Böylelikle anlaşılır ki Tahmasp'ınHümayun'a yardımının onu Kabil tahtına oturtmak amacının olmadığı tek amacının Hümayun'un manevi durumunu kullanarak Horasan'ın güneyde kapısı demek olan Kandahar'ı ele geçirmek olduğu anlaşılır. Kandahar için hükümdarlar arasında uzun yıllar mücadeleleri olmuştur. Hatta bu mücadeleler şehrin ticaret yolları açısından önemini kaybettiğinde bile dikkat çekici bir şekilde devam etmiştir.[235]

Hümayun'un Kandahar'ın kuşatılması ve alınması sırasında kardeşi Karman'dan ayrılıp kendisinden yana olan bey ve erleriyle yalnız kalınca kışın yaklaştığı bir sırada Kabil üzerine yürüme imkânını görmez ve açıkta kaldığından kışı Kandahar'da geçirmek için Budak Han'dan izin ister, o da ters cevap verir. O sırada bazı sebeplerden dolayı Kandahar Türkmen Kızılbaşlarından geri alınır; sebepleri şöyledir: Hümayun'unbeyleri havanın soğukluğu dolayısıyla Kandahar'ın geri alınmasını, Kabil ve Badahşan ele geçirildikten sonra onun yeniden Türkmenlere verilmesini isterler. Murat Mirza o sırada ölür. Kızılbaş Türkmenleri Türk de olsa Sünnilere karşı kıyıncılık gösterirler ve ne sebeple olursa olsun

---

[231] Hümayun Kandahar'a karşı yürümeye karar verdikten sonra iki kardeşini düşünür. O sırada Kamran Kabil hükümdarı iken Askeri'de onun emri altında Kandahar'a hâkim idi. Ö. R. Doğrul, Ekber Bir Türk Dâhisi, İstanbul 1944, s. 35 vd.

[232] H. G.Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, Ankara 1988, s.291.; E. Konukçu, DGBİTIX, s478.

[233] Şah TahmaspHümayun'a yardım etmeyi Hümayun'un İslam'ın Şia mezhebine geçmesi karşılığında kabul eder o sırada Hümayun direnecek durumda olmadığından sığınmış olduğu şahın taleplerini kabul etmek zorunda kalır. Bkz., V. A. Smith, The Oxford History of İndiaFromtheEarliest Times toTheand of 1911, London 1920, s.326; Ö. R. Doğrul, s.37vd.

[234]Gülbeden, s.99 vd.; Y. H. Bayur, s.57 vd.

[235] S. W. Haig, The Cambridge History of İndiaTheMughulPeriod IV,(nşr. Richard Burn),Cambridge 1937, s.199.

Hümayun'un adamlarının Kandahar'a girmelerine izin vermezler. Kızılbaşlar bir karmaşa çıkarırlar bu sırada Hümayun'un adamları vuruşarak Kandahar'a girerek orayı ele geçirirler ve birçok Kızılbaş öldürülür.

ç.Hümayun'un Kandahar ve Çevresinde Yeniden Güçlenmesi (1547)

Hümayun Kandahar'ı ele geçirdikten sonra Kabil üzerine yürür. Kamran'ın yanındakilerden çoğu ondan ayrılarak Hümayun ile birleşir; ordusunun eridiğini gören Kamran ordudan kaçar, önce Kabil'e, sonra Gazne'ye ve oradan da kayınbabası Hüseyin Argun'un yanına Sind'e gider. Sufiliğin büyük merkezleri Kabil ve Herat'dır. Fakat ülkenin kuzey bölümünün tamamı ile Kandahar bölgesidesufilikten fazlasıyla etkilenen bir yer olmuştur.[236] Kandahar işi yüzünden Hümayun'unTahmasp ile bozuşmuş olması gerekmekteydi fakat genel durumun kapalılığı sebebiyle Hümayun'uşii sananlarda vardı. Hümayun Tahmasp'ı kızdırıp üzerine çekmemek için şii adetlerine saygı gösteriyordu. Öte yandan ise Hümayun kuzey işlerini düzeltebilmek için o kışı Badahşan'da Kale-i Zafer'de geçirmek ister, fakat oraya giderken ağır hastalanır ve iki ay yatar. Bu sırada kendisine Kunduz verilmiş olan Hindal yeniden Padişahlık iddaâsına kalkışmayı düşünür. Mirza Süleyman da yeniden baş kaldırır. Hümayun'un iyileşmeye başlaması bunları daha ileriye gitmekten alıkoyar ancak Kamran abisinin hastalığını duyunca gizlice Sind'den gelerek bir baskınla Kabil'i ele geçirir.

Bunun üzerine 1547 kış ortasında Hümayun Hindukuş boğazlarından geçerek, soy sopları Kabil'de Kamran'ın eline düştüğünden onlara bir şey yapılır korkusundan birçok beyin kendisinden ayrılıp Kamran'a geçmesine rağmen Kabil'i kuşatır. Kamran gece gizlice şehirden kaçar ve Badahşan'a gider orası da Mirza Süleyman'ın elindedir. Hümayun'da Kabil'e girer, Mirza Süleyman bu sefer Hümayun'a karşı olmamak için Kamran'a yardım etmez o da Belh'te Pir Mehmet Han Özbek'e sığınır ve onun yardımıyla Badahşan'ın büyük kısmını ele geçirerek abisiyle boy ölçüşebilecek duruma gelir. 1547 yazında ise Hümayun Hindukuş'un kuzeyine geçer, Kamran'ı yenerek onu teslim alır ve affeder.

d. Hümayun- Kamran Mücadelesi

1548 yılı Babur'un dört oğlunun yeniden barışık oldukları yıldır. Hümayun da Hindistan'ı almadan önce babasının elinde olan yerlerin çoğunu bir kere daha eline geçirmiş bulunmaktadır. Hümayun Belh'i Özbeklerden geri almak için beyleriyle görüşür, sonbaharda Hümayun Kabil'e döner. Belh'e ve atalar yurduna sefer yapmayı

[236] O. Roy, Afkanistan'da Direniş ve İslam,(nşr. M.KadriOrağlı) , İstanbul 1990, s.70.

tasarlamaktadır. O sırada Kanuni Sultan Süleyman kendisine sığınan Tahmasp'ın kardeşi, İran'a saldırmış durumdayken kendiside doğu seferine çıkmış bulunmaktadır. Diğer yandan ise Hümayun'un kardeşleriyle olan kavgaları sona ermiş oldukça güçlü duruma kavuşmuştur. Tahmsap ise Hümayun tarafından arkadan vurulma tehlikesinden kurtulmak için onu kendi yardımına çağırır. Hümayun'da Kanuni'ye Tahmasp'a sözde yardım için gideceğini ancak ortam bulursa onu arkadan vurup yakalayıp teslim edeceğini bildirir. Kanuni 1549 yazını İran seferleriyle uğraşırken; Hümayun ise Belh'te Özbeklerle savaşarak geçirir ve daha önce İran'a yolladığı Kandahar'da kalan elçisini geri çağırır. Hümayun Kabil'e dönmüştü, Kamran ise Özbeklerle birlik olarak Badahşan'da başarılar elde eder kendisiyle birlik olmayan Hindal'i de Özbeklerle birlikte kuşatır; ancak Hindal kurnazlıkla Özbekleri Kamran'a karşı şüpheye düşürerek aralarını bozar.

Özbeklerle arası açılan Kamran Badahşan'da tutunamayacak hale gelince güneye doğru inerek Kabil'e yaklaşır orada anlaştığı beyler vasıtasıyla Kabil'i ele geçirebileceğini ummaktadır. Kamran ve Hümayun'un ordusu karşılaşır, Hümayun'un ordusunda Kamran yana olan pek çok kişi vardır bir kısmı Kamran'ın yanına geçer; Hümayun yaralanır ve yenilir. Bundan sonra Kamran'a karşı Kabil'e yürünür. Hümayun onu yener ve Kabil'i geri alır. Vuruşma sırasında Mirza Askeri Hümayun'un adamlarının eline düşer o da onu hacca gönderdiği sırada yolda ölür. Kamran ise hareketlerini hala sürdürmektedir bu kardeş kavgalarına artık bir son vermek düşüncesiyle Hümayun'un emriyle Kamran'ın gözlerine mil çekilerek hacca yollanır. Böylece Hindistan tahtını kaybettikten 13 yıl sonra Hümayun kardeşlerinden ve onların çıkardıkları fitnelerden kurtularak babası Babur'un Hindistan'ı ele geçirmeden önce elinde bulundurduğu ülkelerin birçoğunun tek egemeni olurken bu durum Hümayun'a yeniden Hindistan'a yerleşme imkânı verir.[237] 1554 de kardeşlerinin fitnelerinden kurtulmuş ve Ceyhun ile Sind arasındaki Türklüğün büyük bir kısmının tek başbuğu olarak kalmıştı. Ondan başka kendisindeki eksiklikleri tamamlayabilecek, Hümayun adına devletin fiili başkanı olabilecek büyük kabiliyet ve yapıcılık kudretine sahip Bayram Han bulunuyordu.[238]Şir Han'ın 1554'de ölümüyle iç karışıklılar yaşayan Afganlılara karşı bir takım başarılar da elde etmiştir. Nitekim Surlular arasındaki bu iç savaşlar Baburluların Kuzey Hindisatan'da tekrar hâkimiyet kurmalarını sağlayacaktır. Dehli, Adil Şah İbrahim Suri tarafından idare edilmekteydi. 1554'de Suri tahtına çıkan Ahmet Han İskender Şah, zayıf karakterli bir sultandı. Hümayun bu fırsatı değerlendirerek Kasım 1554 'de bütün gücüyle Hindistan'ı istila hareketine girişti. 15000 askerle Surilerin

[237]Babur, Babur'un Hatıratı Vekayi I, (nşr. R.Rahmeti Arat) , Ankara 1987,s.36-107.
[238]Gülbeden, s.99 vd. ; Y. H. Bayur, s. 108.

nüfuslarının kırılmış olduğu Pencap'ı kolaylıkla ele geçirdi. Karşılaşacağı Sur Sultanı İskender ona nazaran daha zengin ve güçlüdür, Hümayun'da babası gibi kendisinden daha kalabalık ordularla karşılaşır fakat kendisi daha düzenli bir ordunun başında bulunduğundan yenilmeyecektir.[239] Hindistan'a hâkim olan diğer kişi ise Afganlardır bunların üyeleri de birbirine girmiştir böylelikle Hümayun için Hindistan'ı yeniden ele geçirmek kolaylaşır. Rakipleri birbiriyle vuruşurken Hümayun Hindistan'a tekrar girer. 1555'de Bayram Han Pencap'a girer. Lahor, Cülündür, Serhint ve Hisar bölgeleri vuruşmadan alınır. Hümayun ise 22 Haziran 1555'de Ahmet Han İskender Suri'yi (1554- 1555) mağlup ederek Dehli'yi alır ve 15 yıl önce kaybetmiş olduğu Hint İmparatorluğunu kısmen de olsa kurtarmış olur. Gurkanlıların Hindistan egemenliğini tekrar geri almalarında askeri başarıların ve Afgan başbuğları arasında savaşların önemi baştadır; diğer önemli yön ise Türk yönetiminin üstünlüğü ve Gurkanlıların elinde bulunan ülkelerin daha rahat ve güvenli olmasıdır.

Hümayun son kez Dehli'ye girişinden yedi ay sonra 1556'da kütüphanesinin merdiveninden düşerek ağır yaralanarak vefat eder. Hümayun'un ölümü Seydi Ali Reis'in tavsiyesi üzerine Ekber'e haber gidip biat edilinceye kadar gizli tutulur.[240] Ekber 13 yaşında Padişah ilan edilir; dört yıldan fazla atalığı Bayram Han devleti idare eder.[241]Gürkani Devleti bir sefalet, anarşi ve ihtikâr denizi ortasında rahat ve nispeten müreffeh bir liman halindeydi. Bayram Han'ın kudretli idaresi altında bu devlet birkaç yıl içinde yeniden Hindistan'ın büyük bir kısmını kaplamış olmasına onun rahat ve emniyeti temsil edişinin de büyük etkisinin olduğuna şüphe yoktur.[242]

Hümayun saltanatı boyunca ülke topraklarını genişletmeye çalışan faal bir devlet adamı ve cesur bir kumandan olarak tanınmıştır. İyi bir eğitim görmüş, dini ilimler yanında cebir, geometri ve özel ilgisinin bulunduğu astronomi okumuş; ayrıca savaş sanatı ve devlet idaresi konusunda dersler almıştır. Devlet ve ihtişamı çok fazla gözeten vakarlı bir hükümdardır.[243]

---

[239]Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi II, Ankara 1987, s.60.
[240]M. Bala, " *Hümayun* ", İA V, s.630; H. G.Yurdaydın, s. 293 vd.
[241]E.Konukçu, " *Hümayun*", DİA IV, s.401; Halil Ethem, Düvel-i İslamiye, , Malatya 1998, s. 424vd.
[242]Gülbeden, s.112.
[243] M.H. Duğlat, s.640. Başta Dinpenah Kalesi olmak üzere Dehli, Gvalyor ve Agra'da birçok mimari eser yaptırmıştır. Edebiyatla ilgilenir ve yazdığı şiirler bir divanda toplanır. Ayrıca kız kardeşi Gülbeden Begüm'ün Hümayunnamesi onun faaliyetlerini anlatmaktadır. Etrafını çeviren düşmanlarını ayıramamak yüzünden baş gösteren tehlikeleri bertaraf edememiş bu sebeple meydana çıkan bir ihtilal, kendisini on beş sene taç ve tahtından uzak, ülkesinden ayrı serserice dolaşmaya mâhkum bırakmıştır. Eğer babası Babur Şah tebası üzerinde olumsuz izler bırakmış olsaydı Hümayun bir daha Hindistan'a dönemeyebilirdi. Bkz. M. Galip, Hindistan'da Türk Hükümdarları, Ankara 1990, s.46;E.Konukçu, " *Hümayun*", İA XVIII, s.481, 483; M.Bala, s.628; Syed Abdül Latif, An Outline of TheCulturalHistory of İndia, Hindistan 1958, s.186- 195.

III. BÖLÜM

EBU'L - FETH MEHMET EKBER ŞAH (1555-1605) DÖNEMİNDE KANDAHAR

A. KANDAHAR VE ÇEVRESİNDE BAYRAM HAN'IN YETKİSİ (1556 -1561)

Hindistan'daki yükseliş devrinin ilk büyük hükümdarı Ekber'dir.[244] Tam adı Ebu'l-Feth Mehmet Ekber'dir. Ömerkot'da doğar[245]. Baba tarafından Timur'un yedinci torunu, Hümayun'un ise oğludur. Annesi, Hindal Mirza'nın yakın dostu, Safevi- Türkmen bir âlimin kızı olan Hamide Banu'dur. Osmanlı reisi Seydi Ali Reis'in tavsiyesi ile Hümayun'un ölümü bir süre gizli tutulur. O sırada savaşta olan Ekber, Dehli'ye geldiğinde henüz 14 yaşındadır. Hümayun kaza ile ölmeden önce oğlunu veliaht ilan etmiş olduğundan 14 Şubat 1556'da "Celâleddin" ünvanıyla tahta çıkmıştır.[246] Çocukluğu babasından uzakta babasının mücadele dolu hayatını müşahede ile geçmiştir. Bir süre Askeri Mirza'nın yanında rehine olarak kalır ve onun eşi tarafından yetiştirilmiştir. Ayrıca yetişmesinde Hümayun'un değerli kumandanlarından atalığı Bayram Han'ın da rolü çok büyük olmuştur.[247]

Ekber'in babasından kalan en önemli mirası Bayram Han gibi muktedir bir devlet adamına sahip olmasıdır. Bayram Han Karakoyunlu hizmetindeyken İran'a göç eden Seyf Ali Bey'in oğludur. Afganistan'da iken Babur ile tanışmış onun ve Hümayun'un devrinde itibar kazanmıştır. Daha saltanatının ilk yıllarında Bayram Han'a önemli görevler verilmişti. Sarayda itibarı oldukça yüksekti bizzat Ekber ona " Han Baba" diye hitap ediyor; zekâ ve dirayeti, olaylara hâkim olma kabiliyeti ve imparatorluğun yeniden tesisinde büyük hizmeti olduğundan dolayı Bayram Han ile istişarelerde bulunmaktaydı.

---

[244] Çeşitli dersler almasına ve çok zeki olmasına rağmen okuma yazmaya hiçbir zaman ilgi duymamıştır; mükemmel bir hafızası olmakla birlikte, daha çok güzel sanatlara, savaşçılığa ve liderliğe merakı vardır. Ekber sıradışı bir hükümdardır. Onun yönetiminde imparatorluğun politik gücü sağlamlaşmakla kalmamış aynı zamanda Hindistan'daki sanatsal ve kültürel hayatıda derinden etkilemiş ve diğer din ve ırklara karşıda büyük bir hoşgörüsü olmuştur. Bkz. M. Husain vd, A Short History of Hind-Pakistan, Karachi 1960, s. 218 vd.; M. S. Dimand, *" Mughal Painting under Akbar the Great''*, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series, Vol. 12, No. 2 (Oct., 1953), s.46.

[245] Ö. R. Doğrul, Ekber Bir Türk Dahisi, İstanbul 1944, s.21; B.Levis- P.M.Holt- A.K.S Lambton, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti II, İstanbul 1989, s.303; V. A. Smıth, The Oxford Hıstory of Indıa, London 1920, s.326; J. Allan ve Diğerleri, The Cambridge Shorter History of İndia, Delhi 1969, s.332; S. Zajadacz-H.Reviewed, *" A Note on Babur's Lost Funerary Enclosure at Kabul''*, *Muqarnas*, Vol. 14 (1997), s.137.

[246] E. Konukçu, *" Ekber Şah",* DİA X, s.542 vd.

[247] E. Konukçu, *" Babürlüler"*, DİA IV, s.401vd.

Bu dönemde Baburlu Devletinin ileri gelenlerinin durumu şöyledir; Kabil-Gazne bölgesi ve genel olarak Hind-i Kuş'la Sind arasındaki ülkeler, Ekber'in küçük kardeşi Abdül-Hakîm'de ve atalığı Mün'im Han'dadır. Badahşan, Babur'un amcası Sultan Mahmut'un torunu Süleyman Mirza'dadır. Kandahar ise Ekber'in atalığı Bayram Han'ın avlığıdır ve hanedan üyeleri ile aynı sırada anılmaktadır. Bayram Han, Hümayun'un gevşek yönetimi yerine çok sıkı ve çetin bir yönetim kurar.[248]

Pencap ve Himalaya eteklerine kadar olan arazi kısa zamanda Ekber'in emri ile Bayram Han (1556-1561) tarafından Baburlu hâkimiyetine sokulmuştu. Ekber'in idari yetkisi ise Kabil, Pencap, Delhi ve Agra'yı kapsamaktaydı. İskender Suri, diğer taraftan da Afgan reisleriyle Hindu kumandanı Hemu, onun için büyük bir tehlike oluşturmaktaydı. Ekber Şah'ın hükümdarlığının ilk yıllarında Hemu Dehli'yi zapt eder. Hemu'nun ordusu ile Türk ordusu Panipat'da karşılaşır. Hemu'nun neredeyse bütün filleri Türklerin eline geçer ve savaş sonunda Ekber'e " Gazi'' sanı verilir. Ekber, Dehli'ye girince büyük bağlılık gösterileri ile karşılanır. Bu ikinci Panipat vuruşmasından sonra Kuzey Hindistan'da Türk egemenliği yeniden kurulmuş olur. Doğuda Cevnpur (Conpur) ve Çunar, güneyde Gvalyor ve batıda Rantambor da son dört yıl içinde alınan yerleridir. Ele geçen yerler Türk beylerine avlık(tımar ve zeamet) olarak verilmiştir. Diğer yandan 1558'de İran Şah'ı Tahmasp (1524-1576), Kandahar'ı işgal etmiştir fakat Ekber ona karşı koyamadığından 1559'da Kandahar'ı İran'a bırakmak zorunda kalmıştır. [249] Hümayun zamanından devletin en güçlü ve bilge kişisi olan Bayram Han, Ekber zamanında Gurkanlı devletinin yeniden kurucusu olması ve Ekber ile çatışmasının git gide önüne geçilemez olması sebebiyle 1560'da Ekber tarafından görevinden azledilerek, Bayram Han'ın kendi isteği ile hacca gönderilir.[250] Bu bir anlamda siyasetten çekilme anlamı taşımaktaydı. 1561'de Gücerat'tan geçerken kendisine kin besleyen bir Afganlı tarafından öldürülmüştür.[251]

B. EKBER'İN BABURLU DEVLETİ'NİN GENELİNİ KAPSAYAN REFORMLARI

Ekber'in liderliğine bakacak olursak O'nun en önemli özelliği diğer önderler gibi sadece yeni ülkeler ele geçirmek veya onları iyi yönetmek gibi işlerle yetinmemiştir. O, devleti için pek çok yeniliklere adım atmış ve başarılı da olmuştur. Bu bakımdan Ekber'in

---

[248] Y.H. Bayur, Hindistan Tarihi II, Ankara 1987, s.63; Bkz., E.Konukçu, " *Ekber Şah''*, DİA X, s.542.
[249] H. G. Yurdaydın, İslam Tarihi Dersleri, İstanbul 1988, s.293.
[250] H. Bıyıktay, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara 1989, s.64; Y.H.Bayur II, s.70; E. Konukçu, " *Celaleddin Ekberşah*", DGBİT IX, s.483.
[251] E. Konukçu, s.483; Ö. R. Doğrul, s. 46 vd.

büyük devrimler yapan liderler arasında önemli bir yeri vardır. Ekber, devleti ve orduyu yalnız kuzeyden gelme Türklere ve yerli Müslümanlara dayamayıp Hindu'ları da kazanmaya, onlara da mevki vererek genişletme idealine sahipti. Bununla birlikte beylerini elinin altında tutmaya özen göstermiş ve sıkı denetimler yaparak da yönetim ordusunun iyi olmasına çalışarak halkının ezilmemesini sağlamıştır.

Ekber'in askeri başarılarının hikâyesi uzun ve karışıktır; fakat onun ne yüksek bir askeri ve siyasi kudreti temsil ettiğini anlamak için Türk-Hind imparatorluğunun kendi dönemindeki haritası ile saltanatının son günlerindeki haritasını mukayese etmek lazımdır.[252] Ekber bir taraftan böyle bir siyaset güderken, öbür taraftan da bazı komşu ülkeleri ele geçirmek ve Hümayun ve Bayram Han devirlerinde Hindistan'ın yeniden fethinde büyük yararlılıkları görülmüş olan, ancak illerinde yarı bağımsız hükümdar gibi yaşamaktan vazgeçemeyen ünlü komutan ve valileri ortadan kaldırma politikası yürütür. Esasen Ekber'in önünde pek çok mesele vardı ve saltanatı süresince bunları halletmeye çalışacaktır. Şöyle ki; Bengal'deki Surlular Agrâ'nın doğusundan başlamak üzere tehlike arz etmekte ve Baburluların da hala rakibi durumundaydılar. Diğer taraftan Hızır Han Bahadır Şah (1555-1561) ve halefi Gıyaseddin Celaleddin Şah (1561-1564) eski topraklarını geri almak, Baburluları kesin olarak kovmak kararındaydılar.

C. EKBER'İN OTORİTESİNİ TESİSİ VE BAZI ÜLKELERİN ELE GEÇİRİLMESİ (1562-1568)

Ekber, devlet politikası gereği öncelikle komşu ülkeleri ele geçirmek ve Hümayun ile Bayram Han devirlerinde Hindistan'ın yeniden fetihlerinde büyük yararlılıkları görülmüş olan fakat idare ettikleri topraklarda yarı bağımsız hükümdar gibi yaşamaktan vazgeçmeyen ünlü komutan ve valileri ortadan kaldırma siyasasına girişir. Bu mücadeleler çoğunlukla 1564-1568 yılları arasındadır. Sözü geçen vali ve komutanların çoğu birbirini tutan Özbek beylerinden oluşuyordu. Ayrıca bu dönemde mirza ayaklanmaları da eksik olmayacaktır. Nitekim Ekber, hükümdarlığının ilk yedi senesinde çoğunlukla harple meşgul olur. O, 1560 da Ethem Han ve Pir Muhammed Han'a ülkenin güneyinde bulunup, zenginlikler yatağı olan ve Dekken ile Gücerat'a giden yol üzerindeki Malva'yı fethetmekle görevlendirir. Malva Sultanı Baz Bahadır, Baburlu kuvvetleri karşısında varlık gösteremeyerek teslim olur. Diğer taraftan da bir Hindu devleti olan Gondvan'a da Ekber'in hâkimiyetini tanımak zorunda kaldı. Ayrıca vali Abdullah Han Özbek'in isyan hareketi de şiddetli bir şekilde

[252] T.Haik, " *Ekber''* İA IV, s.211.

bastırıldı. Bunun yanı sıra Caumpur'daki başka bir ayaklanma ile Pencap'ta Ekber'e cephe alan mirza hâkim de etkisiz hale getirildi. Beykent ile Afganistan arasında meydana gelen bir başka isyan da bastırıldı.

Aynı zamanda 1563'de Gekker oymağı bölgesi[253] fethedilir.1564'de Doğuda en ünlü kurgan olup, Hümayun devrinde adı geçen Çunar[254] ele geçirilir. 1564'de Kabil'de çıkan karışıklıklar sonrasında Mirza Süleyman ve karısı gelip Kabil'i alır. Yine bu dönemde Türkistan ve komşu ülkelerden Hindistan'a bazı önemli göçlerde olmuştur. Bu iç savaşlar esnasında yönetim işleriyle ilgili bazı önlemler alınır. Bayram Han devrinde adamların çokluğu ve illerin kıtlığı sebebiyle çoğu kişiye onurlarını artırmak için avlık verilerek hayali bir gelir elde edilir. Ekber, illerin ve avlıkların gelirlerini yeniden tespit ettirip bu suistimali ortadan kaldırır. Beylerin, avlıklarının gelirine göre hizmete hazır tutacakları askerlerin sayısı tespit edilir. Bu iki önlem daha iyi ve doğru bir yönetimi sağlamak, beylerin gelir ve askerlerini daha iyi denetlemek yani ayaklanmaları güçleştirmek için alınmıştır.[255] Bütün bunlar yapılırken Raçput Meselesi ortaya çıktı. Hindistan'ın muharip topluluklarından biri olan Raçputlar Ekber'i epeyce uğraştırdılarsa da sonuçta dostluk yoluyla barış sağlandı.

1567'de Ekber bizzat Çitor[256] seferine çıktı. Raca Udai Sing, Jain Mall ve Patta isimli Hindular mağlup edildi. Rana Pratap, Baburlular ile mücadeleye devam ettiysede Haldi Got hezimete uğradı. 1567'de Raçputların kalesi Çitor'u zapt ve Ecmir'i fetheder. 1570'de Agra'nın doğusundaki Oudh ve güneyindeki Galyor gibi müstahkem şehirler Baburlu hâkimiyetine sokulur.[257] Bu sırada Gücerat meselesi de yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamıştır.

a. Gücerat Seferi (1573)

1572'de Ekber, Gurkanlı ülkesinde kesin olarak egemendir ve valiler ile komutanlar arasında kendisine kafa tutacak kimse kalmamıştır. Ekber'in hedefi, denizden denize hüküm sürmekti bu sebeple gözlerini batıya doğru çevirmişti çünkü Gücerat buradaydı. Kuzey Hindistan'ın en zengin ülkelerinden biri olmakla beraber iç durumu da oldukça karışık olan

---

[253] Bu bölge; Sint ırmağı, Sivalık ve Keşmir Dağları arasındadır. Y.H. Bayur II, s.81.

[254] Gence'nin güney kıyısında Benares'in biraz yukarısındadır. Bihar'in en güçlü kurganıdır. Bkz. Y.H. Bayur II, s.36.

[255] Y.H. Bayur II, s.85., Ekber hakimiyeti altındaki toprakların çoğunda, on yıllık dönemin ortalama mahsülüne dayanan standart bir vergi yükümlülüğü miktarı getirmiştir. M. G. S. Hodgson, İslamın Serüveni III, İstanbul 1993, s.66.

[256] Çitor kalesi ovalardan yükselen büyük bir kaya üzerinde durmaktadır. Su depoları da doludur. Tepelerin etrafındaki yığın şeklindeki tahkimat, şehri korumakta idi. Şehir ise birçok güzel binalar ve muhteşem abidelerle bunların arasındadır. Ö. R. Doğrul, s.63.

[257] E. Konukçu, DGBİT IX, s.484.

Gücerat'ı almaya koyulur. Deniz yolundan gelen ticari faaliyetler çarşıları canlandırıp zenginleştirdiğinden buranın konumu oldukça mühimdi.[258] Bu sırada ülkede vaziyet karışıktı ve kuvvetli bir hükümete ihtiyaç vardı. 1572'de Gücerat'da III. Muzaffer Şah saltanat sürmekteydi fakat mahiyetindeki reislere söz geçiremeyecek kadar zayıf bir kişiydi ve Ekber'e karşı da düşmanca tavır takınmıştı. Sultan III. Muzaffer Baburlulara karşı 1593'deki ölümüne kadar saldırılarda bulunduysa da netice elde edemedi. Merkezden gönderilen Türk Naib, Ekber adına Gücerat'ı idare ettiği için burası imtiyazlı bir eyalet durumuna kavuştu. 1572'de Ekber Fethpur'dan hareket ederek Gücerat'a doğru yola çıkar ve öncü olarak 10000 kişilik bir kuvvet gönderir fakat bazı ileri gelenler buna karşı çıkar burayı bırakıp Bengal'i alma öğüdü verilse de Ekber yola devam kararı verir ve Gücerat'ı ikiye böler. Mahi ırmağının kuzeyini doğrudan doğruya kendi adamlarının yönetimine getirirken, güneyindeki yerler ise Ekber'in egemenliğini tanıyan Gücerat beylerine verilir ve bunlar sözü geçen yerleri ele geçirmekle görevlendirilir. Ekber Gücerat işini hiç kılıç sallamadan bütün bu ülkeyi doğrudan doğruya ya da kendisine bağımlı olan eski Gücerat beyleri yolu ile ele geçirmeyi planlar fakat anlaşılamayan sebeplerle bu Gücerat beyleri karşı durum alır bir kısmı kaçar bir kısmı yakalanır.[259] Ekber 1573'de Gücerat'ı istila ederek Gurkanlı devletinin bir ili yapar ve geri döner.[260]

Ekber Portekizliler ile münasebetlerini artırmaya başlamıştır amacı onların kim olduğunu öğrenerek dinleri, adetlerini ve siyasi müesseselerini tanımaktır. Bir diğer sebep ise her sene hacca giden tebaasının Portekiz gemileri ile hareket ediyor olması ve tebaasının ağır hakaretlere uğramasından müteessir olması idi.[261] Diğer yandan da ülkede birlik tesis edilemediği için Portekizliler de yarımada sahillerinde sömürgelerini sürdürmekteydiler.[262] Ekber yeni işler ile meşgul olmaya hazırlanırken kolaylıkla fethedilen Gücerat'da yeniden isyan hareketlerinin başladığı haberi gelmiştir. Ekber isyan hareketini alır almaz harekete geçer ve hiçbir şeyi tesadüfe bırakmayarak, teferruatlar üzerinde de durarak harekete geçmiştir. Hareket ağustosun yoğun sıcağında başlamıştı Ekber 3000 süvari ile yola çıkmış,

---

[258] Ö. R. Doğrul, s.72vd.
[259] Y.H. Bayur II, s.86-91.
[260] E. Konukçu," *Gazi Muhammed Zahireddin Babur*", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarih IX, s.484. Gücerat'ın fethi üzerine buraya " Fethpur" yani " Fetih Şehri " ismi verilir. Şehrin büyük camisinin kapısı üzerine de şu sözler yazılmıştır: " Hz. İsa Aleyhisselam der ki: Dünya bir köprüdür, onun içinden geç, fakat onun içinde kendine bir konak yapma!" demiştir. Hindistan'a giden İngiliz seyyahlarından biri " Fethpur" 'un o zaman ki Londra'dan büyük ve daha kalabalık olduğundan, İran'dan ve Hindistan'ın her tarfından gelen seyyahların burada toplandığını ayrıca çarşıda türlü kumaşlar ve ipekler olduğunu, kıymetli taşların özellikle yakut, elmas ve incilerin çok olduğundan bahsetmiştir. Ö. R. Doğrul, s. 67vd.
[261] Ö. R. Doğrul, s.75vd.
[262] W.H.Moreland, " *Hind-Türk İmparatorluğu''*, İA V, s.498.

günde 80 km aşarak Rajputana'yı geçmiş on bir günde 1000 km giderek Ahmedabad'ın önünde görülmüştür. Mirza Mehmet Hüseyin kumandasındaki asiler Ekber'i karşılarında görünce şaşırmışlardır. Yoğun bir çatışma sonrasında düşman gerilemiş parlak bir zafer kazanılmıştır. Bu zaferle birlikte Gücerat üçüncü bir sefere ihtiyaç duymadan kesin olarak feth edilmiştir. Ekber üç haftada geri dönmüş ve bütün sefer kırk üç gün içinde tamamlanmış olmuştur.[263]

b. Bengal, Bihar, Badahşan Ayaklanması ve Seferi (1573-1574)

Ekber Gücerat seferi için yola çıktığı esnada Bengal'deki Afgan sultanı Süleyman Karani'nin öldüğü haberini almıştı. Onun yerine geçen oğlu Beyazıt hutbeyi sadece kendi adına okutup Ekber'in adını anmamıştır. Bunun üzerine akrabaları tarafından öldürürlür ve yerine Davut geçsede Bihar'daki Afgan Beyleri Beyazıt'ın oğlunu sultan yapmışlardır. Bir taraftan Afganlar arasında çatışmalar olurken diğer yandan Bengal'i almakla görevlendirilmiş olan Mün'im Han'ın ordusunda da Afganların kışkırtmalarıyla karışıklıklar çıkmıştır. İki tarafta karşındakine karşı bir başarı elde edememiştir. Ekber, Bengal ve Bihar'i alma işini düşünürken Gücerat'daki yerli beylerin, Afganların ayaklanmış olduğunu ve mirzalardan da Muhammed Hüseyin'nin oraya gelip ortalığı karıştırdığını öğrenir. Ekber Mirza Muhammed Hüseyin ile karşılaşır ve büyük tehlikeler atlattıktan sonra onu yakalamıştır.

1573'de Bengal'in Afgan Sultanı Davut, ayaklanmış olan kendi beylerinden Ludi ile bir ara barışık görünerek ülkesinde düzeni sağlayacaktır. Fakat Ludi Han'ının öldürülmesi ile de Afgan ordusunda tekrardan bir ikililik olacak ve ülkede karışıklık çıkacaktır. Davut ve Ekber Patna'da karşılaşırlar. Bu baş başa vuruşma esnasında Davut kaçar ve bir gün sonrada Patna düşmüştür. Bunun üzerine Ekber geri dönerek Mün'im Han'ı Davut'u kovalamakla görevlendirir böylelikle birçok başarı sağlar ve Bengal'in başkenti de olmak üzere birçok önemli yeri ele geçirir. O esnada Davut Orisa'ya kaçar. Burada tekrar bozguna uğrayınca Bengal Gurkanlılara kalmıştır. Böylelikle bütün Kuzey Hindistan yeniden Türk yönetimi altında birleşmiştir.[264]

[263] Ö. R. Doğrul, s.76vd.
[264] Y.H. Bayur, s.145; Ö. R. Doğrul, s.81 vd.

c. Türkistan, Badahşan ve Hindistan'ın Karşılıklı Durum ve Münasebetleri

Badahşan'a egemen olan Mirza Süleyman'ın karısı Harem Begim, bunların oğlu İbrahim Mirza'nın karısı Muhtereme Hanım ve Kaşgar Han'ı Abdürreşid Han'nın karısı Çiçek Hanım sebebiyle Badahşan uzun süredir karışıklık içindedir. Bu kadınlar ülkeyi ve ileri gelenleri birbirine katmışlardır. Badahşan da durum böyleyken Özbek Han'ı Abdullah Han, dağınık Özbek Hanlığını ortadan kaldırmış Türkistan'ı birleştirmeye koyulmuş ve 1574'de Belh'i alarak Badahşan'a komşu olmuştur. 1575'de Badahşan da büyük bir karışıklık baş gösterir. Harem Begim ve kocası Mirza Süleyman ile Muhtereme Hanım ve oğlu Mirza Şahruh'tan oluşan iki ayrı kutbun bulunduğu görülmektedir. Mirza Süleyman başta üstün gözükmektedir ancak torunu Şahruh'un Kunduz'u ele geçirmesi üzerine beylerin çoğu Şahruh'un yanına geçmiştir. Mirza Süleyman torununun tutsağı sayılacak bir duruma düşmüş ve Hicaz'a gitmek için Şahruh'tan izin alarak Kabil'e gelir orada damadı Abdülhakim'den yardım görürse Badahşan'ı geri almaktır yoksa da Hindistan'a gidip Ekber'den yardım istemektir. Hindistan'a gider ve Ekber tarafından parlak şekilde karşılasa da herhangi bir yardımda bulunmamıştır. Badahşan 'da ki bu olaylar Abdullah Han'ın Hisar Şadıman'ı alma işini kolaylaştırır. Fakat o burayı çok daha sonra alacaktır.[265]

ç. Ayaklanmalar

Baburlu ordusu Gücarat'ta iken Bengal'de yine karışıklıklar meydana geldi. Bundan dolayı Ekber, Süleyman Karaniler'den Davudşah (1572-1576) üzerine Baburlu ordusunu gönderdi. Han Cihan, Ekber adına Davudşah'ı mağlup ederek, Bengal'i ilhak etti. Davudşah'ın başı kesilip zafer nişanı olarak hükümdara gönderildi. Bu sırada Afganistan'da kargaşalıklar artmıştı. Ekber, bir yandan Gücerat, diğer yandan Bengal meseleleriyle uğraşırken Afganistan'da bulunan Mirza Habim oldukça güçlenmiş ve Pencap'ı istila etmişti. Stratejik bakımdan çok büyük önem arzeden Hindistan'ın kuzeybatısının tehlikeye maruz kalması Ekber'i tedirgin etmiş ve bu yüzden bizzat sefere çıkmıştır. Bunun üzerine Mirza Habim, Pencap'tan kaçmaya mecbur kalmış ve daha sonra da bağışlanması için Kabil'den ricada bulunmuştur. Bundan sonra Ekber, Çünkü Özbeklerden Abdullah (1583-

[265]Y.H. Bayur II, s. 97vd.

1598) Han'ın Baburlulara ait Afganistan topraklarında gözü vardı ki bu da Özbek meselesini ortaya çıkarmıştı[266].

Aynı sene içinde kumandanları Afganlıları Bengal'den sürüp çıkardığı için aşağı Ganj vadisi imparatorluk hudutları içine alınır. Ekber o zamana kadar tek bir hükümdarın hükmü altına girmemiş olan büyük bir kısmının mutlak hâkimi ve sahibi olur bununla beraber ömrünün sonuna kadar fütühata devam eder.[267] 1580'de devlet içindeki karışıklılar artar. Ekber kuzeydeki Özbek tehlikesini de göz önünde bulundurarak 1583'den itibaren Lahor'da[268] oturmayı uygun gördü ve ülkeyi buradan yönetmeye başladı. Buradan Afganistan hadiselerini yakından takip etme imkânı bulur ve iki yıl sonra tekrar Dehli'ye ve Agra'ya döner. Özbeklerden Abdullah Han'ın Afganistan'da gözü olmasından dolayı Ekber Lahor'a yerleşmişti. Durum böyleyken Abdullah Han, Badahşan'ı istila etmiş ve Raca Birdal'ı mağlup ederek öldürmüştür. Diğer yandan Raca Bhagvandas da Keşmir'de Baburlu hâkimiyetini tanımazlıktan gelmiş ve Ekber'e karşı düşmanca tutumunu sürdürmüştür. Ancak 1585'de Baburlular tarafından mağlup edilmiş, Keşmir'in muhalefeti de böylece sona ermiştir. Böylece kuzeyi emniyet altına alan Ekber bundan sonra güneye yönelmiş ve siyasetini Sind ve Dekken üzerinde yoğunlaştırmıştır. Sind'in İran'a bitişik olmasından dolayı oraya başka bir sırada sefer yapmak Safevi ve Gurkanlı devletleri arasında güçlük doğurabileceğini düşünen Ekber, Özbek-Safevi-Osmanlı savaşlarından Sind ülkesini ele geçirerek faydalanmayı en uygun bulmuştur. Öte yandan Ekber, Dekken'deki Nizamşahlar üzerine de, Lahor'da Mirza Cân'i Bey'i mansabdar olarak bırakıp Dehli'ye ve daha sonra da Agra'ya dönmüştür. Baburlular ile Nizamşahlar arasında 1600'e kadar süren savaşlardan kesin bir sonuç elde edemeyecektir. Ahmetnagar'ın düşürülmesinden sonra Berar ve Handeş Sultanlıklarını mağlup eden Ekber, başkentini Devletabad'a taşımış olan Nizamşahlar'ın yani sultanı Murteza A.Nizamşah ile anlaşma yapmıştır. Ekber ömrünün sonuna kadar fütühata devam etmiştir. Ülke topraklarını doğu ve güneydoğu istikametinde genişletmiştir. Çitor, Gücerat, Bihar, Bengal ve Kandahar'ı hâkimiyeti altına almıştır.

Ekber bir taraftan imparatorluğu yeniden kurarak ve yeni fetihler ile hudutlarını genişletirken diğer yandan ise ülkenin idari, mali ve askeri teşkilatını da oluşturmaktadır. Hind- Türk imparatorluğu Babur ile başlamış olmakla beraber oğlu Hümayun zamanında

---

[266] Özbeklerin büyük hükümdarlarından birisidir. Ülkesinin topraklarını genişlettiği gibi idare ve para sisteminde de ıslahat yaparak ticareti geliştirmeye çalışmıştır. M. Saray, *" Abdullah Han",* DİA I, s.104.

[267] T.Haik, " *Ekber*'' İA IV*,* s.211vd; E.Konukçu, " *Ekber Şah''* DİA X*,* s.542vd.

[268] Gaznelilerden beri önemli bir merkezdir. Zaman zaman da başkent olarak kullanılmıştır. E. Konukçu, " *Celaleddin EkberŞah*", DGBİT IX, s.484.

oldukça büyük sarsıntılara uğrar fakat Ekber zamanında gelişmeye devam ederek siyasi teşkilat onun zamanında kurulur. Toprak dağıtımı, damgalama nizamı ve mali alanda önemli reformlar uygulamaya konur ve sıkı bir denetimi yapılır.[269]

Ç. BABURLU, ÖZBEK, SAFEVİ MÜNASEBETLERİNİN KANDAHAR VE ÇEVRESİNE TESİRLERİ

Ekber devrinde Baburlu Devleti'nin dış münasebetleri oldukça aktif bir seyir göstermiştir. Safeviler, Özbekler ve Avrupa Devletlerinin elçileri saraya gelmişler ve huzura kabul edilmişlerdir. Babur döneminden Ekber'e kadar Baburluların ezeli düşmanı olan Özbekler 1574'de Belh'i istila ederek hâkimiyetleri altına aldılar. Badahşan'daki iç karışıklıklar dolayısıyla burasını da istila ettiler. 1577'de bir Özbek elçilik heyeti Ekber'e gelmiştir. Özbek Han'ı Abdullah Han; Ekber'e elçi, mektup ve armağanlar yollar bunlar Ekber tarafından kabul edilir. Abdullah Han, elçileri vasıtasıyla ''Irak, Fars ve Horasan'ı Kızılbaşlardan kurtarmaya çalıştığını'' bildiriyordu. Buna rağmen Özbeklerin Afganistan'daki faaliyetlerine bakıldığı zaman sadırgan ve yayılmacı bir fikir içinde oldukları anlaşılmaktaydı. Ekber Özbeklere Mirza Fulad Barlas adında bir de elçi göndermiştir. Fakat bu faaliyetleri hakkında geniş malumat yoktur.

Ekber o sırada kendine miras olarak kalmış olan Maveraünnehr'i almaya kesin karar verir ancak Özbek Han'ı elçilerlerle sevgi gösteren mektuplar yollayarak anlaşma ve dostluk kurmaya çalışır bunun üzerine Ekber barış isteyenlerle savaşmanın doğru olmayacağını düşündüğünden seferden vazgeçer. Bu sırada İran'ın durumuna bakarsak İran'da Şah Tahmasp öldürüldükten sonra 1576'da bir kargaşalık oluşur ve Osmanlı hükümeti bu devlete karşı yıllarca sürecek olan savaşlara girişir. Neticede Osmanlı-İran barışı ise 1590'da yapılır. Bu sırada Osmanlı sultanı kendinden önce yapılan anlaşmaları hiçe sayarak İran Şahı'nın görünüşteki güçsüz durumuna bakarak ona karşı arka arkaya ordular yollar. Ekber ise İran Şahı'nın cemaat yolundan ayırmış olduğuna bakmayarak ona yardım etmeliyiz der. Ekber'in bu tavrı Safevi Türkmen devletinin Osmanlı'ya karşı korunması, ayrıca Gurkanlı ve Özbek devletlerinin onun yardımına gitme siyasasıdır. Anlaşıldığı gibi bu Ekber'in denklik siyasası güttüğünü göstermektedir.[270]

Gerçekte Özbek ve Türkmen devletleri eskiden beri düşmandır ve hep düşman kalmışlardır. Özbek hanının tahta çıkınca ilk işlerinden biri Osmanlı padişahı III. Murat'a

---

[269] E. Konukçu," *Gazi Muhammed Zahireddin Babur*", DGBİT IX, s.486; T.Haik, " *Ekber*" İA IV, s.211

[270] Y. H. Bayur II, s.145vd.

elçi yollayıp birlikte İran-Türkmen devletine saldırmayı önermek olmuştur. İran-Türkmen devletinin Osmanlı ve Özbek devletleri arasında ezilmesi, Gurkanlıları büyütmüş ve güçlenmiş bir Özbek devletiyle baş başa bırakıp onu var gücü ile kuzey sınırında bekçilik etmek zorunda bırakabilirdi. Ekber de bu tehlikeyi önlemek istemiştir. Fakat olaylar farklı gelişir ve Özbekler Türkmenler üzerine yüklenirler ve aldıkları yerlerdeki pek çok kızılbaşı kılıçtan geçirirler. Ekber'in bu davranışa karşı bir şey yapmamıştır ama Ekber için uzaklık sebebiyle Safevi devletini Osmanlı'ya karşı korumak ne kadar güç ise Özbeklere karşı korumak o kadar kolaydı fakat Ekber bunu uygun bulmadığından harekete geçmemiştir. İran'da Şah Tahmasp hükümdardı. Ondan sonra II. İsmail (1576-1578) ve Hudebende ile I.Abbas (1587-1628) bu ilişkileri devam ettirmişlerdir. Mir Masum, özel bir heyetle İran'a gönderilmiş ve Asirgarh zaferini Safevi şahına bildirmiştir. Aynı elçi, 1605'te Hindistan'a dönmüş ve Şah Abbas'ın Aras nehrinin kuzeyindeki Erivan kalesinin fethi müjdesini Ekber'e haber vermişti.[271]

D. EKBER'İN KANDAHAR'I TÜRKMENLERDEN GERİ ALMASI (1595)

Osmanlıların Süveyş'te bir kanal açma projesi başarıya ulaşmamış, Pers körfezi ile Hind denizindeki Türk donanmaları yenilmiş böylelikle Portekizler açık denizlere hakim duruma geçmişlerdir. Rusların' da Kazan ve Astrahan'ı almaları Seydi Ali Reis'in Kırgız steplerinden Hazar'in kuzey yolu ile dönmesini imkânsızlaştırmış, O da dönüşünü İran yolu ile yapmak zorunda kalmıştır.

Horasan'dan Sind'e[272] ve Kabil üzerinden Pencap'a giden yollar üzerinde çok önemli bir şehirdir. İran Şah'ı Tahmasp (1524-1576)[273], Kandahar'ı işgal eder fakat o sırada Ekber Hind meseleleri ile meşgul olduğu için karşı koyamamış ve Kandahar 1558'de Safevilerin eline geçmiştir.[274] Şah Tahmasp, burayı kardeşi Behram'ın oğlu Mirza Hüseyin'in idaresine vermiştir. Mirza Hüseyin, Ekber'e daima saygı gösterdiğinden Tahmasp 1576'da öldüğünde bile Kandahar'ı geri almaya kalkışmaz. Ancak aynı yıl Sultan Hüseyin'in de ölmesi üzerine ülke dört oğluna kalır. Büyük kardeşler Kandahar'da kalırken küçükler Zemindaver'de kalır ve aralarında mücadele başlar. Özbek Hanı Horasan'ı ele

---

[271] F. Sümer, Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara 1999, s. 154 vd.

[272] Ekber 1591'de aşağı Sind'i ele geçirerek burayı Hind-Türk imparatorluğu topraklarına katar. Bkz., A. Özaydın, *" Argun",* DİA III, s.357.

[273] Safevi Devleti'nin kurucusu Şah İsmail'in en büyük oğlu ve bu hanedanın en kudretli hükümdarlarından birisidir. B. Kütükoğlu, İA XI, s. 637 vd.

[274] H. G. Yurdaydın, s. 293; T. Gündüz, " Tahmasp", DİA XXXIX, s. 414vd.

geçirince bunların İran ile olan ilgileri kesilirse de aralarındaki kavgalar bitmez. Ancak gerek bu kavgalar ve gerekse Özbeklerin eline düşmemek için Safeviler, Ekber'e sığınarak O'nun egemenliğini kabul ederler. Böylece Ekber herhangi bir cüretkar eyleme katılmadan tüm bölgedeki güç dengesini kurmuştur. Ekber daha saltanatının ilk yıllarında bırakmak zorunda kaldığı Kandahar'ı İranlılardan tekrar geri almıştır. Böylece Kandahar, 1595'de yeniden Gurkanlılar'ın eline geçer.[275]

Nitekim İranlılar'ın İndus'u imparatorluğun doğu sınırı saymaya devam ettiklerinden bölgede anahtar rolü oynayan Kandahar'ı geri alma girişimlerinden vazgeçmediler fakat Ekber'in Belücistan ve Afganistan'daki güçlü konumundan dolayı Ekber yaşadığı sürece bunu başaramamışlardır.[276] Şehrin Ekber tarafından ele geçirilmesinin sebebi ise şehri yöneten valinin ihanet ederek Ekber'in adamlarından birine bilgi sızdırmasıdır.[277] Zemindaver de Özbeklerle bazı çarpışmalardan sonra alınır. Dekken'de de taht mücadelelerinin başlaması, Ekber'den yardım istenilmesine ve Baburlu ordularının Ahmednagar'ı kuşatmasına sebep olduysa da bir netice elde edilemediği gibi hüküm süren anlaşmazlıklar devam eder.[278]

a. Ekber Şah ile Şah Abbas Arasındaki Görüşmeler

1594 de Safevi Hükümdarı Şah Abbas (1588-1629) Ekber'e bir elçi gönderir. Ekber elçi geri giderken onunla birlikte yolladığı mektupta Kandahar'ın 1595'de alınışının sebeplerini şu şekilde anlatır;"İran Şahı Abbas'ın babasının ölümü üzerine İran karmaşık bir hal alır. Kandahar'daki Safevi Mirzaları Abbas'ın zor anlarında ona yardım etmedikleri gibi aralarında da birlik sağlayamamış, Ekber'e de bağımlılık göstermemişlerdir. Ekber her şeyden önce Kandahar'ı almayı ve mirzalar yola gelirse onlarla birlikte Abbas'a yardıma gitmeyi düşünür" Fakat bunu böyle yapamayışını ve elçi yollamamış olmasını da Keşmir'de çıkan ayaklanmalar, Sind'i almak için yapılan seferlerle meşgul olması ve bu yüzden İran- Horasan yolunun kapanmış olması ile açıklar. Sind'in alınmasıyla İran yolunun daha kısa ve güvenli olduğundan bir elçi yolladığını bildirmektedir.

---

[275] Ekber herhangi bir cüretkâr eyleme katılmayarak tüm bölgedeki güç dengesini muhafaza etmeyi başarır. Saltanatının ilk yıllarında bırakmak zorunda kaldığı Kandehar'ı İranlılardan tekrar almış olur. Bkz., H. Kulke- D. Rothermund, Hindistan Tarihi, (nşr. Müfit Günay) , Ağustos 2001 s.289.
[276] H. Kulke- D. Rothermund, s.289.
[277] V. A. Smith, s. 401vd.
[278] E. Merçil, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, Ankara 2006, s. 359vd. Kandahar şehrinin alınması İranlılar ile uzun bir süre çekişme sebebi olur. Geniş bilgi için bkz. C.E. Bosworth, İslam Devletleri Tarihi, (nşr. E. Merçil, M. İşpirli) , İstanbul 1980, s.262 vd.

Şah Abbas ile Ekber'in arası Ekber'in ölümüne kadar iyi kalmıştır. 1603'de Abbas Erivan'ı Osmanlı'dan almak için orayı kuşatmakta iken yanına pek çok armağanlar getiren Ekber'in elçisi gelir. Anlaşılıyor ki Osmanlı, bir yandan Nemçelu ve onun Avrupalı müttefikleriyle, diğer yandan da bin bir iç ayaklanma ile uğraşmak zorunda iken ona karşı savaşa koyulan Abbas, doğuda güven sağlamış olup Gurkanlı ve Özbek devletleriyle dosttur. Ekber, Hind-Türk imparatorluğunun maddi ve töresel kurumlarını kendisinden sonra gelenlerinde uzun süre yararlanacağı bir biçimde inşa eder. Bu durum hazıra konan haleflerinin bu kurumları istismar etmelerine ve güçlerine temel olan kaideleri tahrip etmelerine neden olur.[279]

b. Ekber'in Kandahar ve Çevresindeki Turan Politikası

Kandahar'ın ve Zemindaver'in Ekber tarafından alınması ve onun askerlerinin Özbeklerle çarpışmaları Özbek Hanı Abdullah Han'ı kuşkulandırdığından Ekber arka arkaya dostluk mektupları taşıyan iki elçi yollar; elçiler hastalıktan ölünce haberleşme kesilir. Bu durum büyük endişe uyandırdığından Ekber bu durumu yatıştırmak için Abdullah'a elçi ve mektup yollar; bu mektup iki devletin o anki münasebetlerini ve isteklerini anlatmaktadır. Bununla birlikte Kandahar'daki Safevi mirzalarını kendi yanına getirtip önceleri Gurkanlı ülkesinden olan bu yere kendi adamlarını koyar. Safevi ordusu Kandahar'ı İran'a ait sanıp almaya kalkışmasın ve arada büyük bir karışıklık çıkmasın diye Ekber, Turan'ı geri almak için tasarılar yapar. Fakat çok geçmeden bu işten vazgeçerek dostluk kurmaya karar verir. 1599'da Turan işlerini sonraya bırakan Ekber, tekrar Dekken taraflarına yönelir. Ekber Dekken'in diğer üç devletini de Gurkanlı devletine bağımlı kılmayı istemekte ise de büyük oğlu Selim'in ayaklandığını öğrenmesi üzerine Agra'ya döner ve başkentini Devletabad'a taşımış olan Nizamşahı sultanı ile barış yapar. Bu olaylardan sonra Ekber'in bir ara oğlu Selim ile arası açıldı ise de daha sonra onunla barışarak affeder. Ekber 1605'de kısa süren bir hastalıktan sonra hayatını kaybeder.[280]

Ekber uzun süren saltanatının sonunda vefat ettiği zaman büyük bir imparatorluk bırakmıştı. Hindistan'ı tek bir merkezi idare altında toplamayı başaran ilk hükümdar olma vasfını elde etmiştir.[281] Bu sebeple Baburlu Devleti'nin hem fizik, hem de müesseseler bakımından gerçek temellerini atan Ekber olmuştur. Bir taraftan devletin idari prensiplerini koyarken diğer yandan ise aslen farklı olan bir coğrafyada çoğunluğu oluşturan Hinduları sisteme dâhil edip kendisinden önce kimsenin yapamadığı bir şeyi yaparak istikrarı

[279] H. Kulke- D. Rothermund, Hindistan Tarihi, (nşr. Müfit Günay) , Ağustos 2001, s.289vd.
[280] Y.H. Bayur II, s.149-156vd.
[281] E. Konukçu, *" Ekber Şah",* DİA X, s. 542.

sağlamıştır. Ayrıca Ekber bunu yaparken değişik dinlerin mensuplarına olan hoşgörülü yaklaşımının büyük faydası olmuştur.[282] Kendiside dünyadaki en iyi din olarak gördüğü İslam'ı kabul etmiştir.[283]

Ekber Şah sadece büyük bir fatih değil aynı zamanda idari yeniliklerin uygulayıcısı bir lider olarak tarihe geçmiştir.[284]

[282] A. Özcan, Babürlüler ve Babürlü-Osmanlı Devletleri Arasındaki İlişkiler, XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerle*r*, İstanbul 1997, s.108-109.
[283] Fauzıa Zareen Abbas, Abdul Qadır Badaunı As a Man and Historiographe*r,* Delhi 2009, s.97.
[284] E. Konukcu, "*Ekber Şah*", DİA X, s.542.

SONUÇ

Afganistan'ın beş büyük eyaletinden biri olan ve bilinen en eski adı Vaihind şeklinde kayıtlara geçen Kandahar, aynı zamanda günümüzde ülkenin üçüncü büyük bir şehridir. Zaman içinde birkaç kez yer değiştirmiş olan şehrin eski merkezi Köhne Şehir olarak anılmakta olup etrafı surlarla çevrilmiştir. Yıkılan eski Kandahar'ın kalıntıları bugünkü şehrin altı buçuk km güney batısında yer almaktadır. Argandap nehri üzerinde kurulan yeni Kandahar şehri ise XV. yüzyıldan beri vilayetin merkezi konumundadır.

Tarihin pek çok döneminde ulaşılmazlığı, ele geçirilemezliği ve zenginliği ile dillere destan olan Kandahar, uluslararası kervan ticaretinin geçtiği en önemli noktalardan biri olarak altın, gümüş, değerli taş ve ipekli kumaşların merkeziydi. Stratejik önemi sebebiyle tarih boyunca pek çok hâkimiyetin ele geçirdiği veya uğruna savaştığı bu şehir, Herat'tan İndus'a doğru ilerleyen orduların son duraklama yeri olmuştur.. Aynı zamanda Gazne ve Kabil yollarına Tarnak vadisi üzerinden geçiş yollarına da sahip olması bakımından jeopolitik önemi büyüktür. O sebeple Afganistan'ın önemli şehirleri olan Herat ve Kabil şehirleri gibi konumu sebebiyle her dönem öne çıkmış olan gözde bir şehir olmuştur. Bu arada Herat'a, Horasan'a ve Maveraünnehir'e giden en güvenli yolların durağı konumundadır. Ayrıca bölgenin merkezi olan Kabil'den Kandahar'a ulaşım kolay ve havası da başkente göre daha yumuşaktır. Verimli bir vadide kurulmuş olan bu şehrin özellikle sulu tarım yapılan güney ve batı kesimlerindeki nüfusun daha yoğun olduğu görülmektedir. Kandahar, suyun yer altı kuyularında depolanması ve bu kuyuların birbirleriyle tüneller aracılığıyla bağlanması ile oluşturulmuş eşsiz bir sulama sitemine sahiptir.

Böylesine önemli özellikler arz eden Kandahar, tarih boyunca bölgede kurulmuş olan hâkimiyetlerin ele geçirmeyi öncelikle arzu ettikleri bir mekân olmuştur. Bu önem ve özelliğini XVI. Yüzyılda da devam ettiren şehir, bahse konu yüzyılda Özbek ve Safevilerin ele geçirmek için uğraştıkları başlıca yerlerden biri olmuşsa da Baburlular, her iki devletin kontrolünden çıkarmayı başararak Kandahar'ı ellerinde tutmuşlardır. Ancak bu yüzyılın başları Timur oğulları arasında yaşanan mücadelelerin yoğun olduğu bir dönem olduğu için Kandahar da bu çekişmelerden payını almış ve bölge hakimleri arasında sık sık el değiştirmiştir.

Ebu Said Mirza'nın ölümünden sonra Timurlu soyundan gelen şehzadelerin her birinin kendini padişah saydığı dönemde Timur'un üçüncü oğlu Miranşah'ın torunlarından Fergana valisi Ömer şeyh Mirza'nın oğlu olan Zahirüddin Muhammed Babur, babasının ölümünü müteakip Fergana'da tahta çıktıktan kısa bir süre sonra müttefiklerinin de

yardımıyla Semerkant'ı ele geçirmiştir. Ancak dönemin en güçlü liderlerinden olan Özbek Hanı Şeybani Han'ın gücü karşısında daha fazla direnemeyen Babur, kısa sürede hakimiyetini kaybetse de 1504 yılında Kâbil'de hükümdarlığını ilan etmeyi başarır. Gerek iktisadi faydalar temin etmek gerekse hakimiyetini yaymak amacıyla 1505'ten itibaren güney akınlarını başlatan Babur, strateji gereği 1505-1506'da Kandahar'ı almak üzere harekete geçer. Kalat-ı Gılca-i'yi aldıktan sonra Kandahar üzerine yürürken Hüseyin Baykara kuvvetlerinin güçlü bir şekilde Kandahar'ı almaya yönelmesi ihtimali karşısında seferden vazgeçerek geri dönmek mecburiyetinde kalır. Zira Hüseyin Baykara ile savaşa sürüklenmekten çekinmiştir. Ancak geri dönüş yolunda çok büyük zorluklarla karşılaşan Şeybani Han da Kandahar ve Hindukuş'un güneyi ile uğraşmayacaktır. Böylece Babur da Kabil'i kaybetme korkusundan kurtulmuştur. Nitekim Babur, Şeybani Han'ın kuzeye doğru gittiğini haber alınca Kabil'e geri gelmiştir. Bununla birlikte Türkistan'ı ele geçiremeyeceğini anlayan Babur, gözlerini Hindistan'a çevirerek bölgeye yönelik seferlerini başlatır.

Bu sırada Kandahar'ın idaresi Hüseyin Baykara'ya tabi olan Zünnun Argun'un oğulları Şuca ve Mukim Argun'un elinde bulunmaktaydı. Elindeki son toprakları da kaybetmiş olan Hüseyin Baykara'nın oğlu Bediüzzaman da Kandahar'a doğru gider ve kayınbiraderlerinin oğulları olan Şuca ve Mukim Argun'dan yardım talep eder. Ancak umduğu yardımı alamayınca geri dönmek zorunda kalır. Bu sırada Özbek Hanı Şeybani ise Meşhed, Rey, Cem, Merv ve Sebzvar'ı ele geçirdikten sonra Herat'ı aldıktan sonra Kandahar'a doğru yürüyünce oraya hakim olan Şuca ve Mukim Argun hutbe ve paralarda onun adını kullanmayı kabul ederler. Şeybani Han bu kadarını yeterli bulup daha ileri gitmez. Argunlar ise bir yandan Şeybani Han'a sığınırken ona boyun eğmek zorunda kalacaklarını anlamışlardı. O sebeple Babur'a ısrarda bulunarak kendilerine yardım etmesini istemişlerdir. Sonunda bunu bir zorunluluk olarak gören Babur Kandahar'a doğru yola koyulur ve şehri kuşatır. Esasen Babur'un bu seferi yapmasında iki amacı vardı. Bunlardan biri şehrin zengin olması, diğeri ise Şeybani Han'ın olası bir saldırısına karşı engel oluşturması idi. Babur, Argun'un ordusu sayısal olarak üstün olmasına rağmen Babur'un askerleri tarafından bozguna uğratılırlar. Babur'u isteyen Kandahar halkı şehrin kapılarını Babur'a açar. Böylece şehir, yağmalanma, yakılıp yıkılmaya maruz kalmadan zenginliklerini korumaya devam ederken Babur da artık Asya'nın en güçlü yerlerinden birine sahip olunur.

Sonuçta Şah Şuca, Kandahar'ı Babur'a bırakırken kendisi de küçük bir beylik kurabileceği İndus Vadisine doğru çekilecektir. Babur, Kandahar'ı 1 Eylül 1522'de teslim aldıktan sonra idaresini oğlu Kamran'a bırakmıştır. Diğer oğlu Hümayun'u ise Mirza Han'ın ölümüyle boşalan Bedahşan'ın yönetimine atamıştı. Bölyece Babur hükümdarlığının iki ucuna konuşlandırdığı, mevcudiyetinin somut kanıtları olan iki oğluyla sağlam bir şekilde Afganistan'a yerleşmiştir.

Bu tarihe kadar İran Safevi Şahları, Kandahar'ı daima Horasan ülkesinin bir parçası saydıkları halde, Kandahar Hind-Türk İmparatorluğu arazisinin bir parçası olarak kalır. Bu arada Babur'un hâkimiyeti Seyhun, Sind ve Belucistan topraklarını kaplar.

Babur, 6 Eylül 1522'de Kandahar'ı almasıyla arkasını güvence altına almıştır artık özgürdür buna karşın sebebini bilmediğimiz bir şekilde on beş ay bekler ve istediği koşullara 1523'de sahip olur. Kandahar'ın fethinden sonra Babur beş yıl boyunca devletini sağlamlaştırmaya çalışır ve sonunda da muvaffak olmuştur. Devletini güçlendirdiği bu dönemde Babur'un hayatın tüm zevklerini tatması için yeterince boş vakti olmuştur. Yaşamının onca fırtınalı döneminden sonra olgunluğa eriştiği bu dönemde hayatın tadını çıkarmaya çalışır. Ava çıkar, sonu gelmez âlemler düzenler dostlarla toplanır, seyahatler yaparak yeni bilinmeyen yerleri gezer daha önce gidip çok zevk aldığı yerleri tekrar ziyaret eder.

Kurduğu devlet ve tarihte oynadığı roller bakımından Türk tarihinin önde gelen simalarından biri olan Babur, 1530'da hastalandığında bütün emirleri huzuruna çağırarak oğlu Hümayun'u hükümdar ilan eder ve emirlerinden bağlılık yemini aldıktan üç gün sonra Agra'da 48 yaşında vefat eder.

Babur'un ölümünü müteakip başa geçen Hümayun, ülkenin idari taksimatını yaparken kardeşlerinden Kamran'a Kabil ve Kandahar'ın, Askeri'ye Sembel'in, Hindal'a Elver'in Süleyman'a ise Badahşan'ın yönetimini vermişti. Hümayun'un kardeşleri ile uğraştığı sırada Onun basiretsizliği ve *liyakatsizliğinden istifade eden Afganlar da güçlenmeye başlamıştı. Teşkilatçı bir lider olan Şir Han Suri'nin liderliğinde toplanan Afganlar, tekrar hâkimiyetlerini tesis etme mücadelesine girişirken* Hümayun'un karşı karşıya kaldığı durumlardan haberdar olan Şah Tahmasp da bu sıkıntılı dönemden istifade ederek Kandahar'a yönelmiştir. 1535 de Şah Tahmasp'ın (1524-1576) kardeşi Kandahar'ı sekiz ay boyunca kuşatmışsa da Kamran onu yenerek şehri kurtarır. Ancak şehri olmaya kararlı olan Tahmasp, 1536 ilkbaharında bizzat kendi emri altındaki birliklerle Kandahar üzerine yürür ve şehri ele geçirir. Ancak Tahmasp, İran'a geri döndükten kısa bir süre sonra

Kamran, şehre geri döner ve yerleşir. Bu arada Şir Han'ın güçlü ordusuyla Lahor'a doğru yürümesi üzerine Hümayun, Sind'e, Kamran ise Kabil'e çekilmek zorunda kalırken Ağabeyinden ayrılarak müstakil hareket etmek üzere bir kısım girişimlerde de bulunmaya başlamıştı.

Hümayun, kardeşinin bu davranışını cezalandırmak üzere harekete geçmişse de Kandahar'ın girişinde uğramış olduğu baskın sebebiyle zor durumda kalmış ve Hilmend Irmağını geçip Horasan'a Safevi Hükümdarı Şah Tahmasp'a sığınmaya mecbur olmuştur. Bununla birlikte Kuzey Hindistan'daki Baburlu hâkimiyeti de 15 yıllığına Afganların idaresi altına girmiştir. Hümayun, Şah Tahmasp tarafından iyi karşılanıp ağırlanmışsa da Hümayun da bunun karşılığı olarak bölgede Şiiliği yaymayı ve korumayı vaat etmişti. Esasen Tahmasp, Hümayun'a pek inanmamakla birlikte Ona yardım etmeyi de kendi menfaatlerine uygun görmüştür. Bununla birlikte Hümayun'un güçlenmesinin kendisi için ciddi risk teşkil edebileceğinin de farkındaydı. Bilmesine rağmen Tahmasp, Ona destek vermeye ve Kandahar'a yollamaya karar verir. Buna rağmen Hümayun'a kendi oğlu Murat ve atalığı ile birlikte bir orduyu görevlendirir. Hümayun pek çok Şii ziyaret yerlerini, Tebriz ve Erdebil'de Safevi türbelerini ve kutsal sayılan Meşhed'i ziyaret ettikten sonra Mart 1545'de Kandahar önlerine gelinmiştir. Türkmenler, kalenin hemen düşürülebileceğini zannetmişlerse de Mirza Askeri, kaleye kapanmış ve direnişe geçmişti. Bu sırada kuşatmanın çok çetin ve uzun sürmesinin yanı sıra Kamran'ın Kandahar'a yardıma gelmek üzere olduğu söylentilerinin yayılması üzerine şevkleri kırılan Türkmen beyleri ve erleri geri dönmeye kalkışırlar. Fakat bu sırada Askeri'nin beyleri de daha fazla direnemeyerek dağılmaya başlarken büyük çoğunluğu kaçarak Hümayun'un hizmetine girerler. Böylece yerli beylerin de gücünü yanına çeken Hümayun, kardeşleri Hindal ve Askeri'yi de etkisiz hale getirip 1545'de Kandahar'ı hâkimiyeti altına alır.

Böylece bölgedeki gücünü yeniden toparlayan Hümayun, kardeşlerini de bağışlamak suretiyle kaybettiği Baburlu iktidarını bir kez daha tesis etmeye başlar. Nitekim Hindistan tahtını kaybettikten tam 13 yıl sonra Hümayun, babası Babur'un Hindistan'ı ele geçirmeden önce elinde bulundurduğu ülkelerin hemen hemen tamamına yakınına hakim olurken, bu durum Ona yeniden Hindistan'a yerleşme fırsatı vermiş ve 1554 yılına gelindiğinde kardeşlerinin fitnelerinden kurtulmuş ve Ceyhun ile Sind arasındaki Türklüğün büyük bir kısmının tek başbuğu olarak Baburlu hakimiyetini temsil etmiştir.

Neticede Horasan'dan Sind'e ve Kabil üzerinden Pencap'a giden yollar üzerinde çok önemli bir şehir olan Kandahar, Ekber'in Hind meseleleri ile meşgul olduğu sırada

Safevilerin eline geçmiştir. Şah Tahmasp, şehri kardeşi Behram'ın oğlu Mirza Hüseyin'in idaresine vermiştir. Mirza Hüseyin, Ekber'e daima saygı gösterdiğinden Tahmasp, 1576'da öldüğünde bile Kandahar'ı geri almaya kalkışmaz. Ancak aynı yıl Sultan Hüseyin'in de ölmesi üzerine ülke dört oğluna kalır. Büyük kardeşler Kandahar'da kalırken küçükler Zemindaver'de kalır ve aralarında mücadele başlar. Özbek Hanı Horasan'ı ele geçirince bunların İran ile olan ilgileri kesilirse de aralarındaki kavgalar bitmez. Ancak gerek bu kavgalar ve gerekse Özbeklerin eline düşmemek için Safeviler, Ekber'e sığınarak Onun egemenliğini kabul ederler. Böylece Kandahar, yeniden Baburluların idaresi altında varlığını devam ettirir. XVI. Yüzyıl boyunca bölgede yaşanan pek çok siyasi, sosyal ve kültürel hadiselerin en önemli merkezi olan Kandahar, Baburlu iktidarının en güçlü kalesi olma özelliğini de muhafaza etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

AHMED AZİZ., **Political History and Institutions of the Early Türkish Empire of Delhi,** Lahor 1949.

AKA, İ., " *Timurlular*", **DİA XLI,** İstanbul 2012, s.177.

AKA, İ., "*Selçuklu Sonrası Orta Doğuda Türk Varlığı*'', **Türkler Ansiklopedisi VI,** s.844.

AKA, İ., **Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447)**, Ankara 1994.

AKA,İ ., "*Timurlular Devleti*", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi IX,** İstanbul 1992, s.212.

AKBULUT, D.A., **Arap Fütuhatına Kadar Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler (M.Ö. II-M.S. VII. yy.),** Erzurum 1984, (Basılmamış Doktora Tezi).

AKKURT, M., **Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler**, İstanbul 2005.

AKÜN, Ö. F, *"Babur*", **DİA IV,** s.396.

ALAN H., **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506*),*** İstanbul 2007.

ALİ, M., **A Cultural History of Afghanistan**, Kabul 1964.

ALLAN J. -HAİG T.W.- DODVVELL H.H., The Cambridge Shorter History of India, (nşr. H.H. Dodwell), Delhi 1969.

ALPARGU, M., "*Özbekler*", **DİA XXXIV,** s.119.

ALPARGU, M., " *Türkistan Hanlıkları*", **Türkler Ansiklopedisi VIII,** s.557.

ANSARİ, A.S. B., *"Gülbeden Begüm"*, **DİAXIV**, s.235

ASHE, M., **Personel Records of the Kandahar Campaign,** London 1881.

BABER, **Baber-Namah**, (nşr. A.S. Beveridge), Leiden 1905.

BABER, **Memoires de Baber,** (nşr. N.Ilmınsky), Kazan 1857.

BABER-NAMAH**,** (nşr., N. Ilminsky), Kazan 1857.

BABUR, **Babur'un Hatıratı Vekayi, (** nşr. R.Rahmeti Arat) , Ankara 1987.

BAL, H., "*Afganistan Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri",* **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (nşr. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.243-276.

BALA, M., " *Hümayun* ", **İA V,** s.630.

BARTOLD, V.V., **Orta Asya Tarih ve Uygarlık,** İstanbul 2010.

BAYMİRZA HAYİT, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi,** Ankara 1995.

BAYUR, Y.H., **Hindistan Tarihi I- II, Gurkanlı Devleti'nin Büyüklük Devri (1526-1737),** Ankara 1987.

BELLEW, H.W., ***Afghanistan and the Afgans***, London 1879.

BEVERİDGE, H., History of India I, London 1858.

BEVERİDGE, H.**, The Akbarnama Of Abu-l-Fazl I-II,** Delhi 2002.

BHATHASALİ, N., *"Muhammed Bahtiyar's Expedition to Tibet",* **IHQ IX (1933),** s.49-62.

BIYIKTAY, H., **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu,** Ankara 1989.

BOSWORTH, C.E., **İslam Devletleri Tarihi,** (nşr. E. Merçil, M. İşpirli) , İstanbul 1980.

BRAZILLER G., **A Dıctıonary of Indıan History Sachchıdananda Bhattacharya**, New York 1967.

CAHUN, L., Introduction L'histoire De L'Asie, Paris 1896.

CEHANBAŞ SAVAGEB, "*Şir Han Afgan'ın Şah Sefi Dönemi'ndeki İsyanına Bir Bakış*", **Bilimsel Araştırma Dergisi,** 2.devir No:40 Yıl 1384 (2005), s. 94.

CHANDRA, S., *"Some Observation on the Impact of Central Asian Ideas and Instutions on the Structure of Society and Administration in Northern India Between the 10th and 12th Centuries A.D."*, **Central Asia,** (nşr. A. Guha), s.167-171.

CHANNİNG, E., " *Roads From İndia To Central Asia''*, **Science,** Vol. 5, No. 117 (May 1, 1885)**,** s.361.

CHATTERJEE, R., **A History of the People of the Subcontinent of India In a Nutshell,** Nevada 2003.

CÖHCE S., *"Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri"*, **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi II,** (Türkistan Kazakistan, 25-29 Ekim 1999), Ankara 2000, s.1131-1162; *ikinci defa nşr.* **Afganistan Üzerine Araştırmalar,** (nşr., A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.103-148.

CÖHCE, S. , **Şemsi Melikleri**, Elazığ 1986, (Basılmamış Doktora Tezi).

CÖHCE, S. ., *"Hindistan'da Türk Hakimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar"*, **Türkler I**, (ed.H.C. Güzel vd.), Ankara 2002, s.815-820. ,

CÖHCE, S., "*Hindistan'da İlk Türk Hakimiyeti: Kuşanlar Ve Akhunlar*", **Türkler Ansiklopedisi I,** s.815-818.

CÖHCE, S., *"The Dehli Sultanate and Rajah"*, **Indian Council of Historical Research International Seminar on Turkish and Indian Studies: An Appraisal**, (New-Delhi 9-11 February 2005), s.-18.

CÖHCE, S., *"Türk İstiklal Mücadelesi ve Hindistan"*, **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, (Ankara 31 Ekim-1 Kasım 2002), Ankara 2006, s.127-216.

CÖHCE, S., **Kalaç Sultanlığı**, Erzurum 1977, (Basılmamış Doçentlik Tezi).

CÖHCE, S., " *İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı*", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi I,** Malatya 2001, s.14.

CÖHCE, S., *"Gazneli Mahmud Dönemine Kadar Hindistan'da Türk Varlığı"*, **Erdem,** IX/27 (Eylül 1996), s.123-129.

CÖHCE, S., *"Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri"*, **Türkler VIII**, (ed. H.C. Güzel vd.), Ankara 2002, s.689-730.

CÖHCE, S., *"İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı"*, **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi** I/1, (Ocak-Haziran 2001), s.9-22.

CÜZCANÎ, **Tabakat-ı Nasırî I,** (nşr. A.H. Habibi), s.426.

CZEGLÉDY, K., **Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri**, (nşr. E. Çoban), İstanbul1988.

DAMES, M. L., " *Efganistan*", **İA IV,** s.134.

DAMES, M.L. , "*Kandehar*'', **İA. VI,** s. 152-154.

DAMES, M.L., " *Argun*", **İA I**, s.561.

DAVİES, C. C., " Rajputlar", **İA IX**, İstanbul 1993, s.590

DAYU, N., "*Malvva*", A Comprehensive History of India V, (nşr. M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.898.

DEVLET, N., **Çağdaş Türk Dünyası**, İstanbul 1989.

DIDDIQUI, I.H., " *Lûdiler*", **DİA XXVII,** s.217.

DİAKOV V.- Kovalev S., **İlk Çağ Tarihi: Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan**, (nşr. Ö. İnce), Ankara 1987.

DİMAND M. S., *" Mughal Painting under Akbar the Great''*, **The Metropolitan Museum of Art Bulletin**, New Series, Vol. 12, No. 2 (Oct., 1953), s.46.

DOĞRUL, Ö. R., **Ekber Bir Türk Dahisi,** İstanbul 1944.

DURAK, N. " *Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler*", **Türk Dünyası Özel Sayısı II,** (Eylül- Ekim 2013),S:54, s. 2783.

DURAK, N., *"Geçmişten Günümüze Afganistan'da Türkler"*, **Yeni Türkiye Türk Dünyası Özel Sayısı II**, (Eylül-Ekim 2013), Ankara 2013, s.2780.

DURAK, N., **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 1999.

DURAK, N.,**Hezâreler / Hazaralar,** Malatya 2008.

EBU ABDULLAH MUHAMMED İBN BATÛTA TANCİ, **İbn Batûta Seyahatnamesi I, (**nşr. A.S. Aykut) , İstanbul 2004.

EKREM, E., "*Seyahatnamelere Göre Göktürklerde Budizm*"**, Türkler Ansiklopedisi I,** s.364.

ELLİOT H. M. - DOWSON J., **The History of India as Told by Its Own Historians I-IV- V,** Delhi 1964.

ERAVCI, H. M., "*Safevi Hanedanı''*, **Türkler Ansiklopedisi VI,** s.885.

ERSKİNE, W., **A History of India Under the Two First Sovereigns of the House of Taimur, Baber and Humayun I-II**, London 1854.

EWANS, M., ***Conflict in Afghanistan Studies in Asymmetric Warfare***, New York 2005.

FAUZIA ZAREEN ABBAS, **Abdul Qadır Badaunı As a Man and Historiographer,** Delhi 2009.

FLETCHER, A., **Afghanistan Highway of Conquest,** New York 1966.

FRANKE,O., **Beitrage Aus Chinesischen Quellen zur Kenntnis der Turkvölker und Zentralasian**,Berlin1904.

FRASER, W.K. - Tytler, **Afghanistan, A Study of Political Devolepments in Central Asia**, London 1950

GALİP, M., **Hindistan'da Türk Hükümdarları,** Ankara 1990.

GALİP, M., **Hindistan'da Türk Hükümdarları: Timurilerin Hindistan'a Dahil Oldukları Zamana Kadar ve 602-902 Senelerinde Delhi'de Saltanat Eden Hükümdarlar,** İstanbul 1341.

GASCOİGNE, B., **The Great Moghuls,** New Delhi 1987.

GAZİ ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR, **Vekayi; Babur'un Hâtıratı I- II**, (nşr. R.R. Arat), Ankara 1987.

GIYASEDDİN HONDMİR MUHAMMED BİN HAMİDÜDDİN MİRHOND, Habibü's Siyer III, (nşr. Muhammed Debir Siyaki), Tahran (1353) 1934.

GRENARD F., **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü**, (nşr. O. Yüksel) , İstanbul 1992.

GROUSSET R., Bozkır İmparatorluğu, (nşr. R.Uzmen), İstanbul 1997.

GÜLBEDEN, **Hümayunname,** (nşr. Abdürrab Yelgar), Ankara 1987.

GÜLBEDEN, **Hümayunnâme**, (nşr., A.Yelgar-E.Manyas), TTK Yayınları II. Dizi, S.6a, Ankara 1964.

GÜNDÜZ, T ., " *Safeviler*" **DİA XXXV**, s. 453.

GÜNDÜZ, T ., " *Şah İsmail*", **DİA XXXVIII**, s.253.

GÜNDÜZ, T., " Tahmasp", **DİA XXXIX**, s. 414.

HABİB, M., "*The Asiatic Environment*", A Comprehensive History Of India V, (nşr. M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.l

HAİG, S. W., **The Cambridge History of İndia The Mughul Period IV,** (nşr. Richard Burn), Cambridge 1937.

HAİG, T. W ., *"The Kingdom of Jaunpur*", The Cambridge History of India III, (nşr. T.W. Haig), Delhi 1958, s.251.

HAİG, T. W ., *"The Kingdom of the Deccan A.D. 1347-1436*", The Cambridge History of India III, (nşr. T. W. Haig), Delhi 1958, s.372.

HAİG, T. W., "*The Decline and Fail of the Kingdom of the Deccan A.D. 1436-1490"*, The Cambridge History of India V, (nşr. T. W. Haig), Delhi 1958, s.405

HAİG, T. W., "The Kingdom of Malwa", The Cambridge History of India III, (nşr. T.W. Haig), Delhi 1958, s.349

HAİG, T.W., "*Muhammed b.Tuğluk"*, İ A XII/1, s.483.

HAİK, T., " *Ekber''* **İA IV,** s.211.

HALİL EDHEM, **Düvel-i İslamiye,** İstanbul 1927.

HALİL ETHEM, **Düvel-i İslamiye**, **,** Malatya 1998.

HAMDULLAH KAZVİNİ, **The Geographical Part of The Nuzhat-Al- Qlûb,** (nşr. G.Le Strange), London 1919.

HAMİLTON, A. , **Afghanistan,** London 1906.

HAMŞİOĞLU, O., **Afgan Modernleşmesi ve Türkiye 1880-1933,** Ankara 2006 (Basılmamış Doktora Tezi).

HAQQI, S.A.H., Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem: 1206-1414, Ankara 1984.

HAROON KHAN SHERWANİ, "*The Bahmani Kingdom*", A Comprehensive of India V, (M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.965.

HASAN-I RUMLU, **Ahsenü't- Tevarih**, (nşr. Mürsel Öztürk), Ankara 2006.

HELMS S. V., " *Kandahar of the Arap Conquest''*, **World Archaeology**, XIV, No. 3, Islamic Archaeology (Feb., 1983), s.344.

HODGSON, M. G. S., **İslamın Serüveni III**, İstanbul 1993.

HUSAİN, M., "*The Hindus in Medieval İndia*", İndian History Congres (IHC) 1939, s. 158.

HUSSAİN M., **A Short History of Hind-Pakistan,** Karachi 1960.

IGANTİYEVİÇ, M., Cengiz Han ve Timurlenk Devirlerinde Moğol-Tatar ve Orta Asya Milletlerinin Harp Sanatı ve Fütûhatları, (nşr. B.Kuban, S.F.Gökçaylı), Ankara 1953.

İBN ARABŞÂH, Ebu'l Abbas Şihabeddin Ahmed b.Muhammed ed Dımeşkî, Acaibü'l Makdur Fi Nevâibi'd Timur, (nşr A.Faiz El Hamisi), Beyrut 1986

İBN ARABŞÂH, Tarih-i Timur, (nşr. Nazmi-zâde Hüseyin Murtaza Efendi), İstanbul 1861.

İBNİ ARABŞAH, **Acâib'ul- Makdur (Bozkırdan Gelen Bela),** (nşr. A. Batur), İstanbul 2012.

İGNATİYEVİÇ, M., Cengiz Han ve Timurlenk Devirlerinde Moğol-Tatar ve Orta Asya Milletlerinin Harp Sanatı ve Fütûhatları, (nşr. B.Kuban, S.F.Gökçaylı), Ankara 1953.

JACKSON, A.V. W., " *The Tomb Of The Moghul Emperor Babur İn Afghanistan*'', **Prooceedings Of the American Philosophical Society** , Vol. 68, No.3 (1929).

JARRİNG, G., **Bugünkü Afganistandaki Türk Cemeatleri Hakkında,** (nşr. A. M. H. Yaylalıgil) , İstanbul 1943.

JOHNSON, C., **Afganistan a Land in Shadow,** Oxfam 1998.

JONES, P. S., **Afghanistan Venture,** Son Antonio, Texas 1956.

JOSHİ, P.M., "*The Bahmani Kingdom",* The Delhi Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s.248

KAFALI, M., " *Timur*'' **İA XII,** s.336-345.

KAKAR, M.H., *"The Pacification of the Hazaras of Afghanistan",***Afghanistan Council, The Asia Society**,(Spring 1973), s.2.

KALFA, S., **11 Eylül Öncesi Afghanistan,** Trabzon 2002 (Basılmamış Yüksek lisans Tezi).

KOCAOĞLU, T., "*Afganistan Ulusal Sorunu'nun Uluslar arası Boyutları"*, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (nşr. A. Ahmetbeyoğlu) s.299-318.

KONOW, S., "*On the Nationality of Kushanas",* **ZDMG LXVIII, (1914)**.

KONUKÇU, E., *" Babürlüler"*, **DİA IV**, s.401.

KONUKÇU, E ., " *Celaleddin EkberŞah*"**, DGBİT IX**, s.484.

KONUKÇU, E ., " *Akhunlar*", **Türkler Ansiklopedisi I,** s. 827-830.

KONUKÇU, E ., " *Nasıreddin Hümayun*",**DGBİT IX**, s.476.

KONUKÇU, E ., *"Hindistan'daki Türk Devletleri"*, **DGBİT IX**, İstanbul 1993, s.373-413.

KONUKÇU, E., *"Haydar Mirza"*, **DİA XVII**, s.29.

KONUKÇU, E., "*Hindistan'daki Türk Devletleri*", DGBİT IX, İstanbul 1993, s.438.

KONUKÇU, E., *" Babürlüler",* **DİA IV**, s.401.

KONUKÇU, E., *" Ekber Şah",* **DİA X**, s.542.

KONUKÇU, E., " Gazi Muhammed Zahireddin Babur", **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarih IX,** İstanbul 1992, s.470.

KONUKÇU, E., " *Hümayun*", **DİA IV,** s.401.

KONUKÇU, E., " *Hümayun*", **İA XVIII,** s.481- 483.

KONUKÇU, E., *"Dehli*, *Kalaç Sultanlığı'nın Kuruluşu"*, **IX. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri, (Ankara 21-25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Bildiriler II,** Ankara 1988, s.587-593.

KONUKÇU, E., *"Hind Kaynaklarında Hunlara Dair Bazı Kayıtlar"*, **AÜEFAD**, S.5, (Ekim 1972), s.163-176.

KONUKÇU, E.," *Lodiler*", **DGBİT IX,** İstanbul 1992, s. 445.

KÖPRÜLÜ M. F., *"Babur, Zahir al-Din Muhammed b. Ömer Şeyh (1483-1530)"*, **İA.II**, s.180.

KÖPRÜLÜ, M.F., "*Babur*", **İA II,** s.181.

KULKE, H. - ROTHERMUND D., **Hindistan Tarihi,** (nşr. Müfit Günay) , Ağustos 2001.

KULKE, H-ROTHERMUD, D., **A History Of İndia**, New Jersey 1986. **Kuşan ve Akhunlar Tarihi**, Ankara 1973.

KÜTÜKOĞLU, B., **İA XI**, s. 637.

LATİF, S. A., **An Outline of The Cultural History of İndia,** Hindistan 1958.

LATOURETTE, K. S., **A Short History Of The Far East,** New York 1947.

LEVİS B. – HOLT P.M. - Lambton A.K.S, **İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti II,** İstanbul 1989.

MACMUNN, S.G., **Afghanistan From Dairus To Amanullah,** Edinburg 1929.

MAGNUS, R.H. - Naby E., **Afghanistan**, Oxford 1998.

MAHRNUD, S.F., İslâm Tarihi, (nşr. A.Kevenoğlu, A.Sümer), İstanbul 1962.

MAJUMDAR, A. K., "*Jaunpur*", The Delhi Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s. 186.

MAJUMDAR, A.K., "*Mahva*", The Delhi Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s.l73

MAJUMDAR, J.C., "*The Invasion of Timur and The End Of The Tughluq Dynasty*", The Dehli Sultanate, (nşr. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s.116.

MAJUMDAR, R.C. –Raychaudhuri H.C. - Datta K., An Advanced History of İndia, London 1961.

MALLESON, Col. G.B., **Emperor Akbar,** Hindistan 1978.

MARKHAM, C.R., " *The Basin of the Helmund''*, **Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography**, New Monthly Series, Vol. 1, No. 3 (Mar., 1879), s. 196-197.

MARKHAM, C.R., "Afgan Geography''**Proceedings of the Royal Geographical Society of London**, XX, No. 4 (Feb. 1874- 1876), s. 246.

MARSHALL, D. N., **Mughals in India; A Bibliographical Survey I,** London 1967, s.298vd.

Memoirs of Zehir-ed-Din Muhammed Baber, Emperor of Hindustan, Written by Himself, in the Jaghatai Turki, (nşr. W.Erskine), London 1826.

MERÇİL, E., **Müslüman Türk Devletleri Tarihi,** Ankara 2006.

MESUDİ, **Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)**, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2004.

MİNORSKY V., **Hudûdü'l Âlem Mine'l-Meşrik İle'l- Magrib,** (nşr. A. Duman- M. Ağarı) İstanbul 2008.

MİNORSKY, V., **Hudud Al-'Âlam, The Regions of The World A Persıan Geography 372 A.H- 982 A.D**, London 1937.

---------- Hudûd al-Alâm**, The Region of the World a Persian Geography,** (nşr. V. Minorsky), London 1937.

MİRZA HAYDAR DUĞLAT., **Tarih-i Reşidi,** (nşr. Osman Karatay) , İstanbul 2006.

MOHAMMED ALİ, ***A New Guide to Afghanistan***, Kabil 1958.

MOHIBBUL HASAN – Muhammad Mujeeb, **Historians Of Medieval İndia,** New Delhi 1968, s.180.

MOOKERJİ, R. K., **Hindu Civilization,** Bombay 1950.

MORELAND W.H., " *Hind-Türk İmparatorluğu''*, **İA V,** s.498.

MUGHUL, M.Y. , **Kanuni Devri Osmanlılar'ın Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri (1517-1538),** İstanbul 1974.

NARAİN, Awadh. K., *"Kuşan Devleti"* **Türkler Ansiklopedisi I,** (nşr. Murat Yaşar)

NAZMİ-ZÂDE MURTAZA, **Tarih-i Timurlenk**, İstanbul 1718.

NİJJAR, B.S., Pancab Under The Sultans (1000- 1526 A.D.), Delhi 1968.

NİZAMİ, K. A., "*Gucerat",* **DİA XIV**, s.172.

NİZAMİ, K.A ."*The Sharqi Kingdom of Jaunpur",* A Comprehensive History of India V, (nşr. M. Habib, K.A. Nizami), Delhi 1970, s.710.

NİZAMÜDDİN ŞÂMÎ, Zafernâme, (nşr. N. Lugal), Ankara 1987.

OFFİNOSKİ, S., **Afghanistan**, New York 2003.

OSMAN SEDDİQİ, "*Kandahar İsmi",* **Aryana Dergisi**, S: 3, Yıl 1322 (1943), s. 27.

ÖGEL, B., " *Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I Yüe-çi'ler"*, **DTCF Dergisi XV/ 1-3, (Mart-Haziran-Eylül 1957*)***, s.259.

ÖGEL, B., **Büyük Hun İmparatorluğu I- II,** Ankara 1981.

ÖZAYDIN, A*., " Argun",* **DİA III,** s.357.

ÖZCAN, A., " *Osmanlı ve Babürlü Devleti Arasındaki İlişkiler"*, **Türkler Ansiklopedisi VIII,** s.761.

ÖZCAN, A., "*Kandehar*'', **DİA XXIV,** s.293.

ÖZCAN, A.,*''Baburluler ve Babürlü-Osmanlı Devletleri Arasındaki İlişkiler''*, **XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler,** İstanbul 1997, s.108.

ÖZCAN, M., *"Büyük Oyun II: Taliban Sonrası Afganistan",* **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (nşr. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.349-400.

PANİKKAR, K.M. **A Survey of Indian History,** Benglora 1954

PRAVVDİN, M., L'Empire Mongol et Tamerlan, Paris 1937.

RAPSON E.J., *"The Scythian and Parthian Idvaders",* **The Cambrıdge History of India I, Ancient India,** (nşr. E.J. Rapson), Delhi 1955, s.512

RAPSON, E.J., **The Cambridge History of India Volume I Ancient India,** Delhi 1955.

RAVİLSON, H. G., **İndia A Short Cültüral History,** London 1954.

Raziye Rezvaniyan, "*İran ve Hindistan İlişkilerinde Kandahar'ın Rolü (Safevi ve Gürkani)'',* **Tarihi Ravabeti Harici Dergisi,** , S: 18, Yıl 1383 (2004), s. 7.

ROERNER, H. R., " *Timurlular*", **İ.A. XII/I**, s.361

ROSS E.D.- POWER E., **Akbar and The Jesuıst,** İndia 1979.

ROUX, J.P. **, Babur-Büyük Moğolların Tarihi, (** nşr. L.Aslan-Özcan) , İstanbul 2008.

ROUX, J.P., **Orta Asya Tarih ve Uygarlık ,(** nşr. Lale Arslan) ,İstanbul 2001.

ROY, O., **Afkanistan'da Direniş ve İslam,** (nşr. M.Kadri Orağlı) , İstanbul 1990.

RUSHBROOK, Williams, **An Empire Builder of The Sixteenth Century,** New Delhi

SARAY, M., *" Abdullah Han",* **DİA I**, s.104.

SARAY, M., *"Afganistan"*, **DİA I**, s.401.

SARAY, M., ***Afganistan ve Türkler***, İstanbul 1987.

SARİANİDİ, V. I., "*Afghanistan*", **History of Humanity Scientific and Cultural Development II**, London 1996, s.232.

SIDDIQUI I, H., *"Politics and Conditions in the Territories Under the Occupation of Central Asian Rulers in North-Western India-13 th & 14 Centuries*", Central Asiatic Journal XXVII/3-4, (1973), s.306.

SMİTH, V. A., C.I.E. , **The Oxford History of İndia,** London 1920.

SMİTH, V. A., **The Oxford History of İndia From the Earliest Times to The and of 1911,** London 1920.

SMİTH, V.A. , **Early History of India, from 600 B.C. to the Mohammadan Conquest Including the Invasion of Alexander the Great,** Oxford 1967.

SRİVASTAVA, A.L., The Sultane of Delhi, Agra 1959.

STAMP, D., **Asia a Regional and Economic Geography**, London 1946.

STRANGE, G. L., **The Lands of the Eastern Caliphate**, Cambridge 1930.

SÜMER, F., **Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1999.

ŞERAFEDDİN ALİ YEZDİ, **Zafernâme I-II**, (nşr. M.Abbas), Tahran 1958.

TACÜ'S-SELMÂNÎ, **Tarihnâme,** (nşr.İ. Aka), Ankara 1988.

TATE, G.P., ***The Kingdom of Afghanistan***, Delhi 1973.

TAVERNIER, J. B., **Tavernier Seyahatnamesi,** (nşr. Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2006

TEZCAN, M., " *Kuşanlar, Akhunlar ve Eftalitler*", **Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu,(31 Ekim-1 Kasım 2002),** Ankara 2006, s.35.

THE TARİKH-İ RASHİDİ OF MİRZA MUHAMMAD HAİDAR**, Dughlat A History of the Moghuls of Central Asia**, (nşr. N.Elias), London 1895.

TOGAN, A.Z.V., *"Huen-Çang'a Göre Eftalitlerin Menşei Meselesi",* **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi IV/1-2, (1964)**, s.58-61.

TOGAN, Z.V ., *"On the Compaigne of the Khalac Turks Against the Keraits of Mongolia in Northern Tibet in 1205-1206",* **JPHS XII/3-4 (Temmuz 1964),** s.187-194.

TOGAN, Z.V., *"Hamdullah Müstevfi"*, **İ.A.V/I**, s.186.

TÜRKOĞLU, İ, "*Şeybani Han*", **DİA XXXIX**, s.43.

VOGELSANG, V., ***The Afgans***, Oxford 2002.

WİLBER, D. N., **Afghanistan Survey Of World Cultures,** America 1962.

XİNRU LİU "*Afganistan'dan Taxila, Mathura ve Ganj Ovalarına Giden Ticaret ve Hac Yolları*", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi I,** Malatya 2001.

YA'KUBÎ, **Ülkeler Kitabı**, (nşr. M. Ağarı), İstanbul 2002.

YAZICI, T., *"Şeref-ed-din"*, **İ.A.XI**, s.427.

YURDAYDIN, H. G., **İslam Tarihi Dersleri,** Ankara 1988.

YÜCEL Y.,- SEVİM A., **Osmanlı Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih Yavuz Kanuni,** Ankara 1991.

YÜCEL, B., **Babur Divanı,** Ankara 1995.

ZAJADACZ, S. – REVİEWED, H., *" A Note on Babur's Lost Funerary Enclosure at Kabul''*, ***Muqarnas***, Vol. 14 (1997),s.137.

EKLER

EK 1:

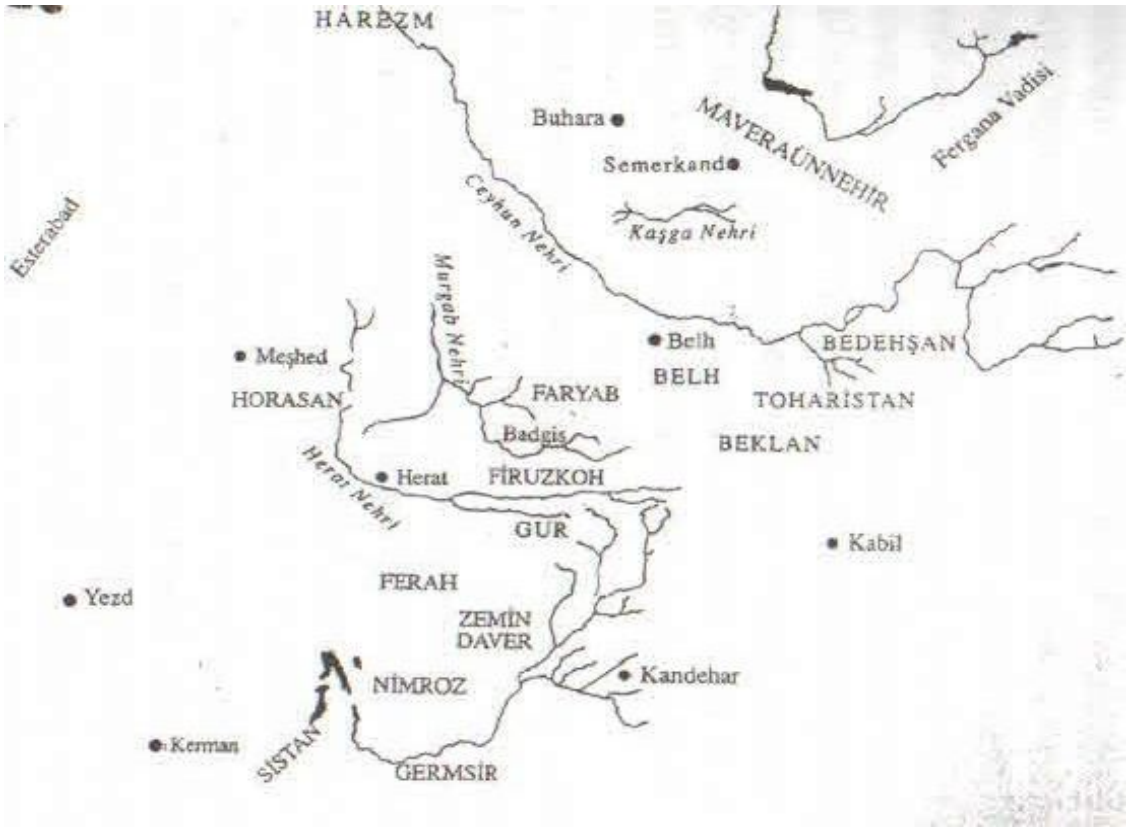

Hayunisa ALAN, **Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular 1360-1566**, İstanbul 2007, s.27'den alınmıştır.